

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Avaliku õiguse osakond

Eiel Trummal

**VENEMAA SÕJAD ENDISE NÕUKOGUDE LIIDU TERRITOORIUMIL
JA RAHVUSVAHELINE ÕIGUS**

Magistritöö

Juhendaja
Prof, dr. iur. Lauri Mälksoo

Tartu

2018

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. <i>Jus ad bellum</i> 'i regulatsioon rahvusvahelises õiguses	10
1.1. Tavaõigus	11
1.1.1. Proportsionaalsuse printsiip	12
1.1.2. Viimase võimaliku vahendi printsiip	13
1.1.3. Hädavajalikkuse printsiip	15
1.2. Rahvusvahelised lepingud	16
1.2.1. ÜRO põhikirja artikkel 2 lõige 4 kui sõjalise jõu kasutamise keeld	17
1.2.2. ÜRO põhikirja 7. peatükk – sõjalise jõu kasutamise erandid	22
1.3. Kokkuvõtte <i>jus ad bellum</i> 'i regulatsioonist.....	26
2. Esimene Tšetšeenia sõda (1994-1996)	27
2.1 Tšetšeenia <i>jus ad bellum</i> 'i subjektina.....	27
2.2. Tšetšeenia õigus enesemääramisõiguse teostamisele.....	31
2.3. Venemaa käsitus Esimesest Tšetšeenia sõjast.....	32
2.4. Kokkuvõtte Venemaa tegevusest Esimeses Tšetšeenia sõjas.....	37
3. Teine Tšetšeenia sõda (1999-2009).....	40
3.1. ÜRO põhikirja sätete kohaldatavus	40
3.2. Terrorivastane kampaania Tšetšeenias	41
3.3. Kokkuvõtte Venemaa tegevusest Teises Tšetšeenia sõjas	45
4. Vene-Gruusia sõda (2008)	47
4.1. Venemaa-poolne jõuga ähvardamine	49
4.2. Venemaa õigus piiratud enesekaitsele.....	51
4.3. Lõuna-Ossetias viibivate Vene kodanike kaitse.....	54
4.4. Täiendavad Venemaa-poolsed põhjendused sõjalise sekkumise õigustamiseks ning sõjategevuse laiendamiseks Gruusia aladele.....	56
4.5. Kokkuvõtte Venemaa eesmärkidest ja <i>jus ad bellum</i> 'i käsitlustest Vene-Gruusia sõjas.....	59
5. Krimmi annekteerimine (2014).....	62
5.1. Krimmi annekteerimine kui rahvusvaheline relvakonflikt.....	63
5.1.1. Vene kodanike kaitse Krimmis	65
5.1.2. Kutsel sekkumine	69
5.1.3. Sõjalise jõu kasutamine Krimmi elanike enesemääramisõiguse teostamise abistamiseks	70

5.2. Kokku võtte Venemaa eesmärkidest ja sõjategevuse õigustatusest Krimmi annekteerimisel.....	71
Kokkuvõtte Venemaa sõjalisest doktriinist endise Nõukogude Liidu territooriumil.....	75
Russia's Wars on Territory of the Former Soviet Union and International Law	80
Kasutatud materjalid	87
Kasutatud kirjandus ja teadusartiklid	87
Kasutatud normatiivaktid ja rahvusvahelised lepingud.....	91
Kasutatud kohtupraktika	92
Kasutatud ajakirjanduslikud allikad	93
Muud allikad:	96

Sissejuhatus

Veel alles hiljuti küsiti Venemaa presidendilt Vladimir Putinilt, mis oleks see üks sündmus Venemaa ajaloos, mida ta muuta sooviks. „Nõukogude Liidu kokkuvarisemine,“ oli Putini vastuseks.¹ Putini poolt väljaöelduga nõustub tegelikult suur osa Vene ühiskonnast – igatsus Nõukogude Liidu järele saavutaski haripunkti just 2000. aastal, mil Putin võimule tuli.² Nõukogude Liidu viimane riigipea, nüüdseks juba 87-aastane Mihhail Gorbatšov, nentis siiski, et Nõukogude Liidu taastamine ei ole enam võimalik, kuid selle asemele uue liidu loomine samade piiride ja liikmesriikidega olevat vaba tahte alusel veel endiselt võimalik.³ Nõukogude Liidu asemele uue samaväärse riikide ühenduse loomine ei ole Venemaal seni veel aga õnnestunud. Seetõttu ongi Venemaa sunnitud otsima alternatiivset lahendust oma mõjuvõimu laiendamiseks.

Kindlasti ei saa Venemaa ambitsioonid piirduda juhtpositsiooniga Sõltumatute Riikide Ühenduses (SRÜ), mille eesmärk ja väärtus on suuresti sümboolse tähendusega. Venemaa eesmärgiks ei ole ka mingisuguse Euroopa Liidule sarnase ühenduse loomine, kus kõik liikmesriigid vähemalt paberil oleksid võrdsed (Euraasia Majandusühenduses, mis 2014. aastal loodi, on Moskva positsioon määratult tugevam kui ülejäänud satelliitriikidel).⁴ Nõukogude Liidule sarnase ühenduse loomisel on esmase tähtsusega just Venemaa enda positsiooni parandamine ning kontrolli suurendamine või taastamine Nõukogude Liidu endisel territooriumil. Venemaa maailmanägemuses ongi kohta ainult suveräänsetel (suur)riikidel, kes iseseisvalt oma asju korraldavad, ning nende „vasallidel“, kes on juba olemuslikult sõltuvad, kas siis Venemaast või mõnest tema vastasest.⁵ Selleks, et väikeriike (Vene käsitluses vasalle) endaga sõltuvussuhtes hoida, peab Venemaa neid pidevalt mõjutama ja neile enda kui tugevama positsiooni meenutama. Väikeriikide ja -rahvaste vaba tahe ja iseseisvus annab neile sisuliselt õiguse otsustada üksnes selle üle, kelle mõjusfääri nad kuuluda soovivad.⁶ Selleks, et see valik väikeriikide eest juba ette ära teha, tuleb Venemaal luua võimas ja laiaulatuslik mõjusfäär, kus Venemaa seisukohad on ülejäänud liikmetele eeskujuks ning millest väljajäämine toob väikeriikidele rohkem kahju kui kasu.

¹ Taylor, A. Putin says he wishes the Soviet Union had not collapsed. Many Russians agree. The Washington Post, March 3, 2018.

² Ibid.

³ Mikhail Gorbachev: A new Union is possible. TASS, Russian News Agency. December 13, 2016.

⁴ Mälksoo, L. Russian Approaches to International Law. Oxford: Oxford University Press, 2015, lk 183.

⁵ Mälksoo, L. Vasallriigid. Diplomaatia, nr 46, juuni 2007.

⁶ Mälksoo, L. (viide 4), lk 175.

Globaliseerumise vastased meenutavad nostalgiliselt vana maailmakorralduse stabiilsust ning leiavad, et kaasaegse maailma ebastabiilsus ei anna neile mitte rohkem vabadusi, vaid hoopis vähendab neid.⁷ Ebastabiilsus toob omakorda kaasa vajaduse globaalset ja siseriikliku olukorda pidevalt jälgida ja turvata, mis saab toimuda üksnes isikuvabaduste arvelt. Venemaa ajalookäsitluses tuleb seega Nõukogude Liidu ja Külma sõja perioode lugeda vähemalt maailmakorralduse stabiilsust arvestades positiivseks ajaks. Nõukogude Liidu lagunemine ja sellele järgnenud bipolaarse maailmakorralduse kokkuvarisemine olid sündmused ja protsessid, millel on endiselt suur mõju riikidevahelisele ja globaalsele suhtlusele. Need sündmused olid tõsiseks hoobiks Jalta ja Potsdami kokkulepetega loodud riigipiiridele, mis olid Euroopa stabiilsuse aluseks.⁸ Moskva ametlikus käsitluses keskendubki rahvusvaheline õigus globaalse võimude jagunemise kokkuleppele, mis 1945. aastal Jalta ja San Francisco konverentsidega paika pandi.⁹ Nõukogude Liidu lagunemine purustas aga nimetatud maailmakorralduses kehtinud võimude tasakaalu – Venemaa kui Nõukogude Liidu õigusjärglase positsioon oli järsult palju nõrgemal kohal võrreldes läänebloki riikidega. USA ja NATO mõjuvõimu laienemine idasuunal oli ohumärk tulevases lääneriikide (eeskätt USA) hegemooniast, milles Venemaa oleks jäetud teisejärgulisele positsioonile. Ainuke võimalus Venemaa rahvusvahelise positsiooni säilitamiseks oligi mõjuvõimu konsolideerimine endistel Nõukogude Liidu aladel. Üks võimalus Venemaa tahte pealesurumiseks ongi sõjaline sekkumine Vene mõjusfääri kuuluvates riikides, mis läbi Venemaal avaneb esiteks võimalus oma soovide ja pahameele edastamiseks ning teiseks võimalus oma sõjalise võimekuse tõestamiseks. Sõda ju ongi üksnes poliitika jätkamine teiste vahenditega.¹⁰

Oht, et Venemaa jätkab sõjalise jõu kasutamist endise Nõukogude Liidu territooriumil, ei ole praeguseks veel kuhugi kadunud. Euroopa üldsust šokeerinud Krimmi annekteerimisest on möödunud kõigest 4 aastat, samas kui sõjategevus Donbassis pole siiani veel lõppenud. Lisaks eelnimetatule on endise Nõukogude Liidu territooriumil veel mitmeid nn „külmunud konflikte“, kus aktiivse sõjategevuse uuesti puhkemine pole samuti välistatud. Selleks, et aru saada, kus Venemaa tõenäoliselt sõjalise tegevusega alustada võib, tuleb esmalt mõista Venemaa sõjategevuse üldisemaid eesmärke ja printsiipe.

⁷ Zorkin, V. *Civilization of Law and Development of Russia*. 2nd edition. St. Petersburg: International Legal Forum, 2016, lk 273.

⁸ *Ibid*, lk 289.

⁹ Mälksoo, L. (viide 4), lk 174.

¹⁰ Clausewitz, C. V. *On War*. Edited and translated by M. Howard and P. Paret. New Jersey: Princeton University Press, 1989, lk 87.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on anda ülevaade Venemaa sõjategevusest endise Nõukogude Liidu territooriumil, täpsemalt siis sellest, kuidas suhestub Venemaa sõjategevus rahvusvahelise õiguse *jus ad bellum*'i regulatsiooniga ning millised on Venemaa sõjalise doktriini üldhõlmavad tunnused. Töö käsitleb põhjalikult suuremaid endise Nõukogude Liidu territooriumil puhkenud konflikte ehk siis Esimest ja Teist Tšetšeenia sõda, Vene-Gruusia sõda ning Krimmi annekteerimist. Venemaa osalust Ida-Ukrainas vältavas kodusõjas käesolev töö ei käsitle, eeskätt kuna sõda Donbassis pole siiani lõppenud, mistõttu nimetatud sõja tagajärgedele pole hetkel veel võimalik lõplikku hinnangut anda. Sisuliselt on vaatluse all üksnes sõdade alustamine ja nende tagajärjed, mitte aga sõdade üldine kulg ega humanitaarõiguse järgimine (*jus in bello*).

Venemaa *jus ad bellum*'i käsitlusi aitab paremini mõista ka võrdlev rahvusvaheline õigus. Esmapilgul võib „võrdlev rahvusvaheline õigus“ tunduda oksüümoronina – printsiibis peaks rahvusvahelistest lepingutest ja tavaõigusest lähtuv rahvusvaheline õigus kehtima ühtmoodi kõikidele riikidele ja osapooltele.¹¹ Tegelikuses aga ei ole rahvusvaheline õigus nii üheselt mõistetav ja ühtmoodi kohaldatav kui see tunduda võiks. USA rahvusvahelise õiguse jurist David Kennedy ongi öelnud, et „rahvusvaheline õigus tähendab eri kohtades erinevaid asju.“¹² Võrdleva rahvusvahelise õiguse eesmärgiks ongi kindlaks teha, analüüsida ja selgitada erinevusi ja sarnasusi selles, kuidas eri riigid ja õigussüsteemid kasutavad ja tõlgendavad rahvusvahelist õigust.¹³ Võrdleva rahvusvahelise õiguse kohaldamiseks tuleb esmalt määrata kindlaks asjakohane võrdlusalus ehk siis mida millega täpsemalt võrreldakse. Võrdlusaluseks ei ole keelatud valida ka rahvusvahelise õiguse regulatsiooni ennast, st rahvusvahelise õiguse poolt ette nähtud ideaalmudelit, mida kõik riigid ühtmoodi järgima peaksid.¹⁴ Käesolevas töös on võrdluse aluseks valitud *jus ad bellum*'i regulatsiooni ideaalmudel ehk ÜRO põhikirja artikkel 2 lõige 4 (jõu kasutamise keeld) ning ÜRO põhikirja 7. peatükk (eeskätt artiklid 42 ja 51 kui jõu kasutamise erandid). Kuigi selle kõrval on töös osaliselt võrreldud Venemaa käsitlusi ka erinevate lääneriikide käsitlustega, ei ole töö eesmärgiks Venemaa võrdlemine ühegi konkreetse riigiga. Venemaa kui ühe konkreetse riigi *jus ad bellum*'i käsitluste analüüsimisel on võrdleva rahvusvahelise õiguse meetod relevantne

¹¹ Roberts, A., jt. Comparative International Law: Framing the Field. American Journal of International Law, Volume 109, Issue 3, 2015, lk 467.

¹² Kennedy, D. The Disciplines of International Law and Policy. Leiden Journal of International Law, Volume 12, Issue 1, 1999, lk 17.

¹³ Roberts, A., jt. (viide 11), lk 469.

¹⁴ Roberts, A., jt (koost). Comparative International Law. New York: Oxford University Press, 2018, lk 12.

ka põhjusel, et traditsiooniliselt käsitleb asjakohane õiguskirjandus *jus ad bellum*'i temaatikat probleemi-, mitte aga riigipõhiselt.

Töö eesmärgiks on iga konflikti analüüsimisel esmalt kindlaks teha, kas Venemaa on lähtunud ÜRO põhikirja artiklist 51 tulenevast enesekaitseõigusest, või on lähtunud mõnest muust vaidlusi tekitavast alusest (kodanike kaitse, humanitaarne interventsioon, sõjaline abi enesemääramisõiguse teostamise toetamiseks jne), ning seejärel analüüsida sõjalise jõu kasutamise proportsionaalsust ja hädavajalikkust ning viimase võimaliku vahendi printsiibi järgimist. Kui esmapilgul ei pruugi kõigi eelnimetatud sõdade puhul olla nähtav selge ajalooline arengusuund ja ühisosa, siis käesoleva töö eesmärgiks ongi näidata ära endise Nõukogude Liidu territooriumil toimunud sõdades Venemaa poolt järgitav konkreetne imperiaalne printsiip. Lisaks sellele annab käesolev töö ülevate sellest, kuidas ajaga on muutunud Venemaa suhtumine rahvaste enesemääramisõigusesse ning kuidas sellest erinevate sõdade puhul lähtutud on. Nagu juba mainitud, ei ole võrdleva rahvusvahelise õiguse eesmärgiks mitte üksnes erinevuste tuvastamine, vaid ka nende põhjendamine. Üks oluline tegur, mis mõjutab riikide suhtumist rahvusvahelisse õigusesse, on riikide geopoliitiline olukord. Virginia Ülikooli juuraprofessori Paul Stephani sõnul püüavad suurriigid kehtestada oma versiooni rahvusvahelisest õigusest – mida rohkem on rahvusvahelisel areenil suurvõime, seda rohkem esineb selgelt eristuvaid ja võistlevaid versioone mingist rahvusvahelise õiguse teemast.¹⁵ Stephani arvates saab perioodil, kus eksisteerib kaks või rohkem suurvõimu (nagu seda oli Külma sõja ajal), tuvastada suuremat valikulisust rahvusvahelise õiguse kohaldamisel ja tõlgendamisel. Columbia ülikooli juuraprofessori Anthea Robertsi arvates omaski võrdlev rahvusvaheline õigus suuremat tähtsust ajal, kui mõlemal Külma sõja perioodi superriigil oli üksteisega vastuoluline nägemusrahvusvahelise õiguse positsioonist.¹⁶ Robertsi sõnul on võrdleva rahvusvahelise õiguse positsioon jälle tõususuunal, kuivõrd maailm on jällegi liikumas suurema multipolaarsuse suunas. Otsides erinevusi ja sarnasusi selles, kuidas riigid rahvusvahelisest õigusest aru saavad ning kuidas nad seda tõlgendavad ja kasutavad, aitab tuvastada olukordi, kus [rahvusvahelise õiguse] süsteem on olnud edukas üldiste normide levitamisel, või siis kus rahvusvahelise õiguse normid kutsuvad esile lokaalseid tõlgendusi ja täitmatajätmissi.¹⁷

¹⁵ Roberts, A., jt (koost). (viide 14), lk 21.

¹⁶ Ibid

¹⁷ Roberts, A., jt. (viide 11), lk 473.

Võrdlev rahvusvaheline õigus aitab ka paljastada võimudünaamikaid, mis privilegeerivad teatud riike ja nende eelistatud tõlgendusi rahvusvahelisest õigusest.¹⁸

Sellest tulenevalt on töö hüpotees järgnev: Venemaa sõjaline tegevus endistel Nõukogude Liidu territooriumitel lähtub ühest suuremast doktriinist, vaatamata vastuoludele *jus ad bellum*'i käsitlestes erinevate konfliktide puhul. Nimetatud doktriini alustaladeks on Venemaa mõjusfääri ja territoriaalse kontrolli taastamine ja laiendamine, mõjusfäärist lahkuda soovivate riikide karistamine ning Venemaa sõjalis-strateegiliste huvide kindlustamine. Venemaa, kes Nõukogude Liidu lagunemise järgselt pidi 90ndatel kohanduma unipolaarse käsitlusega rahvusvahelisest õigusest, on paralleelselt oma endise võimsuse taastamisega asunud kujundama just Venemaale omast nägemust rahvusvahelisest õigusest ja *jus ad bellum*'ist, mis osalt ka vastanduks lääneriikide versioonile ja käsitlustele. Mida tugevam on Venemaa positsioon rahvusvahelisel areenil, seda julgemad ja omakasupüüdlikumad on Venemaa tõlgendused rahvusvahelisest õigusest. Seeläbi tuleb töös esile tõsiasi, et Venemaa on näide sellest, kuidas riigi privilegeeritud positsioon rahvusvahelises maailmakorralduses on võimaldanud riigil jääda kindlaks just neile sobivale rahvusvahelise õiguse tõlgendusele.

Hüpoteesi kontrollimiseks uuritakse töös, milliseid õiguslikke aluseid Venemaa oma sõjategevuse õigustamiseks on kasutanud, kas Venemaal on tekkinud selge eelistus õigustavate argumentide valikul, kas ja miks on Venemaa *jus ad bellum*'i käsitlestes ajaga tekkinud vastuolud ning kas vaatamata vastuoludele on võimalik tuvastada Venemaa tegevuse ühine alusprintsip, millest Venemaa alates 1991. aastast on lähtunud. Erinevate konfliktide ja nende tagamaade võrdlemine aitabki selgemalt tuvastada Venemaa kaasaegse sõjalise doktriini kujunemisloo põhjuseid.

Töös kasutatakse analüütilist, ajaloolist ja võrdlevat meetodit, samuti konkreetseid kaasusanalüüse Venemaa doktriini avamiseks.

Magistritöö jaguneb viide peatükki. Esimene peatükk annab lühikese ülevaate *jus ad bellum*'i regulatsioonist ja printsipidest rahvusvahelises õiguses, täpsemalt siis ÜRO põhikirja *jus ad bellum*'i normidest ja asjakohasest tavaõigusest. Rahvusvahelise õiguse võrdlevas analüüsis tulebki tavaliselt esimese sammuna esitada konkreetse rahvusvahelise õiguse teemavaldkonna üldkirjeldus, samuti ka peamised erinevused konkreetse regulatsiooni kohaldamisel ja tõlgendamisel. Järgmised neli peatükki käsitlevadki kõik põhjalikult ühte konkreetset konflikti ning Venemaa sõjategevuse analüüsi läbi rahvusvahelise õiguse vaateprisma.

¹⁸ Roberts, A., jt. (viide 11), lk 473.

Nimetatud peatükid annavad ülevaate sellest, miks ja kuidas sõjategevus puhkes, millised olid Venemaa argumendid sõjalise jõu kasutamiseks ning millised olid sõjategevuse tegelikud geopoliitilised ja rahvusvahelised eesmärgid. Nende peatükkide ja ka töö üldine kokkuvõte annab ülevaate Venemaa *jus ad bellum*'i käsitleste arengusuunast ja järeltulest, mis kas toetavad või aitavad ümber lükata sissejuhatuses esitatud hüpoteesi.

Magistritöö kirjutamisel kasutatud allikateks on rahvusvahelised lepingud, deklaratsioonid jms dokumendid, rahvusvaheliste kohtute praktika, õiguskirjandus (raamatud ja õigusosalased teadusartiklid), poliitilised väljaütlemised ja ka ajakirjanduslikud materjalid.

Magistritööd enim iseloomustavad märksõnad on järgnevad: Venemaa, rahvusvaheline õigus, sõjaõigus, jõu kasutamine, võrdlev õigusteadus.

1. *Jus ad bellum*'i regulatsioon rahvusvahelises õiguses

Sõjad on inimtsivilisatsiooni algusaegadest peale juba aastatuhandeid kujundanud tervete riikide ja rahvaste tõusu ja langust ning üldist geopoliitilist arengut. Sõjad on inimajaloo vältel toimunud nii järjepidevalt ja korduvalt, mille tagajärjel on tekkinud tendents arvestada sõdade kui paratamatute nähtustega. Sõdu on ka võrreldud katku ja muude looduskatastroofidega, mis ikka aegajalt ette teatamata inimühiskonda laastavad ning seejärel mõningaks perioodiks jälle vaateväljast kaovad.¹⁹ Kaasaegsetes õigussüsteemides loetakse erinevaid looduskatastroofe ja -nähtusi vääramatu jõu alla kuuluvaks, st tegemist on nähtustega, mille tekkimist ei ole üldjuhul võimalik mõistlikkuse piires ära hoida ning mille puhul jääb üle vaid tagajärgedega tegeleda. Nimetatud analoogiast lähtudes on mõned rahvusvahelist õigust praktiseerivad juristid teinud ettepaneku võrdsustada ka sõdu just eelnimetatud loodusnähtustega.²⁰ Nii nagu ükski õigussüsteem ei saa ära hoida üleujutusi või põudasiid, ei saa ka rahvusvaheline õigus mõistlikult takistada sõdade puhkemist.²¹ Sõja kõrvutamine õigusväliste nähtuste ja sündmustega on siiski õigusliku aluspõhjata – erinevalt loodusnähtustest on sõjad inimtekkelised nähtused. Sõda on inimliku tahte avaldus, täpsemalt siis (sõjalise) jõu kasutamine eesmärgiga sundida vastast meie tahtele alluma.²² Ühtegi inimtegevusega kaasnevat käitumist ei saa *a priori* igasuguse õigusliku regulatsiooni alt välja jätta.²³ Seega on ka sõda ja selle pidamine hõlmatud rahvusvahelise õiguse regulatsioonis.

Sõjapidamise õiguslik regulatsioon on jagatud kahte alagruppi: *jus ad bellum* ehk õigus sõjale ja *jus in bello* ehk õigus sõjas. Kui *jus in bello* on leidnud toetust ka rahvusvahelise õiguse skeptikute seas, siis sõjalise jõu kasutamise keelustamise efektiivsus on tekitanud laialtlevinud skeptitsismi.²⁴ Vahetegu *jus in bello* ja *jus ad bellum*'i vahel algab juba nimetatud valdkondi reguleerivate õigusnormide hulga ja põhjalikkuse võrdluses. Mõlema õigusvaldkonna regulatsioon rahvusvahelises õiguses on alanud pika aja vältel väljakujunenud tavade õiguslikku kinnistumisega. Kuni 19. sajandi keskpaigani püsisidki sõjapidamise reeglid

¹⁹ Dinstein, Y. War, Aggression and Self-Defence. Fourth edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 73.

²⁰ Wright, Q. Changes in the Conception of War. The American Journal of International Law, Vol. 18, No. 4, 1924, lk 756.

²¹ Dinstein, Y. (viide 19), lk 73.

²² Clausewitz, C. V. On War. Edited and translated by M. Howard and P. Paret. New Jersey: Princeton University Press, 1989, lk 75.

²³ Ibid, lk 74.

²⁴ Gray, C. International Law and The Use of Force. Third Edition. New York: Oxford University Press, 2008, lk 6.

tavaõiguses, mis vastas inimtsivilisatsiooni üldistele arusaamadele ja vajadustele.²⁵ Sellest ajast alates on toimunud pidev sõjaõiguse reguleerimine rahvusvaheliste lepingutega, mille kõrval ei saa märkimata jätta ka tavaõiguse ja lepinguliste regulatsioonide tõlgendamist ja põhistamist kohtuotsustes, nii rahvusvahelisel kui ka siseriiklikul tasandil. Magistritöö järgnevad punktid annavadki lühikese ülevaate *jus ad bellum*'i allikatest ja regulatsioonist, mille abil saab järgnevalt juba asuda Venemaa *jus ad bellum*'i käsitluste ja Venemaa sõjalise doktriini analüüsimisele ning Venemaa käsitluste võrdlemisele *jus ad bellum*'i ideaalmudeliga.

1.1. Tavaõigus

Rahvusvaheline tavaõigus on varaseimaks ja üheks olulisemaks *jus ad bellum*'i allikaks. Rahvusvaheline tavaõigus hõlmab endas kirjutamata reegleid, mis on kujunenud kas sajandite või ka lühema aja vältel ning mis on muutunud rahvusvahelisel areenil õiguse üldtunnustatud osaks. Tavaõigus on üldiselt siduv kõigile riikidele – erandiks on üksnes nn „järjekindlad vastuolijad“, kes on olnud vastu mingi reegli tavaks muutumisele selle kujunemisperioodist alates.²⁶ Nii tavaõiguse tugevad kui ka nõrgad küljed on tuletatavad samast tavaõiguse olemuslikust põhimõttest – tavaõiguse normid ja printsiibid on väga üldised ja seega avatud laiale tõlgendamisele. Mõningatel juhtudel võivad tavaõiguse printsiibid väljenduda ka rahvusvaheliste lepingutes. Rahvusvahelise lepingu sätte aluseks võib olla küll mõni tavaõiguse printsiip, kuid lepingus kasutatav sõnastus ei pruugi vastata kõnealuse printsiibi täpsele olemusele, kuna vastava sätte aluseks olev printsiip võib ka iseenesest olla suurema õiguslikku vaidluse objektiks.²⁷ Ka *jus ad bellum*'it reguleerivate tavaõiguse printsiipide osas puudub pahatihti rahvusvaheline konsensus. Eelöeldu ei tähenda siiski seda, et tavaõiguslikud printsiibid oleksid *jus ad bellum*'i õigusallikate hierarhias nõrgal positsioonil.

Jus ad bellum'i esialgsed üldtunnustatud printsiibid leidsid kajastust nn õiglase sõja doktriinis. Nimetatud doktriini algmed pärinevad juba antiik- ja varakristlikelt filosoofidelt nagu Aristoteles, Cicero ja Augustinus, uusajal arendasid nimetatud teooriat juba

²⁵ Henckaerts, J.-M., Doswald-Beck, L. Customary International Law. Volume I: Rules. New York: Cambridge University Press, 2005, XV.

²⁶ Preston, S. W. The Department of Defense Law of War Manual. Washington: General Counsel of the Department of Defence, 2015, lk 30.

²⁷ Ibid.

rahvusvahelise õiguse rajajateks peetavad Hugo Grotius ja Alberico Gentili.²⁸ Kokkuvõtvalt sätestas õiglase sõja doktriin järgnevad *jus ad bellum*'i printsiibid: õiglase aluse, proportsionaalsuse, asjakohase ehk pädeva võimuorgani, õige kavatsuse või eesmärgi, viimase võimaliku vahendi, hädavajalikkuse ja avaliku kuulutamise printsiibid. Nimetatud printsiibid võivad peegelduda ka kaasaegse sõjaõiguse reeglistikus – näiteks tunnistab ÜRO põhikiri riikide võõrandamatut õigust enesekaitse teostamiseks kui õiglast alust sõjalise jõu kasutamiseks.²⁹

Tänapäevastes *jus ad bellum*'i käsitlustes loetaksegi sõjalise jõu kasutamist õigustatuks eeskätt just enesekaitse eesmärgil, mille puhul peavad riigid talitama klassikaks muutunud *Caroline*'i kaasuses (USA ja Ühendkuningriigi vaheline konflikt aastast 1837) toodud tingimuste kohaselt.³⁰ Etteruttavalt ära öeldes võibki nn *Caroline*'i tingimusi võrdsustada õiglase sõja doktriinist alguse saanud proportsionaalsuse, hädavajalikkuse ja viimase võimaliku vahendi printsiipide poolt ettekirjutatuga.

1.1.1. Proportsionaalsuse printsiip

Õiglase aluse printsiip annab vaid *prima facie* õigustuse sõja pidamiseks – lisaks õiglasele alusele tuleb järgida ka mitmeid teisi põhimõtteid ja printsiipe, eeskätt just proportsionaalsust.³¹ Proportsionaalsuse põhimõte on omane paljudele õigusharudele ning sõjaõigus pole siin erandiks. Oluline on siiski eristada proportsionaalsuse põhimõtet *jus ad bellum*'i ja *jus in bello* süsteemis. Lihtsustatult öeldes reguleerib proportsionaalsus *jus ad bellum*'is üldisi strateegilisi kaalutlusi, samas kui proportsionaalsus *jus in bello* regulatsioonis seab piirangud sõjategevuse taktikalisele küljele. Proportsionaalsuse põhimõtte kohta on kirjutanud ka Grotius oma rahvusvahelise õiguse ühes alusteoses „*De jure belli ac pacis*“. Nimelt oleks Grotiuse kohaselt ekslik arvata, et iga õiglane alus on piisav põhjendus sõja alustamiseks – vastupidi, tihtilugu kujutab õiglasem teguviis endast hoopis õiglase aluse hülgamist ja seega sõjategevusest loobumist.³² Proportsionaalsuse põhimõtte järgimine nõuab

²⁸ Valk, K. Konfliktid Afganistanis, Iraagis ja Liibanonis – kas tagasi õiglase sõja doktriini juurde? *Juridica* VIII, 2006, lk 573.

²⁹ Preston, S. W. (viide 26), lk 40.

³⁰ Värk, R. Sõjalise jõu kasutamine: rahvusvaheline õigus ja praktika. *Juridica* VII, 2002, lk 494.

³¹ May, L. *Aggression and Crimes Against Peace*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, lk 94.

³² Grotius, H. *On the Law of War and Peace*. Student Edition. Edited and annotated by Neff, S. C. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, lk 311.

sisuliselt eelhinnangu andmist kogu planeeritud sõjategevusele. *Jus ad bellum*'i proportsionaalsuse test nõuab kaalutusotsuse tegemist selle kohta, kas sõjas saavutada loodetavad eesmärgid kaaluvad üles sõjategevuse tagajärjel tekitatud kahju.³³ Sõjategevuse üldise proportsionaalsuse hindamine on kestev protsess, mis toimub kogu sõjalise konflikti kestvuse vältel ning mis määrab konflikti edasise kulgemise.³⁴ Seetõttu võib sõda, mille alustamiseks oli olemas õiguslik alus ning mis planeerimisfaasis näis proportsionaalse lahendusena soovitud eesmärgi saavutamiseks, muutuda aja kulgedes üha ebaproportsionaalsemaks ja ühiskondlikult talumatumaks. Sellisel juhul peab sõjas olev riik tõsiselt kaaluma sõjategevuse lõpetamist ja üritama saavutada oma eesmärgid teisi, eeskätt diplomaatilisi vahendeid kasutades.

Sisuliselt on võimatu leida korrektset ja õiglast vastust küsimusele, kui suures ulatuses materiaalselt kahju ja inimkaotusi on mingisugune eesmärk väärt. Riik või rahvas, kes võitleb iseseisvuse saavutamise või üldise ellujäämise nimel, on moraalselt valmis vastu võtma palju suuremaid kaotusi ja kannatusi ning sisemise õiglustunde alusel põhjustama suuremat kahju kui näiteks riik, kes sõdib maakera teises otsas mingisuguse riikidevahelise kokkuleppe tulemusel.

1.1.2. Viimase võimaliku vahendi printsiip

Pärast 20. sajandi suuri sõdu on ühiskondlik meelestatus sõjapidamisse muutunud märgatavalt negatiivsemaks ja hukkamõistvamaks. Negatiivne hoiak sõdadesse kui poliitiliste eesmärkide saavutamise vahendisse ei ole tingitud üksnes kollektiivselt kogetud sõjaõudustest. Oma rolli sellise negatiivse hoiaku tõusus on mänginud ka lainetena tulnud optimism ja lootus diplomaatiliste vahendite kasutamise tõhususe suhtes, mis pahatihti siis kiirelt jälle kadunud on. Selline idealistlik lähenemine diplomaatiale ei ole omane aga kindlasti mitte kõigile riikidele ja rahvastele. Leidub mitmeid nii suur- kui väikeriike, kelle usk sõtta kui legitiimsesse välispoliitika instrumenti pole sugugi vähenenud võrreldes varasema ajastuga.

Ideaalis võiks viimase võimaliku vahendi printsiip ette näha, et kõik tüliküsimused lahendatakse riikide vahel diplomaatilisi kanaleid pidi ning sõjategevuseni üldjuhul kunagi ei

³³ May, L. (viide 31), lk 117.

³⁴ Gardam, J. *International Law, the International Court of Justice and Nuclear Weapons*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, lk 277.

jõutagi. Sisuliselt on viimase võimaliku vahendi printsiip juba olemuslikult küllaltki problemaatiline, kuivõrd alati leidub vahendeid või lahenduskäike, mis teoreetiliselt peaksid olema piisavad tülisimuse lahendamiseks. Sellisel juhul seaks eelnimetatud printsiip piiramatu tõkendi sõjalise jõu kasutamisele.³⁵ Reaalselt kirjutab nimetatud printsiip ette hoopis seda, et sõja alustamine on õigustatud, kui diplomaatilisi vahendeid on juba tulemuseta kasutatud ning muid vahendeid üleskerkinud probleemi lahendamiseks ei leidu.

Viimase võimaliku vahendi printsiibi kohta võib välja tuua ka seda, et sisuliselt tugineb see moraalsetele vahetegemisele vägivaldsete ja vägivaltatute vahendite suhtes – intuiitiivselt on vägivaldlatu lahendus alati eelistatav vägivaldalla kasutamisele.³⁶ Reaalsuses ei saa aga kindlasti mitte kõiki konflikte, ükskõik kui suured või väikesed need olla võivad, lahendada üksnes vägivaldlatute meetoditega. Range lähenemine viimase võimaliku vahendi printsiibile nõuab alati kõikide võimalike vägivaldlatute sunnivahendite rakendamist, olgu nendeks siis diplomaatia, sanktsioonid või isegi ähvardused (kuigi jõuga ähvardamine on keelatud).³⁷ Sisuliselt kirjutab selline lähenemine ette, et rahu on alati parem kui sõda ehk siis teisisõnu pole olemas head sõda ega halba rahu, nagu on öelnud USA riigimees Benjamin Franklin.

Eelnimetatud lähenemisele vastandub ratsionalistlik või isegi makjavellistlik arusaam sõjast. Machiavelli sõnul ei ole võimalik sõda täielikult vältida, vaid üksnes vaenlase kasuks edasi lükata.³⁸ Nimetatud lähenemist kaasajastades tulebki tõdeda, et rahumeelsete ja diplomaatiliste vahenditega saavutatavad lahendused ei pruugi pikemas plaanis olla sugugi paremad või humaansamad kui kasvava ohu juba eos väljajuurimine sõjaliste vahenditega. Sõjategevusega viivitamine võib pikas perspektiivis tuua kaasa hoopis suuremaid kaotusi ja kahju kui varasem sõja alustamine, kuna viivitamisega antakse vastaspoolele võimalus oma sõjalist võimekust suurendada ja kindlustada.³⁹ Sellest tulenevalt ongi viimase võimaliku vahendi printsiipi poogitud ka tõenäosuse ja mõistlikkuse komponendid. Sõjaliste ja diplomaatiliste vahendite kasutamisele peab eelnema ka hinnang sellele, kui suur on tõenäosus valitud vahendi abil saavutada soovitud eesmärk ning kas üldse valitud vahendi kasutamine on olukorda arvestades mõistlik. Veelgi kriitilisem lähenemine viimase võimaliku vahendi printsiibile soovib selle kaalumise üldse loobuda, kuivõrd esiteks tuleb sarnased kaalutlused teha juba proportsionaalsuse printsiibi kohaldamisel ning teiseks nähtub juba

³⁵ May, L. (viide 31), lk 85.

³⁶ Aloyo, E. Just War Theory and the Last of Last Resort. *Ethics & International Affairs*, Volume 29, Issue 2, 2015, lk 188.

³⁷ Ibid, lk 191.

³⁸ Machiavelli, N. *The Prince*, 1515. Translated by W. K. Marriot. The University of Adelaide, 2014, 3. pt.

³⁹ Aloyo, E. (viide 38), lk 193.

mõistlikkuse komponendi hindamisest, et sõjalise jõu kasutamine ei pea olema tingimata just viimane valikuvõimalus.⁴⁰

Üks võimalik lahendus viimase võimaliku vahendi printsiibile realistlik tähendus anda seisnebki selles, et eelnimetatud printsiip ei sätesta alati üksnes kõige vähem vägivaldsete meetmete kasutamist, vaid nõuab hoopis reaalset kaalutlust võimalike alternatiivide vahel.⁴¹ Sellisel juhul olekski sõjalise jõu kasutamine õigustatud, kui sõjaliste vahendite kasutamine on efektiivsem, suurema õnnestumisprotsendiga ning suurem plaanis väiksemal määral kahju toov. Majanduslikud sanktsioonid, mida tihti võetakse kui imerelva rahvusvahelisel areenil agressorite ja muidu ebasoosingu olevate riikide mõjutamiseks, ei pruugi kaasa tuua sugugi paremaid või soositumaid tagajärgi. Tihtilugu võivad ka sanktsioonid kaasa tuua riigi elanikkonnale vägagi negatiivseid tagajärgi, kuivõrd sanktsioonide all tegelikeks kannatajateks on just tavainimesed, kelle kanda riigi poliitiline juhtkond sanktsioonid on jätnud.⁴² Sellisel juhul võiks proportsionaalsuse põhimõtet järgides olla õiglasem lahendus justnimelt mõõdukas ja läbimõeldud sõjategevus, kui sellega kaasnevad kannatused oleksid tunduvalt väiksemad, eeldusel, et ka ülejäänud *jus ad bellum*'i nõuded oleksid täidetud.

1.1.3. Hädavajalikkuse printsiip

Hädavajalikkuse printsiip on oma olemuselt vägagi sarnane viimase võimaliku vahendi printsiibile. Isegi olukorras, kus riigil on õiglase alus sõjalise jõu kasutamiseks ning riik on juba mõistlikkuse piires üritanud või kaalunud diplomaatiliste lahenduste rakendamist, ei pruugi jõu kasutamine siiski olla veel tingimata hädavajalik soovitud eesmärgi saavutamiseks. Hädavajalikkuse printsiip seab jõu kasutamisele ajalised piirid, mille raames on jõu kasutamine õigustatud. Hädavajalikkusele hinnangu andmine toimub sõjalise jõu kasutamist lubava otsuse langetamise hetkel, peale sellise otsuse langetamist toimub edasise sõjategevuse hindamine juba proportsionaalsuse põhimõtte alusel.⁴³ Juba *Caroline*'i kaasuses märkis USA riigisekretär Daniel Webster, et Ühendkuningriik peaks ära tõendama enesekaitse teostamise hädavajalikkuse, st tegemist peaks olema silmapilkse, ülekaaluka ja ilma mõtlemisajata

⁴⁰ Aloyo, E. (viide 38), lk 196.

⁴¹ May, L. (viide 31), lk 87.

⁴² Peksen, D. Better or Worse? The Effect of Economic Sanctions on Human Rights. *Journal of Peace Research*, Vol. 46, no. 1, 2009, lk 62.

⁴³ Gardam, J. (viide 34), lk 277.

olukorraga, kus muude kui sõjaliste vahendite kasutamine pole võimalik.⁴⁴ Hädavajalikkuse printsiibi järgmine eeldabki seda, et riigid saavadki sõjalist jõudu kasutada üksnes erandjuhtumitel, millest tänapäeval aktsepteeritakse eeskätt enesekaitseolukorda. Enesekaitseolukorra ajaline kehtivus sõltub paljudest nii poliitilistest kui ka militaarsetest teguritest. *Jus ad bellum*'i hädavajalikkuse ja proportsionaalsuse printsiipide kohaldatavust on näiteks enesekaitseõiguse teostamisel kinnitanud ka Rahvusvaheline Kohus.⁴⁵ *Nicaragua v. United States* kaasuses märkiski kohus, et USA sõjaline tegevus ei olnud vastavuses hädavajalikkuse printsiibiga, kuivõrd USA asus sõjalisi meetmeid rakendama alles mitme kuu möödumisel sellest, kui Nicaragua esialgne rünnak El Salvadori vastu oli juba täielikult tõrjutud.⁴⁶ Sõjalise jõu viivitamatu kasutamise vajadust ei saa aga ajaliselt väga kitsaks piirata – aja möödumine esialgsest rünnakust on paratamatu, juhul kui riik soovib tegutseda hädavajalikkuse ja viimase võimaliku vahendi printsiipide täieliku mõtte kohaselt, mis hõlmab endast tõendite kogumise ja diplomaatiliste läbirääkimiste tüütut protsessi.⁴⁷

Jus ad bellum'i hädavajalikkuse printsiipi ei tohi segamini ajada *jus in bello*'s kasutatava hädavajalikkuse (*military necessity*) printsiibiga.⁴⁸ Kui *jus in bello* puhul on hädavajalikkusega arvestamine igakordne kaalutus enne igat sõjalist aktsiooni, siis *jus ad bellum*'i puhul muutub hädavajalikkus juba olemuslikult kohaldatamatuks peale sõjategevuse alustamist, välja arvatud juhul, kui hädavajalikkust tinginud olukord sõja jooksul muutub, nt kui rünnakut alustanud riik annab märku oma soovist sõjategevus lõpetada.⁴⁹

1.2. Rahvusvahelised lepingud

Õiglase sõja doktriin ja *jus ad bellum*'i printsiibid ei suutnud oma õiguslikku positsiooni siiski lõputult hoida. Peale Vestfaali rahu 1648. aastal hakkasid *jus ad bellum*'i printsiibid oma tähtsust kaotama seoses õigusliku positivismi tõusuga – uue nägemuse kohaselt olid riigid seotud vaid nende õiguslike reeglitega, millele nad olid andnud sõnaselge nõusoleku.⁵⁰

⁴⁴ Jennings, R. Y. The Caroline and McLeod Cases. The American Journal of International Law, Vol. 32, No. 1, 1938, lk 89.

⁴⁵ Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). International Court of Justice, judgement of 27 June 1986, lg 194.

⁴⁶ Ibid, lg 237.

⁴⁷ Dinstein, Y. (viide 19), lk 210.

⁴⁸ Preston, S. W. (viide 26), lk 42.

⁴⁹ Gardam, J. (viide 34), lk 277.

⁵⁰ Värk, R. (viide 30), lk 488.

Kuivõrd tollal ei olnud riikide huvides sõlmida kõikehõlmavaid rahvusvahelisi kokkuleppeid, mis nende (sõjalist) tegevust piiraksid või reguleeriks, kaotas *jus ad bellum* peaaegu igasuguse tähenduse. Rahvusvahelise kogukonna huvi riikide ja rahvaste vaheliste suhete õigusliku reguleerimise vastu hakkas uuesti tõusma 19. sajandil. Sõjaõiguse seisukohalt oli prioriteetsem siiski *jus in bello* reguleerimine ning esimene oluline rahvusvaheline kokkulepe selle kohta oligi 1864. aastal sõlmitud Genfi konventsioon. *Jus ad bellum*'i seisukohalt oluliste ja siiani kehtivate rahvusvaheliste lepingute ja kokkulepete sõlmiseni jõuti siiski alles 20. sajandil.

1.2.1. ÜRO põhikirja artikkel 2 lõige 4 kui sõjalise jõu kasutamise keeld

Teise maailmasõja lõpukuudel allkirjastasid 50 riigi esindajad siiani tähtsaima rahvusvahelise dokumendi, mis pidi saama uue maailmakorralduse nurgakiviks. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri, millele kirjutati alla 26. juunil 1945. aastal, pidi andma juhtnöörid uue rahumeelse ja turvalise maailma korraldamiseks. ÜRO põhikirja preambul algab järgnevate sõnadega: „Meie, ühinenud rahvad, olles otsustanud päästa järeltulevad põlvned sõjaviletsustest, mis on kaks korda meie elu kestel toonud inimkonnale kirjeldamatut muret...“⁵¹ Preambulis viidatud maailmasõjad ja neis kogetud õudused olid rahvusvahelise kogukonna viinud sinnamaani, kus lõpuks nõustuti ka *jus ad bellum*'i õiguslikult siduva reguleerimisega.

Kaasaegse *jus ad bellum*'i nurgakiviks ongi ÜRO põhikirja 2. artikli 4. lõige, mis sätestab järgmist: „Kõik ÜRO liikmed hoiduvad oma rahvusvahelistes suhetes jõuga ähvardamisest või jõu tarvitamisest nii iga riigi territoriaalse puutumatus, poliitilise sõltumatus vastu kui ka mõnel muul viisil, mis ei ole koosõlas ÜRO eesmärkidega.“ Tänapäeval tunnustatakse ÜRO põhikirja artikli 2 lõike 4 prevaleerivat tähtsust nii praktikas kui ka *jus ad bellum*'i doktriinis, ning mitmed rahvusvahelise õiguse autorid on nimetanud seda nii ülemaailmse rahu nurgakiviks kui ka rahvusvahelise õiguse alustalaks.⁵² Tänapäeval tuleb seega igasugust

⁵¹ Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri ning Rahvusvahelise Kohtu statuut. – RT II 1996, 24, 95.

⁵² Randelzhofer, A., Dörr, O. The Charter of the United Nations. A Commentary. Third Edition, Volume I. Oxford: Oxford University Press, 2012, lk 207.

jõu kasutamise keelu analüüsimist alustada ÜRO põhikirja artikli 2 lõike 4 täpsema lahtimõtestamisega.⁵³

Erinevalt Kellogg-Briandi paktist, mis keelustas üksnes sõjategevuse kui riikidevaheliste konfliktide lahendamise meetodi, keelab ÜRO põhikirja artikli 2 lõige 4 üldiselt igasuguse jõu tarvitamise või sellega ähvardamise. Siiski tuleb meeles pidada, et artikli 2 lõikes 4 sisalduvat jõu kasutamise keeldu ei saa vaadata isoleeritult, pööramata tähelepanu ÜRO põhikirja 7. peatükile, täpsemalt artiklitele 39, 51 ja 53.⁵⁴ 7. peatükki regulatsiooni käsitleb aga juba hilisem magistritöö alapunkt.

1.2.1.1. Jõu kasutamise keeld

Jõu kasutamise keelu sisustamisel tuleb esmalt defineerida „jõu“ mõiste artikli 2 lõike 4 tähenduses. Rahvusvaheliselt üldtunnustatud arusaama kohaselt hõlmab artikli 2 lõike 4 keeld üksnes sõjalist jõudu, mitte aga näiteks poliitilisi või majanduslikke jõu kasutamise meetodeid.⁵⁵ Nimetatud mõjutusviiside keelustamine oleks aga rahvusvahelisele kogukonnale ilmselgelt vastuvõetamatu, arvestades rahvusvahelise õiguse hetkeolukorda, kus rahvusvahelistel organisatsioonidel puuduvad mõjusad vahendid (rahvusvahelise) õiguse järgimise tagamiseks.⁵⁶ Artikli 2 lõikes 4 sisalduva keelu täpsemat ulatust on püütud täpsustada ka ÜRO Peaassamblee sõbralike suhete deklaratsioonis, mis täpsustab ÜRO põhikirjas sätestatud eesmärgi ja printsiipi.⁵⁷ Selles 1970. aastal vastuvõetud deklaratsioonis on jõu kasutamise mõiste alla paigutatud agressiivsete sõdade propageerimine, sõjalise jõu kasutamine rahvusvaheliselt tunnustatud piiride rikkumisel, sõjalise jõu kasutamist hõlmavad kättemaksuaktsioonid, sõjalise jõu kasutamine rahvaste enesemääramisõiguse teostamise takistamisel, relvastatud rühmituste ning palgasõdurite varustamine ja kasutamine teistesse riikidesse sissetungimisel, siseriiklike konfliktide ja tülide õhutamise ning toetamine ja terroriaktide toimepanemisele kaasaaitamine.

⁵³ Gray, C. (viide 24), lk 6.

⁵⁴ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 208.

⁵⁵ Värk, R. (viide 30), lk 491.

⁵⁶ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 209.

⁵⁷ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. A/RES/2625 (XXV), 1970.

Nagu eelnimetatud deklaratsioonist võib välja lugeda, on lisaks otsesele jõu kasutamisele keelatud ka igasugused kaudsed sõjalise jõu kasutamise meetodid. Kuna Teise maailmasõja järgselt muutusid otsesed riikidevahelise relvakonfliktid pigem harvaesinevaks nähtuseks, hakkasidki riigid eelistama kaudseid meetodeid sõjalise jõu kasutamisel. Selline kaudne sõjapidamine võis küll esmalt tunduda lahendusena sõjalise jõu kasutamise keelust kõrvale hiilimiseks, kuid tänapäeval on ka igasugune kaudne sõjaline tegevus muutunud suhteliselt läbinähtavaks ja seeläbi ka sanktsioneeritavaks.

ÜRO põhikirja artikli 2 lõikes 4 sisalduva keelu subjektideks loetakse üksnes riigi tunnustele vastavaid ühendusi. Kuna ÜRO liikmeteks võivad põhikirja artikli 4 kohaselt saada üksnes riigid, ei kohaldu jõu kasutamise keeld muudele inimühendustele ja organisatsioonidele. Siiski on rahvusvahelist tunnustust leidnud käsitlus, mille kohaselt on ka kõiksugused *de facto* režiimid ja riigid seotud artikli 2 lõike 4 piirangute ja kaitsega, kui nad omavad stabiilset kontrolli oma territooriumi üle (nimetatud käsitlus toetub suuresti rahvusvahelisele tavaõigusele).⁵⁸ Riigi poolt jõu kasutamine ükskõik mis teise riigi vastu (sõltumata riikide liikmelisusest ÜROs) on vastuolus artikli 2 lõikes 4 sätestatuga ning seega tuleb selline tegevus igal juhul lugeda rahvusvahelise kogukonna turvalisust ohustavaks.⁵⁹ 11. septembri terrorirünnakute järgselt on esile kerkinud ka põhikirja selline tõlgendus, mille kohaselt on jõu kasutamise võimekust omavad terrorirühmitused samuti seotud jõu kasutamise keeluga, ning sellest tulenevalt on võimalik nii individuaalse kui ka kollektiivse enesekaitse riiklik teostamine selliste rühmituste vastu.⁶⁰

Kuigi ÜRO põhikirja artikkel 2 lõige 4 räägib jõu kasutamisest „rahvusvahelistes suhetes“, ei tähenda see siiski seda, et eelnimetatud keeld hõlmab üksnes riikidevahelist suhtlust. Siinkohal pole oluline see, kas asjaga seotud riigid tunnustavad üksteist või mitte.⁶¹ Uute riikide rahvusvaheline tunnustamine sõltub tihtilugu individuaalsete riikide (subjektiivselt) hinnangust ja heakskiidust, samas kui artikli 2 lõike 4 eesmärgiks on rikkumise puhul anda objektiivne vastus tõusetunud küsimusele jõu kasutamise lubatavusest.⁶² Olukorras, kus mässulised või vabadusvõitlejad vms eraisikutest koosnevad ühendused on edukalt võtnud oma kontrolli alla mingi territooriumi ja seal omapoolse *de facto* režiimi kehtestanud,

⁵⁸ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 213.

⁵⁹ Bowett, D. W. *Self-Defence in International Law*. New York: Praeger Inc. Publishers, 1958, lk 153.

⁶⁰ Corten, O. *The Law Against War. The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2012, lk 161.

⁶¹ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 213.

⁶² Bowett, D. W. (viide 61), lk 150.

rakendub ka nende suhtes artikli 2 lõike 4 regulatsioon.⁶³ Seetõttu võivad ka *de facto* valitsused (või ÜRO liikmelisuseta riigid) vastutada ebaseadusliku sõjalise jõu kasutamise eest.⁶⁴ Kodusõja algfaasis pole mässulised tavaliselt saavutanud efektiivset *de facto* kontrolli oma territooriumi üle ja seega ei ole keelatud nende vastu sõjaliste meetmete kasutamine. Juhul, kui kodusõda lõppeb mässuliste jaoks edukalt ning emamaaga sõlmitakse rahuleping, tuleks lugeda mässuliste režiim vähemalt *de facto* kehtivaks, isegi kui tekkinud territoriaalüksus ei saavuta rahvusvahelist *de jure* tunnustust teiste riikide poolt.

Riigi enda territooriumil sõjalise jõu kasutamine ei ole keelatud, kui tegemist on üksiku riigi piiri ületanud või sinna tunginud isiku, laeva või õhusõiduki vastu suunatud jõuga.⁶⁵ Arvestada tulebki sellega, et „territoriaalne terviklikus“ ja „poliitiline sõltumatus“, mille kaitsele artikli 2 lõikes 4 viidatakse, ei ole riivatud või ohustatud mitte üksnes äärmuslike juhtumite puhul, vaid igasuguse sõjalise iseloomuga tegevuse läbiviimisega iseseisva ja sõltumatu riigi territooriumil.⁶⁶ Nimetatud keelu ületamiseks ongi vaja asjaga seotud riigi otsesest nõusolekut enda territooriumil igasuguse sõjalise tegevuse korraldamiseks.

1.2.1.2. Jõuga ähvardamise keeld

Lisaks otsese või kaudse jõu kasutamise keelule sisaldab ÜRO põhikirja artikkel 2 lõige 4 ka jõuga ähvardamise keeldu. Teoreetilisest vaatepunktist lähtuvalt on nimetatud keelu olemasolu ja vajalikkus igati põhjendatud, kuivõrd teoorias ei tohiks diplomaatiline suhtlus või rahvusvahelise tüliküsimuste lahendamine kunagi laskuda lihtlabase füüsilise jõuga ähvardamiseni. Realistliku, võib-olla isegi radikaalse, lähenemise kaudu võib aga jõuda tõdemuseni, et just sõjalise jõuga ähvardamine ning sõjalise võimekuse pidev meeldetuletamine on Teise maailmasõja järgsel perioodil hoidnud ära suuremad riikidevahelise sõjad. Reaalsuses omavadki ähvardused rituaalset rolli rahvusvahelises suhtluses – juba üksnes ähvarduste kasutamise läbi saavad riigid välja elada oma agressiivseid tunde ning tunda end sõjaliselt võimsana.⁶⁷

⁶³ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 214.

⁶⁴ Brownlie, I. *International Law and the Use of Force by States*. Oxford: Oxford University Press, 1963, lk 380.

⁶⁵ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 215.

⁶⁶ *Ibid*, lk 216.

⁶⁷ Sadurska, R. *Threats of Force*. *The American Journal of International Law*. Vol. 82, No. 2, 1988, lk 247.

Esimene küsimus eelnimetatud keelu sisustamisel tõusetubki sellest, kuidas üldse defineerida „ähvardust“ artikli 2 lõige 4 kontekstis. Teoreetikute seas leidub vägagi erinevaid vastuseid esitatud küsimusele. Brownlie sõnul tähendab jõuga ähvardamine valitsusepoolset otsust või vihjatud lubadust kasutada sõjalist jõudu juhul, kui ähvarduse adressaat ei täida talle esitatud nõudmisi.⁶⁸ Teise laiendava lähenemise kohaselt kvalifitseerub jõuga ähvarduseks igasugune akt, mille eesmärgiks on adressaadis tekitada psühholoogiline hirm, mis alandab adressaadi vastupanu ja mõjutab teda *status quo*'d säilitama.⁶⁹ Roscini kitsendava tõlgenduse kohaselt tuleb artikli 2 lõige 4 kontekstis lugeda jõuga ähvardamiseks sõnaselget või vihjatud lubadust kasutada tulevikus ebaseaduslikku sõjalist jõudu ühe või mitme riigi vastu, mille täideviimine seatakse sõltuvusse adressaadi edasisest käitumisest.⁷⁰ Kokkuvõttes ollakse ähvardamise keelu puhul nõus, et esiteks kehtib nimetatud keeld üksnes riikidele ning teiseks peab ähvardus olema piisavalt selgesti mõistetav ja määratletud – ebamäärased ja ilma reaalse tagapõhjata ähvardused ei lange artikli 2 lõige 4 jurisdiktsiooni alla.⁷¹

Eelkõige ei loeta sõjalise jõuga ähvardamiseks sellist tegevust, millel on eelkõige enesekaitse eesmärgid. Sõjaväe ülesehitamist või muud riikliku enesekaitsevõimekust tugevdavat tegevust ei loeta ähvarduseks naaberriikidele. *Nicaragua v. United States* kaasuses leidis Rahvusvaheline Kohus, et riigi kasvavat militariseerimist ja relvastuse hankimist ei tohi lugeda agressiivseks ohuks rahule, kuivõrd rahvusvahelises õiguses puuduvad reeglid (v.a riiklikud kokkulepped) selle kohta, kui palju relvastust ühel riigil olla võib.⁷² Eraldi probleemi moodustavad tuumarelvad ja nende jagunemine riikide vahel, millel käesolevas töös pikemalt ei peatuta. Järgmiseks murekohaks on sõjalised õppused ja üksuste paigutamine riigipiiride lähistele. Nimetatud tegevuste näol võib ühtpidi olla tegemist igati seaduslike ja mõistlikult põhjendatud operatsioonidega, teisalt jällegi võib neist välja lugeda jõuga ähvardamise või isegi eelsammud sõjaliseks agressiooniks.⁷³ Igasuguse ähvarduse puhul on oluline käsitleda ka seda, kuidas ähvarduse adressaat sellest teada saab ning mida ta sellest välja võib lugeda. Roscini arvates võiks vihjamisi ähvarduseks näiteks lugeda Venemaa kaitseministri väljaütlemise 2003. aastal USAs toimunud NATO kohtumisel, milles kaitseminister Ivanov andis mõista, et Venemaa jätab endale õiguse kasutada sõjalist jõudu SRÜ liikmesriikide

⁶⁸ Brownlie, I. (viide 66), lk 364.

⁶⁹ Sadurska, R. (viide 69), lk 241.

⁷⁰ Roscini, M. Threats of Armed Force and Contemporary International Law. *Netherlands International Law Review*, LIV, 2007, lk 235.

⁷¹ Corten, O. (viide 62), lk 94.

⁷² *Nicaragua v. United States of America*. (viide 47), lg 269.

⁷³ Roscini, M. (viide 72), lk 276.

territooriumil ennetavatel eesmärkidel.⁷⁴ Otsustus selle kohta, kas mingi avaldus või tegu kvalifitseerub ähvardusena, tuleb lõpptulemusena teha ikkagi rahvusvaheliste suhete ja konkreetsete riikide viimase aja praktika üldpilti vaadates.

1.2.2. ÜRO põhikirja 7. peatükk – sõjalise jõu kasutamise erandid

Nagu juba varem mainitud, tuleb ÜRO põhikirja artikli 2 lõiget 4 vaadata selle koosmõjus ÜRO põhikirja 7. peatükiga, mis näeb ette edasised tegevused rahu ohustamise, rahu rikkumise ja agressiooni korral. Sõjalise jõu kasutamise keelust pole rahvusvaheliste suhete reguleerimisel mingisugust kasu, kui puuduks süsteem ja regulatsioon sanktsioneerimaks sellest keelust üleastujaid. ÜRO põhikirja artikli 39 kohaselt määrab ÜRO Julgeolekunõukogu kindlaks iga rahu ohustamise, rahu rikkumise või agressiooniakti olemasolu ning annab soovitusi või otsustab, milliseid meetmeid tuleb artiklite 41 ja 42 kohaselt rakendada rahvusvahelise julgeoleku ja rahu säilitamiseks või taastamiseks. ÜRO põhikirja artikkel 42 lubabki Julgeolekunõukogul otsustada relvastatud jõu kasutamise kasuks, kui artiklis 41 ettenähtud meetmed on juba osutunud või võivad osutada mitteküllaldasteks. Meetmete rakendamise õigust ei tulene liikmesriikidele siiski mitte üksnes Julgeolekunõukogu poolset rahu või julgeolekut ohustava akti fikseerimisest, vaid meetmete rakendamine eeldab lisaks eelnimetatule ka Julgeolekunõukogu otsust konkreetsete meetmete rakendamise kohta.⁷⁵ Sellise ühetimõistetava otsuse puudumisel ei tohi riigid oma sõjalise tegevuse õigustamiseks viidata üksnes Julgeolekunõukogu poolt tuvastatule, vaid peavad oma sõjategevuse õigustamisel tuginema eraldiseisvatele õiguslikele alustele, olgu selleks siis tavaõigus või ÜRO põhikirja artikliga 51 ettenähtud õigus enesekaitsele.⁷⁶

Venemaa jaoks ongi ÜRO põhikirjaga kehtestatud rahvusvahelise õiguse süsteem loodud viie võimsa „oligarhi“ jaoks (Teise maailmasõja võitjariigid kui Julgeolekunõukogu alalised liikmed), kelle vetoõigusest tuleneva individuaalse tahte vastaselt ei saa olla lubatud ükski sõjaline tegevus.⁷⁷ Venemaa jaoks oli seda süsteemi lõhkuvaks ohtlikuks pretsedendiks NATO-poolne sekkumine Kosovos 1999. aastal – sõjalise jõu kasutamine teise suveräänse

⁷⁴ Roscini, M. (viide 72), lk 238; Press briefing with the Russian Defence Minister Sergei Ivanov, 9 October 2003.

⁷⁵ Krisch, N. The Charter of the United Nations. A Commentary. Third Edition, Volume II. Oxford: Oxford University Press, 2012, lk 1266.

⁷⁶ Ibid, lk 1267.

⁷⁷ Mälksoo, L. (viide 4), lk 174.

riigi vastu ilma ÜRO Julgeolekunõukogu loata ja [Venemaa] vetoõigusega arvestamata muutis Venemaa privileeeritud staatuse 1945. aasta järgses maailmakorralduses sisutühjaks.⁷⁸ Peale nimetatud juhtumit üritaski Venemaa hoiduda vastuolude tekitamisest Julgeolekunõukogus, mille tagajärjel sunnitaks Venemaa dilemma ette, kus ta peaks kas toetama USA ja lääneriikide tegevust (kasvõi kaudselt, hoidudes hääletamast), või siis rakendama oma vetoõigust, mis omakorda jällegi vähendaks Julgeolekunõukogu tähtsust.⁷⁹ Selline lähenemine Julgeolekunõukogule sai aga kesta vaid 2003. aastani, kui Venemaale sai järsku selgeks, et USA ja tema liitlaste sõjategevust Iraagis ei oleks takistanud ka Venemaa vetoõiguse kasutamine Julgeolekunõukogus – tegemist olid 4 aastat varem toimunud alanduse kordumisega.⁸⁰ Seega kui Venemaa retooriliselt veel kaitseb rahvusvahelise õiguse tähtsust, siis tegelikult keskendub ta peamiselt enda võimupositsiooni ja ÜRO põhikirjaga tagatud eristaatuse kaitsmisele.⁸¹

1.2.2.1. ÜRO põhikirja artikkel 51 – õiguse enesekaitsele

ÜRO põhikirja artikkel 51 sätestab, et relvastatud kallaletungi puhul organisatsiooni liikmele ei piira ÜRO põhikiri mingil määral võõrandamatut õigust individuaalsele või kollektiivsele enesekaitsele, kuni Julgeolekunõukogu ei võta rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks vajalikke meetmeid. Kuigi nimetatud erandi eesmärgiks pidi olema sõdimist õigustavate aluste radikaalne kitsendamine, ei ole enesekaitse erand oma eesmärki tänaseks olulisel määral saavutanud. Tänapäeval kasutavad praktiliselt kõik riigid enesekaitse argumenti õigustamiseks omapoolset sõjalise jõu kasutamist teiste riikide vastu.⁸² Enesekaitse loogikast lähtudes ei saa aga kõik konflikti osapooled enesekaitseõigusele tugineda, kuna teoorias peaks alati olema võimalik tuvastada rünnaku alustaja, kes seeläbi oma enesekaitseõigusest loobub, ning rünnaku ohver, kes õigustatult sellele tugineda võib. Mitte mingil juhul ei saa reaalse sõjaline jõu kasutamine olla õiguslik mõlemale konflikti osapoolle korraga, st üks osapool

⁷⁸ Mälksoo, L. (viide 4), lk 174.

⁷⁹ Allison, R. *Russia, the West & Military Intervention*. Oxford: Oxford University Press, 2013, lk 176.

⁸⁰ Ibid, lk 118.

⁸¹ Mälksoo, L. (viide 4), lk 175.

⁸² Gray, C. (viide 24), lk 114.

peab alati olema vastutav ebaseadusliku jõu kasutamise eest.⁸³ Praktikas aga on enesekaitseks õigustatud osapoole väljaselgitamine hoopis keerulisem.

Arvestada tuleb sellega, et ÜRO põhikirja artikkel 51 ja artikli 2 lõige 4 ei ole üksteisega täpses vastavuses – mitte igale artikli 2 lõikega 4 keelatud jõu kasutamisele või sellega ähvardamisele ei või vastata relvastatud enesekaitsega.⁸⁴ Artikkel 51 räägibki täpsemalt just „relvastatud rünnakust“, kuid põhikirjast endast nimetatud mõiste definitsiooni ei leia. *Nicaragua v. United States* kaasuses leidis Rahvusvaheline Kohus, et relvastatud rünnaku mõistet tuleb tõlgendada laiendavalt, st relvastatud rünnakuks ei loeta mitte üksnes regulaarvägede poolt rahvusvahelisi piire ületavaid aktsioone, vaid ka selliseid juhtusid, kus üks riik saadab või tema nimel saadetakse teise riigi territooriumile mingid relvastatud üksused, mille läbiviidud aktsioonid vastavad oma raskusastmelt regulaarvägede poolt läbiviidavatele aktsioonidele.⁸⁵ Relvastatud rünnaku puhul peab jõu kasutamine ületama nn kriitilise piiri, et õigustada relvastatud enesekaitset, st sisuliselt on tegemist proportsionaalsuse põhimõttest lähtuva piiranguga. Ka mitu väiksemat jõu kasutamise aktsiooni, mis eraldi võttes ei õigustaks relvastatud enesekaitset, võivad kogumis teatud juhtumitel vallandada enesekaitseõiguse kohaldatavuse artikli 51 tähenduses.⁸⁶

Relvastatud rünnakuteks kvalifitseeruvate aktsioonide loetelu võib leida ka ÜRO Peaassamblee poolt vastu võetud Agressiooni definitsioonist, mille artikkel 3 loeb agressiivseteks aktideks relvastatud sissetungi riigi territooriumile, riigi territooriumi piiriülese pommitamise, blokaadi seadmise sadamatele ja rannikutele, välisterritooriumil asuvate sõjaliste positsioonide ja vägede ründamise jne.⁸⁷

Diplomaatilised esindused ja individuaalsed kodanikud ei kuulu enamuse riikide arvates riigi selliste „välispositsioonide“ hulka, mis saaksid relvastatud rünnakute objektiks olla.⁸⁸ Sellele vaatamata on riigid mitmetes episoodides tuginenud oma välismaal asuvate kodanike kaitsmisel vähemalt osaliselt ka enesekaitsele.⁸⁹ Küsimusele, kas selline tegevus on üldse lubatav või siis vähemalt enesekaitsele tuginedes lubatav, leidub mitmeid vastandlikke vastuseid. Üks argument sellise õiguse olemasolu tunnistamiseks on asjaolu, et rahvast

⁸³ Dinstein, Y. (viide 19), lk 178.

⁸⁴ Randelzhofer, A., Nolte, G. *The Charter of the United Nations. A Commentary. Third Edition, Volume II.* Oxford: Oxford University Press, 2012, lk 1401.

⁸⁵ Värk, R. (viide 30), lk 496.

⁸⁶ Randelzhofer, A., Nolte, G. (viide 86), lk 1409.

⁸⁷ *Definition of Aggression. A/RES/29/3314 (XXIX), 1974.*

⁸⁸ Randelzhofer, A., Nolte, G. (viide 86), lk 1413.

⁸⁹ Gray, C. (viide 24), lk 157.

loetakse riikluse üheks oluliseks komponendiks ja seega rünnak piisavalt suure hulga riigi kodanike vastu on võrdsustatav rünnakuga riigi enda vastu.⁹⁰ Eeltoodud käsitluse vastased on siiski tõsikindlalt seisukohal, et välismaal viibivate kodanike päästmisel ei tohi tugineda enesekaitsele, kuna kodanike vastu suunatud rünnakus puudub territoriaalsuse element, ilma milleta ei saa tuvastada enesekaitset õigustavat „relvastatud rünnakut“.⁹¹ Väide, et rünnakut välismaal viibivate kodanike vastu ei saa kunagi lugeda rünnakuks riigi enda vastu, läheb aga vastuollu reaalsusega, kuna see tugineb riigi mõiste kõige ekstreemsemal definitsioonil (alaline elanikkond on riigi üks lahutamatu tunnus ja seega on võimalik rünnakut kodanike vastu lugeda ka rünnakuks riigi vastu).⁹² Seetõttu leiavad mõned autorid, et riikide viimase kuuekümnepäeva praktikast arvesse võttes tuleb jõuda järeldusele, et õigus piiratud relvastatud jõu kasutamisele välismaal viibivate kodanike kaitseks on muutunud rahvusvahelise tavaõiguse osaks.⁹³ Küsimusele selle kohta, kas sellisel juhul peavad riigid ikkagi tuginema relvastatud rünnaku vastu suunatud enesekaitsele või on kodanike kaitse iseseisvaks tavaõiguslikuks aluseks relvastatud sekkumisel, puudub jällegi ammendav vastus.⁹⁴

Kaasaegsed käsitlused on enesekaitseõiguse kohaldatavuse ajalisi komponente oluliselt laiendanud. Rahvusvaheliselt tuntakse sellist laiendatud käsitlust riiklikust enesekaitsest kui Bushi doktriini, mille olemuse on USA 43. president sõnastanud ka ühes West Pointi sõjaväeakadeemia kadettidele peetud kõnes: „Me ei saa kaitsta Ameerikat lootes vaid parimat. [...] Kui me peame ootama seni, kuni meid varitsevad ohud on täielikult realiseerinud, oleme oodanud liialt kaua.“⁹⁵ Sisuliselt soovis USA juhtkond Iraagi sõja eelsel ajal mõista anda, et kaasaegses maailmas ei pea riik end ohtu seadma eelseisva rünnaku lõpuni äraootamisega ning seetõttu on õigustatud ka nn ennetav enesekaitse. Nimetatud seisukohta võib pidada tähtsaimaks arenguks kaasaegse *jus ad bellum*'i doktriinis, isegi kui ennetava enesekaitse seaduslikkuse ja õigustatuse osas puudub üldine konsensus rahvusvahelise õiguse praktikute ja teoretikute seas. Ennetava enesekaitse teostamise võimekus on lahutamatu seotud riigi luureaparaadi võimsusega, kuivõrd kogu ennetava enesekaitse kontseptsioon sõltub sellest, kui palju ja kui kiiresti on riik võimeline oma potentsiaalsete vastaste kohta sõjalise

⁹⁰ Marxen, C. The Crimea Crisis. An International Law Perspective. Symposium: “The Incorporation of Crimea by the Russian Federation in the Light of International Law”. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, September 2-3, 2014, lk 373.

⁹¹ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 226.

⁹² Dinstein, Y. (viide 19), lk 201.

⁹³ Randelzhofer, A., Dörr, O. (viide 54), lk 227.

⁹⁴ Dinstein, Y. (viide 19), lk 201; Randelzhofer, A., Nolte, G. (viide 86), lk 1413.

⁹⁵ Bush, G. W. Graduation Speech at West Point, 2002.

tähtsusega informatsiooni koguma. Teine oluline areng, mille tulemusena on ennetava enesekaitse teostamise võimalused radikaalselt suurenenud, on olnud mandritevaheliste ballistiliste raketide massiline kasutuselevõtt 20. sajandi teisel poolel nii lääneriikides kui ka Venemaal.

1.3. Kokkuvõtte *jus ad bellum*'i regulatsioonist

Sisuliselt mahubki kogu kaasaegne *jus ad bellum*'i regulatsioon paari üksikusse ÜRO põhikirja artiklisse, mistõttu teoorias peaks kaasaegne *jus ad bellum* olema suhteliselt lihtsasti mõistetav. ÜRO põhikirjaga kehtestatud ideaalmudel näeb ette, et riigid ei kasuta rahvusvahelistes suhetes üksteise vastu relvastatud jõudu ning kui riik peaks sattuma teise riigi poolt algatatud relvastatud rünnaku ohvriks, on riigil õigus nii individuaalsele ja kollektiivsele enesekaitsele. Nagu eelnevatest punktidest ilmnes, on *jus ad bellum*'i regulatsiooni üldsõnalisus tekitanud palju vaidlusküsimusi ja tõlgendamisprobleeme, millele sõjalist jõudu kasutanud riigid on erinevalt lähenenud. Kui lugeda klassikaliseks *jus ad bellum*'iks üksnes ÜRO põhikirja artiklitega 2 lõige 4, 42 ja 51 sätestatud, siis võib üsna kiiresti järeldusele jõuda, et üksnes klassikalisest käsitlusest Venemaa tegevuse analüüsimisel ei piisa. Seetõttu ongi Venemaa sõjategevuse analüüsimisel lähtunud nii *jus ad bellum*'i tavaõiguslikest printsiipidest kui kaasaegsetest õigustavatest argumentidest, mille täpne olemus veel endiselt kujunemisjärgus on. Etteruttavalt võibki ära öelda, et ühegi käesolevas töös käsitletava konflikti puhul pole Venemaa näiteks lähtunud ÜRO põhikirja artiklist 42 ehk siis Julgeolekunõukogu loast sõjalise jõu kasutamiseks.

Magistritöö järgnevad peatükid keskenduvadki Venemaa *jus ad bellum*'i käsitluste nii omavahelisele võrdlemisele kui ka Venemaa käsitluste ideaalmudeliga võrdlemisele. Rahvusvahelise õiguse võrdlev meetod aitab kindlaks teha, miks esinevad Venemaa sõdade puhul nii erinevused kui ka sarnasused *jus ad bellum*'i käsitlustes, mille tarbeks analüüsitakse töös ka ajalooliste, poliitiliste, kultuuriliste ja majanduslike tegurite mõju käsitlustes esinevate erisuste ja sarnasuste kujunemisel.⁹⁶

⁹⁶ Roberts, A., jt. (viide 11), lk 470-471.

2. Esimene Tšetšeenia sõda (1994-1996)

Nõukogude Liidu lagunemisega paralleelselt hakkasid kasvama mitmete vähemusrahvuste iseseisvuspüüdlused, mille eesmärgiks oli postsovetlikus maailmas jätkata juba iseseisva (rahvus) riigina. Paljude rahvaste jaoks lõppesid need iseseisvuspüüdlused edukalt ning ilma suurema verevalamiseta saavutasid mitmed rahvad püsiva ja rahvusvaheliselt tunnustatud iseseisvuse. Siiski mitte kõiki endisesse Nõukogude Liitu kuulunud rahvaid ei saatnud sarnane edu kui näiteks Balti riikides. Üks rahvusgrupp, kelle püüdlused iseseisva riigi nimel jäid pikemas plaanis saavutamata, olid tšetšeenid. Nende Nõukogude Liidu lagunemise järgse iseseisvuskatsetuse tulemusena puhkeski Esimene Tšetšeenia sõda, mis oli ka esimeseks oluliseks relvakonfliktiks noore Vene Föderatsiooni sõjaajaloos. Hiljem puhkenud sõjale mõeldes on üsna irooniline, et just Venemaa presidendi Boris Jeltsini õhutustegevus erinevates liiduvabariikides, mille eesmärgiks oli julgustada neid rahvaid suurema autonoomia poole püüdlamiseks, oli ka üheks põhjuseks, miks Tšetšeenia parlament andis 1990. aastal teada kavatsusest Nõukogude Liidust lahti lüüa.⁹⁷ Käesolev peatükk keskendub järgmistele küsimustele: 1) Kas Venemaa ja Tšetšeenia vahelist konflikti saab lugeda rahvusvaheliseks relvakonfliktiks, st kas Tšetšeeniale oleks laienenud ÜRO põhikirja artikli 2 lõikega 4 tagatud kaitse sõjalise jõu kasutamise vastu; 2) Kas Tšetšeenial oleks 1991. aastal olnud õigus Venemaast ühepoolsele eraldumisele; 3) Millised olid Venemaa põhjendused oma sõjategevuse õigustamisel; 4) Milliseid järeldusi võib Esimesest Tšetšeenia sõjast teha Venemaa üldise sõjalise doktriini kohta?

2.1 Tšetšeenia *jus ad bellum*'i subjektina

Esimese Tšetšeenia sõja puhul tuleb enne *jus ad bellum*'i käsitleteni jõudmist teha kindlaks, kas Tšetšeenia oli üldse kaitstud *jus ad bellum*'i normidega, st kas Tšetšeenial oli õigus kaitsele Venemaa sõjalise tegevuse eest. Nagu juba varasemalt mainitud, keelab ÜRO põhikiri sõjalise jõu kasutamise „iga riigi“ territoriaalse puutumatus ja poliitilise sõltumatuse vastu. Üks võimalus kindlaks teha, kas Tšetšeenia vastas „riigi“ tunnustule, on rakendada 1933.

⁹⁷ Morrissette, J. J. Rationality and risk-taking in Russia's first Chechen War: toward a theory of cognitive realism. *European Political Science Review*, 2:2, 2010, lk 189.

aasta Montevideo konventsiooni riikide õiguste ja kohustuste kohta (deklaratiivne teooria).⁹⁸ Riikide praktika ja rahvusvaheline õiguskirjandus toetabki eeskätt just deklaratiivset teooriat riigi olemasolu tuvastamiseks – rahvusvahelisele tunnustusele tugineva konstitutiivse teooria kahjuks räägib tõsiasi, et siiani puudub üldine rahvusvahelist tunnustust jagav keskvõim ning seega toimub tunnustuse saamine detsentraliseeritud kujul iga riigi kaupa eraldi.⁹⁹

Montevideo konventsiooni artikkel 1 sätestab neli tingimust, millele riik kui rahvusvahelise õiguse subjekt peab vastama: 1) alaline elanikkond; 2) kindlaksmääratud territoorium; 3) valitsus; 4) võime astuda suhetesse teiste riikidega. Nimetatud kriteeriume on kasutatud ikka ja jälle sellise sagedusega, et riikide loomise ja tekkimise puhul arvestatakse nimetatud kriteeriumitega kui rahvusvahelise tavaõiguse sätetega.¹⁰⁰ Tšetšeenia puhul ei ole probleeme alalise elanikkonna ega ka kindlaksmääratud territooriumi tuvastamisega. Enne iseseisvumispüüdluste algust oli Tšetšeenia autonoomne vabariik Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi koosseisus koos kindlaksmääratud territooriumiga, mille kontrollimiseks soovisidki tšetšeenid hiljem isevalitsust luua. NSV Liidus oli Tšetšeenia tähelepanuväärne ka seetõttu, et tegemist oli teise kõige suurema oma rahvuskeelt kõneleva rahvastikuga (70,7%) territooriumiga.¹⁰¹ Seetõttu oli tšetšeenide soov rahvusriiki luua igati mõistetav.

Rohkem tähelepanu nõuavad aga valitsuse ja rahvusvahelise suhtluse võimekuse kriteeriumid. Siinkohal tuleb esmalt lühidalt käsitleda nimetatud sõja eellugu. 1991. aasta suvel (mitu kuud enne Nõukogude Liidu täielikku kokkuvarisemist ja Vene Föderatsiooni loomist) ägenesid ka Tšetšeenias rahvuslaste iseseisvuspüüdlused, mille tulemusena kukutati kohalik Nõukogude valitsus. Vaatamata Venemaa heidutusele valisid tšetšeenid 1991. aasta oktoobris enda presidendiks rahvuslasest kindrali Džohhar Dudajevi.¹⁰² 1. novembril 1991. aastal, peale seda kui Dudajev oli presidendiks valitud, kuulutas ta formaalselt välja Tšetšeenia iseseisvuse.¹⁰³ Kuna järgneval päeval keeldus Venemaa Tšetšeenia iseseisvuse tunnustamisest, vastas Dudajev neile samaga ning keeldus omapoolselt Venemaa tunnustamisest.¹⁰⁴ Kuigi Venemaa

⁹⁸ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. 1933.

⁹⁹ Tagliavini, H. Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Volume II. Council of the European Union, 2009, lk 127.

¹⁰⁰ Prosecutor v Milošević. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Decision on Motion for Judgement of Acquittal. Trial Chamber Decision of 16 June 2004, lg 86.

¹⁰¹ Lapidus, G. W. Contested Sovereignty: The Tragedy of Chechnya. International Security, Vol. 23, No. 1, 1998, lk 10.

¹⁰² Dobbs, M. Ethnic strife splintering core of Russian Republic. The Washington Post, October 29, 1991.

¹⁰³ Gilligan, E. Terror in Chechnya. Russia and the Tragedy of Civilians in War. New Jersey: Princeton University Press, 2010, lk 25.

¹⁰⁴ Defiance of the wolf baying at Yeltsin's door. The Guardian, 8 September 1994.

president Jeltsin kuulutas Tšetšeenias välja eriolukorra ning viis väed Tšetšeenia piirile, loobus ta lõpuks siiski sõjaväelisest sissetungist. Sellega jäi Dudajev Tšetšeenia presidendina võimule ning esialgne *de facto* iseseisvus oli Tšetšeenias alanud.¹⁰⁵

Valitsuse kriteeriumi täidetuks lugemiseks tuleb iseseisvuse väljakuulutamise järgses Tšetšeenias tuvastada võimuorgan, mis oleks olnud võimeline teostama efektiivset kontrolli Tšetšeenia territooriumil. Nagu juba mainitud, valisid tšetšeenid enda presidendiks Džohhar Dudajevi, kes asus juhtima äsjaloodud Itskeeria Tšetšeeni Vabariigi valitsust. Kohaliku elanikkonna toetusest uuele presidendile annab märku ka fakt, et iseseisvusele rõhuv Dudajev kogus kolme kandidaadiga presidendivalimistel 90,1 protsenti häältest (Esindamata Rahvaste Organisatsiooni vaatleja kinnitusel kajastasid valimistulemused adekvaatselt rahva toetust Dudajevile).¹⁰⁶ Tšetšeenia omariikluse *de facto* toimimist kinnitab ka asjaolu, et enne sõja puhkemist 1994. aasta lõpul said tšetšeenid isevalitsemisega hakkama ligi 3 aastat.

Siiski ei saa üksnes eelnevale tuginedes väita, et Tšetšeenia valitsuse kontroll oma riigi üle oleks olnud väga efektiivne või täieulatuslik. Vastupidi, Tšetšeeniat oleks perioodil 1991-1994 võinud klassifitseerida ka „lābikukkunud riigiks“. Groznōis paiknev keskvōim ei olnud võimeline edukalt täitma elementaarseid riikklike ülesandeid, hoidma jõu kasutamise monopooli ega tagama elanikkonna turvalisust.¹⁰⁷ Valitsuse kontrolli efektiivsust tuleks hinnata miinimum-maksimum skaalal. Tšetšeenia puhul ei saa tõesti väita, et vastloodud valitsuse kontroll oma territooriumi üle oleks olnud maksimaalselt efektiivne. Minimaalset efektiivset kontrolli territooriumi üle, kasvōi üksnes pealinnas Groznōis, ei saa Tšetšeenia puhul aga eitada. Kokkuvōttes sõltub Tšetšeenia tollase valitsuse efektiivsuse hindamine suuresti hindajast endast ning argumendist, mida ta esitada soovib.

Riigi olemasolu neljandaks kriteeriumis on riigi võimekus suhelda rahvusvahelisel areenil. Itskeeria Tšetšeeni Vabariigi võimekusest suhelda rahvusvahelisel tasandil andis märku näiteks tõsiasi, et vaatamata Venemaa-poolse tunnustuse puudumisele suhtlesid Tšetšeenia ja Venemaa valitsused ja ametnikud omavahel pidevalt kuni sõja puhkemiseni.¹⁰⁸ Eelkōige aga annab rahvusvahelise suhtlemise võimekusest märku riigi rahvusvaheline tunnustamine ning vastuvōtt ÜRO liikmeks. Iseseisvuse väljakuulutamise järgselt ei vōetud Tšetšeeniat ÜRO

¹⁰⁵ Morrissette, J. J. (viide 99), lk 189.

¹⁰⁶ Simmons, M. K. (koost). Unrepresented Nations and Peoples Organization. Yearbook 1995. The Hague: Kluwer Law International, 1996, lk 465.

¹⁰⁷ Stanislawski, B. H. (koost). Para-States, Quasi-States, and Black Spots: Perhaps Not States, But Not “Ungoverned Territories,” Either. International Studies Review, 10, 2008, lk 379.

¹⁰⁸ Lapidus, G. W. (viide 103), lk 16.

liikmeks, samuti ei saavutanud Tšetšeenia ühegi teise riigi tunnustust. Kui teised riigid oleksid tunnustanud Tšetšeeniat uue riigina, mida veel enne 1991. aastat ei eksisteerinud, oleksid nad rahvusvahelise õiguse mõistes Venemaa vastu delikti toime pannud – tegemist oleks olnud seaduslikust Venemaa territooriumist eemaldumisele kaasaaitamisega.¹⁰⁹ Paljudele riikidele, kellel endalgi esines probleeme separatistlike rahvusliikumistega, oleks selline tunnustamine aidanud kaasa ohtliku pretsedenti loomisele, mida ka nende enda vastu oleks võimalik ära kasutada. Tšetšeenia võimekust rahvusvahelisel areenil suhelda ei saanud seega enne sõja puhkemist tuvastada ning seega ei saanud täidetuks lugeda deklaratiivse teooria ühte lähtealust. Konstitutiivse teooria kohaselt puudus Tšetšeenial ammugi igasugune õigus riiklusele tuginemiseks.

Eeltoodule tuginevalt tuleb järeldada, et lähtuvalt Montevideo konventsioonis väljatoodud kriteeriumitest ja deklaratiivsest teoriast üldisemalt ei vastanud Tšetšeenia enne sõja puhkemist *de facto* riikluse tunnustele ning sellest lähtuvalt ei olnud tegemist vähemalt *de facto* iseseisva riigiga. Teine lähenemissuund Tšetšeenia riikluse tuvastamiseks oleks riikluse taastamise argumendile tuginemine – sellisel juhul Tšetšeenia mitte ei kuulutanud 1991. aastal välja iseseisvust, vaid taastas oma endise, enne Venemaa koosseisu liitmist kehtinud riikluse. Põhjus, miks Balti riigid erinesid ülejäänud Nõukogude Liidust eraldunud riikidest, tulenes asjaolust, et Balti riigid tuginesid riikluse taastamise doktriinile.¹¹⁰ Kui leida, et Balti riikide iseseisvusprotsess oli sisuliselt ebaseaduslikult mahasurutud riikluse taastamine, siis saaks ka Tšetšeenia tugineda Balti riikide näitele, eeldusel, et Tšetšeenia varasem riiklus oleks tuvastatav.¹¹¹ 1998. aastal tegi Tšetšeenia tollane president Aslan Mashadov visiidi Londonisse, mille raames esitas ta palve luua rahvusvaheline ajaloolastest ja rahvusvahelise õiguse ekspertidest koosnev komitee, mis peaks hindama seda, kas Venemaa üldse kunagi omandas legitiimse ja seadusliku kontrolli Tšetšeenia üle.¹¹² Thomas Granti arvates jõuaks eelnimetatud komitee, kui see kunagi peaks kokku kutsutama, siiski järeldusele, et rahvusvahelisest õigusest ei leia kinnitust väidetele, nagu poleks Tšetšeenia kunagi ametlikult Venemaale kuulunud.¹¹³ Tšetšeenia valitsusel oleks olnud keeruline tõestada mingit õiguslikku järjepidevust eelmiste Tšetšeenia põliselanike omavalitsustega, mille kõrval muutub usutavaks ka väide, et õiguslikult said Vene Impeerium ja tema õigusjärglased

¹⁰⁹ Grant, T. D. Panel of Experts for Chechnya: Purposes and Prospects in Light of International Law. The Finnish Yearbook of International Law, Vol. 9, 1998, lk 204.

¹¹⁰ Mälksoo, L. Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. Leiden; Boston: Brill, 2003, lk 47.

¹¹¹ Grant, T. D. (viide 111), lk 204.

¹¹² Ibid, lk 145.

¹¹³ Ibid, lk 248.

igamisega omandiõiguse Tšetšeenia üle.¹¹⁴ Sellest tulenevalt saab järeldada, et vaatamata iseseisvuse väljakuulutamisele ei vastanud Tšetšeenia 1991-1994. aastal *de facto* riikluse tunnustele ning Tšetšeenial puudus sisuliselt ka võimalus erinevalt Balti riikidest tugineda riikluse taastamise argumendile, mistõttu ei saanud Tšetšeeniat enne sõja puhkemist lugeda kaitstuks ÜRO põhikirja artikli 2 lõike 4 regulatsiooniga.

2.2. Tšetšeenia õigus enesemääramisõiguse teostamisele

Kuna käesoleva magistritöö eesmärgiks on mh näidata ära Venemaa positsiooni muutumine rahvaste enesemääramisõiguse käsitlemisel, tuleb põgusalt käsitleda ka Tšetšeenia õigust enesemääramise teostamisele. Siinkohal on oluline arvestada tõsiasjaga, et 1990ndatel oli riikide seisukoht rahvaste enesemääramisõiguse teostamise kohta oluliselt konservatiivsem kui 21. sajandil – veel ei olnud aset leidnud Kosovo ühepoolne iseseisvumine 2008. aastal, mis Venemaa jaoks avas rahvaste enesemääramisõiguse käsitlemisel uued argumendid. 1960. aastal võttis ÜRO peassamblee vastu koloniaalmaadele ja -rahvastele iseseisvuse andmise deklaratsiooni, millega anti kõigile võõrvõimude all kannatavatele rahvastele õigus enesemääramisele ja oma poliitilise staatuse kindlaksmääramisele.¹¹⁵ Samas sidus deklaratsioon enesemääramisõiguse tugevalt dekolonisatsiooniga, mis on jätnud püsiva märgi ning andis hiljem tõuke diskussioonile, kas ja mil määral eksisteerib enesemääramisõigus väljaspool koloniaalkonteksti.¹¹⁶ Sisuliselt ainuke situatsioon, kus enesemääramisõigusel nähti üheselt mõistetavat õiguslikku funktsiooni, puudutas ÜRO põhikirja 11. peatükis nimetatud end ise mittevalitsevaid territooriume.¹¹⁷ Rahvusvaheline Kohus rõhutas oma nõuandvas arvamuses Namiibia küsimuses, et [ÜRO põhikirja 11. peatüki] režiim puudutab eelkõige just kolooniaid.¹¹⁸ 1990ndatel nägi ÜRO praktika ette, et dekolonisatsioon puudutab üksnes territooriume, mis on esiteks emamaast geograafiliselt eraldatud ning mille elab omaette

¹¹⁴ Grant, T. D. (viide 111), lk 220, 222.

¹¹⁵ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. GA RES 1514 (XV) of 14 December 1960.

¹¹⁶ Värk, R. Enesemääramine, lahkulöömine ja Rahvusvahelise Kohtu nõuandev arvamus Kosovo küsimuses. *Juridica VII*, 2014, lk 562.

¹¹⁷ Grant, T. D. (viide 111), lk 234.

¹¹⁸ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970). International Court of Justice, Advisory Opinion of 21 June 1971, lg 52.

„rahvas“.¹¹⁹ Kuivõrd Tšetšeenia puhul ei ole täidetud esimene kriteerium ehk geograafiline eraldatus ülejäänud Venemaa territooriumist, siis ei saanud 90ndatel rääkida tšetšeenide õigusest enesemääramisõiguse teostamisele.

Rahvaste õigus enesemääramisele on *jus ad bellum*'i kontekstis oluline järgneval põhjusel. Nimelt sätestab ÜRO peaassamblee sõbralike suhete deklaratsioon riikidele kohustuse hoiduda sõjalise jõu kasutamisest rahvaste vastu, kes soovivad teostada neile kuuluvat enesemääramisõigust.¹²⁰ Eeltoodust lähtuvalt tuleb siiski tõdeda, et Venemaa sõjalist sekkumist Tšetšeenias ei saa lugeda vastuolus olevaks sõbralike suhete deklaratsioonis sätestatuga, kuna vähemalt 90ndatel ei leitud tšetšeenidele enesemääramisõigust veel laienevat.

2.3. Venemaa käsitus Esimesest Tšetšeenia sõjast

Venemaale oleks Tšetšeenia riikluse tunnustamine olnud mõeldamatu, kuna Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud perioodil oli Venemaa juhtkonna peamiseks eesmärgiks riigisisese stabiilsuse loomine ja föderatsiooni kooshoidmine. Nõukogude Liidu kiire ja ootamatu kokkuvarisemisega kaasa tulnud hirm Venemaa enda üldisest lagunemisest tõstis liberaaldemokraatlike vaadete kõrval esile ka neoimperialistliku poliitika, mille tagajärjel muutus keskvõimu suhtlemine riigi äärealadega äärmiselt riiakaks.¹²¹ Tol ajal Venemaa poliitmaastikul võimu võttev üldine kaos oli arvatavasti ka üheks põhjuseks, miks sõda Tšetšeeniaga puhkes alles kolm aastat peale Tšetšeenia iseseisvuse väljakuulutamist. Sõjalise jõu kasutamine omaenda rahva vastu oleks läinud vastuollu liberaalse üldmuljega, mida Venemaa president Jeltsin tollal säilitada püüdis. See ei tähendanud siiski, et Tšetšeenias kui Venemaa osast oleks täielikult loobutud. Esmalt jõustati Tšetšeenia vastu majandus- ja finantsblokaad, millele järgnes ka Tšetšeenias endas president Dudajeviga opositsioonis olevate vägede toetamine.¹²² Tšetšeenias puhkenud kodusõda, mille jätkumisele ka Venemaa omapoolse panuse andis, oligi peamiseks ettekäändeks Venemaa-poolseks sõjaliseks sekkumiseks. Kuna Dudajeviga opositsioonis olevate vägede toetamine ei näidanud edumärke, ei jäänudki Venemaa juhtkonna arvates midagi muud üle kui Tšetšeenias sõjaliselt

¹¹⁹ Grant, T. D. (viide 111), lk 245.

¹²⁰ A/RES/25/2625, 24 October 1970.

¹²¹ Lapidus, G. W. (viide 103), lk 13.

¹²² Simmons, M. K. (koost), (viide 108), lk 53.

sekkuda. 29. novembril 1994. a ratifitseeris Venemaa Julgeolekunõukogu president Jeltsini poolt vastu võetud otsuse liikuda varjatud jõu kasutamisel üle otsesele sõjalisele sekkumisele, kasutades Venemaa sõjalisi jõude Tšetšeenia lõplikuks alistamiseks.¹²³ President Jeltsini 1994. aasta 9. detsembri dekreeti nr. 2166 võibki sisuliselt käsitleda sõjategevuse väljakuulutamisenä.¹²⁴

Kuna Tšetšeenia ei vastanud tollal riikluse kriteeriumitele, puudus Venemaal vajadus lähtuda ÜRO põhikirja artiklis 51 sätestatud enesekaitseõigusest. Traditsioonilisest enesekaitseteooriast poleks Venemaale ka abi ei olnud, kuivõrd relvastatud rünnakut Tšetšeenia poolt ei olnud veel toimunud (küll aga oleks olnud võimalik see fabritseerida). Siiski ei saa öelda, et Venemaa tegevuses puudus enesekaitse komponent. Mitmed ÜRO põhikirja artiklisse 51 kriitiliselt suhtuvad autorid ja riigid on seisukohal, et artikkel 51 ei hõlma kõiki vajalikke juhtusid, ning et sõjalise jõu kasutamine on vähemalt moraalselt õigustatud, kui eksisteerib oht riigi eluliselt olulistele huvidele.¹²⁵ Nimelt kujutas Tšetšeenia iseseisvus Vene Föderatsiooni jaoks eksistentsiaalset ohtu – hirm föderatsiooni lagunemisest, kus Tšetšeeniat nähti kui esimest doominotükki, oligi Venemaa juhtkonda tegutsema sundivaks faktoriks. Sellist hirmu ei tundnud mitte üksnes Venemaa, vaid ka USA ja Euroopa, kelle tollaseks eesmärgiks oli samuti teha kõik endast võimalik, et Jeltsini valitsus Venemaad koos suudaks hoida. Oma memuaarides märgib Jeltsin, et nii tema kui ka tema nõuandjad uskusid tollal tõsimeeli, et Tšetšeenia eraldumine oleks märku andnud Venemaa peatselt kokkukukkumisest.¹²⁶ Läänes levinud arusaama kohaselt oli Jeltsini poliitiline ellujäämine kriitilise tähtsusega Venemaa arengu ja stabiliseerimise seisukohast, tema langemine oleks aga kaasa toonud ebademokraatlike jõudude võimuletõusu.¹²⁷ Seega võib Venemaa käsitluses näha lähtumist nn doominoteooriast (mis irooniliselt loodi Külma sõja ajal, kirjeldamaks kommunismi leviku ohtu Kagu-Aasias) – sõjalise jõu kasutamine on õigustatud, kui selle eesmärgiks on ära hoida ebasoositava ideoloogia või nähtuste levik, Venemaa käsitluses siis separatistlike ideede levik ülejäänud föderatsiooni osades. Sisuliselt võib sellist käsitlust liigitada ka ennetava enesekaitse kõige äärmuslikuma tõlgenduse alla. Doominoefektile apelleerimine on siiski käsitletav rohkem poliitilise kui *jus ad bellum*'is aktsepteeritava õigustusena, kuivõrd tegemist on vägagi hüpoteetilisele ohule viitamisega. Oht, et Tšetšeenia iseseisvumine oleks algatanud suure eraldumislaine Vene Föderatsioonis, ei ole küll

¹²³ Lapidus, G. W. (viide 103), lk 19.

¹²⁴ Указ Президента Российской Федерации от 09.12.1994 г. № 2166.

¹²⁵ Värk, R., (viide 30), lk 496.

¹²⁶ Morrissette, J. J. (viide 99), lk 193.

¹²⁷ Lapidus, G. W. (viide 103), lk 40.

välistatud, kuid sama suure tõenäosusega oleks see võinud jääda ka erandjuhtumiks. Isegi juhul, kui Tšetšeenias oleks alguse saanud Vene Föderatsiooni suurem lagunemine, ei saa väita, et see ilmingimata vägivaldseks protsessiks oleks kujunenud – Nõukogude Liidu suhteliselt rahumeelne lagunemine tõestas vastupidist. Venemaa viitas aga hoopis ühe teise suurriigi lagunemisele järgnenule – separatistide ja kriminaalidega võitlemata jätmise oleks võinud viia Jugoslaavia sündmuste kordumiseni.¹²⁸ Küsimusele, kas Venemaa lagunemine oleks sarnanenud rohkem Nõukogude Liidu või Jugoslaavia lagunemisele, võib konstrueerida nii üht kui teist seisukohta toetavaid vastuseid.

Siseriiklikult tugines Venemaa sõjaline sekkumine president Jeltsini neljale dekreedile kui õiguslikule alusele, mis juba oma pealkirjade kaudu andsid märku sellest, et Venemaa operatsioone tuli käsitleda kui konstitutsioonilise korra taastamisele suunatud tegevust. Jeltsini dekreetide õiguspärasus ei olnud kõigile vene poliitikutele ilmselge, mistõttu pidi Venemaa Konstitutsioonikohus oma 1995. aasta otsuses kõnealuste dekreetide õiguspärasust kontrollima.¹²⁹ Kokkuvõttes leidis Konstitutsioonikohus, et aastail 1991-1994 oli Vene Föderatsiooni osaks olevas Tšetšeenias eriolukord, kus konstitutsiooni ja föderaalsete kehtivus oli peatatud ja legitiimsed võimuorganid ametist kõrvaldatud, millest tulenevalt oli Venemaa president õigustatud tegema otsuseid konstitutsioonilise korra ja rahu taastamiseks. Jeltsin võrdles Tšetšeeniat Kolumbia ja Kagu-Aasia „Kuldse kolmnurgaga“ ning teatas, et sellised kriminaalsed diktatuurid ei kao iseeneslikult ning et siseriikliku terviklikkuse tagamiseks on Venemaa õigustatud kasutama sõjalist jõudu.¹³⁰

Vene juhtkonna poolt nimetatud eesmärkidest lähtuvalt saab analüüsida Venemaa sõjategevuse printsiipe Esimeses Tšetšeenia sõjas, mh kas ja kui võrd lähtus Venemaa juhtkond proportsionaalsuse, hädavajalikkuse ja viimase võimaliku vahendi printsiipidest. Olukorras, kus Venemaa soovis Tšetšeeniat käsitleda enda riigi osana ja seega ka tšetšeen Venemaa kodanikena, oleks sõjalise jõu kasutamine enda kodanike vastu pidanud jääma tõesti viimaseks võimalikuks lahenduseks.

Viimase võimaliku vahendi printsiibi järgimine oleks eeldanud kõigi diplomaatiliste probleemilahenduste ammendamist enne sõjategevusega alustamist. Konstitutsioonikohus

¹²⁸ Hiatt, F. Moscow Warns West On Criticism over Chechnya. Washington Post, January 13, 1995.

¹²⁹ Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 31 июля 1995 года № 10-П. Kuna Venemaa Konstitutsioonikohtu kohtulehel puudub otsuse ingliskeelne tõlge, on käesolevas töös viidatud nimetatud kohtuotsuse mitteametlikule ingliskeelsele tõlkele, mille Euroopa Nõukogu lasi koostada 1996. aastal: Judgement of the Constitutional Court of The Russian Federation of 31 July 1995.

¹³⁰ Morrissette, J. J. (viide 99), lk 194.

märkis oma otsuses, et vaatamata mitmetele katsetustele Venemaa võimude poolt ei suudetud Tšetšeenias puhkenud kriisile rahumeelset lahendust leida.¹³¹ Viimase võimaliku vahendi printsibi range käsitle kohaselt ei saa nimetatud väitega nõustuda. 1994. aasta detsembriks ei olnud olukord Tšetšeenias võrreldes varasemaga oluliselt muutunud – Tšetšeenia tegutses küll *de facto* iseseisva üksusena, kuid täielik ja lõplik lahkulöömine Vene Föderatsioonist ning *de jure* tunnustuse saamine teiste riikide poolt ei paistnud kusagilt. Siit tõusetubki küsimus, kas sõjategevuse edasilükkamine oleks olnud Venemaale kasuks või oleks sellega viivitamine muutnud olukorda veelgi rohkem Tšetšeenia iseseisvust soodustavaks. Venemaa tollane välisminister Andrei Kozõrev selgitas hiljem, et ka läbirääkimisi pooldanud Julgeolekunõukogu liikmed toetasid sõjaväelaste surve otsust kasutada relvastatud jõudu, kuna kogu operatsioon oleks pidanud toimuma veretu äkkrünnakuna, mis kestvat vaid paar nädalat.¹³² Sisuliselt peegeldas otsus sõjalist jõudu kasutada Jeltsini lähikondlaste arvamust, et „väike ja võidukas sõda“ kindlustaks keskvalitsuse mõjuvõimu, peataks Jeltsini populaarsuse langemise ning suurendaks tema võimalusi uutel presidendivalimistel.¹³³ Tegemist oli seega makjavellistlikku kaalutusotsustusega – diplomaatiliste lahenduste aegluse ja ebakindluse tõttu eelistati konkreetset lahendust, mille õnnestumise korral oleks saavutatud positiivne tulemus üles kaalunud igasuguse negatiivse kriitika. Diplomaatilise lahenduse kahjuks räägib ka tõsiasi, et pikendatud diplomaatiline läbirääkimine Dudajeviga oleks legitimeerinud Tšetšeenia iseseisvuspüüdlusi ning kompromissi tegemine Tšetšeenia juhtkonnaga oleks näidanud Jeltsinit nõrga juhina. Lisaks sellele nõustus Dudajev suhtlema üksnes personaaltasandil Jeltsiniga ning juba varasemalt oli ta tagasi lükanud idee kehtestada Tšetšeenias Tatarstanile sarnane autonoomiamudel.¹³⁴ Seetõttu ei saa eitada, et Venemaa juhtkond ei oleks tegelenud alternatiivide mõistlikkuse piires kaalumise, nagu ratsionalistlik lähenemine viimase võimaliku vahendi printsibi seda nõuab. Probleem tekkis aga sellest, et Venemaa juhtkond ülehindas sõjalise jõu kasutamise mõistlikkust ja tõenäosuslikku õnnestumist.

Proportsionaalsuse vaatepunktist võis sõjategevus algselt tunduda igati mõistliku ja kaalutletud lahendusena. Venemaa eesmärk ei olnud kindlasti alustada aastaid vältavat ja kümnete tuhandete hukkunutega konflikti, millega oma soovitud eesmärki ei saavutatud. Nagu president Jeltsini dekreetidest nähtub, pidi tegevus Tšetšeenias kujutama endast

¹³¹ Judgement of the Constitutional Court of The Russian Federation of 31 July 1995, lg 2.

¹³² Lapidus, G. W. (viide 103), lk 20.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Gilligan, E. (viide 105), lk 25.

sisuliselt kiiret korrakaitseoperatsiooni taastamiseks konstitutsiooniline kord. Algsete plaanide kohaselt oleks Groznõi pidanud olema vallutatud juba 1994. aasta 14. detsembriks.¹³⁵ Loodetud sõjalist edu aga ei paistnud kusagilt. Umbes kuu möödudes tunnistas üks vene kindralitest nõrdimusega, et Venemaa armee oli sisuliselt olematuks muutnud, ning et kummalisel kombel oli Venemaa suutnud Tšetšeenias korrata kõiki juba varasemalt Afganistanis kogetud eksimusi.¹³⁶ Venemaa oli tõsiselt ülehinnanud oma sõjalist võimekust ning alahinnanud tšetšeenide tahet oma kodumaa eest võidelda. Nagu juba varem mainitud, on ka *jus ad bellum*'i puhul sõjategevuse proportsionaalsuse hindamine kestev protsess. Tšetšeenia puhul ilmses üsna koheselt peale Venemaa vägede sissetungi, et kiiresti ja ilma suurte inimkaotusteta pole võimalik sõda võita. Siinkohal tuleb arvestada Venemaa juba ajalooliselt väljakujunenud arusaamaga sõjategevuse proportsionaalsusest. Erinevalt lääneriikidest on Venemaale vastuvõetavad tunduvalt suuremad militaar- ja tsiviilkaotused, kui sõjaline eesmärk on Venemaa riiklikust ja rahvuslikust vaatepunktist oluline. Tšetšeenia sõja müümine Venemaa avalikkusele osutus aga oodatust raskemaks. Venemaa liberaliseerimise üheks tagajärjeks oli see, et kohalik meedia sai kajastada üha enam riiki ka negatiivses valguses kujutavaid sündmusi. Seetõttu võib isegi väita, et just meedia poolt tulenev surve ja pidev kajastus Tšetšeenias enne sõja puhkemist oli see, mis Jeltsinil lõplikult sõja kasuks veenis – Jeltsinil tuli lõpule viia see, mis tal diplomaatiliste vahenditega ei õnnestunud.¹³⁷ Sõjategevuse jätkudes ei muutnud meediakajastus Jeltsinile sugugi meeldivamaks. Kaasaegsetes *jus ad bellum*'i käsitlustes ei tohi ära unustada tõsiasja, et sõjategevuse proportsionaalsust ei hinda igapäevaselt mitte üksnes väejuhid, vaid ka miljonid inimesed televiisorite ees ja kaamerate taga. Nii vene kui ka lääne konflikti kajastavad ajakirjanikud aitasid ümber lükata Venemaa ametlikku, sõda minimeerivat propagandat ning nende igapäevane kajastus tõi venelastest televaatajate kodudesse Tšetšeenia sõja selle täies koleduses.¹³⁸

Kuna sõja võitmine oleks nõudnud Venemaalt äärmuslike meetmete rakendamist, sealhulgas Groznõi sisulist sodiks pommitamist, tunnistas Venemaa juhtkond endale 1996. aastal, et sõja jätkamine osutuks tulutuks.¹³⁹ Küsimusele, kas Venemaad heidutas kahju, mis sõja võitmiseks oleks tulnud põhjustada, või hoopis saavutada loodetud eesmärgi väärtuse kahanemine, on rakse objektiivset vastust leida. Arvestada tuleb ka sellega, et 1996. aasta suvel toimusid

¹³⁵ Olikar, O. Russia's Chechen Wars 1994-2000: Lessons from Urban Combat. RAND Corporation, 2001, lk 10.

¹³⁶ Specter, M. For Russia's Troops, Humbling Days. The New York Times, January 8, 1995.

¹³⁷ Morissette, J. J. (viide 99), lk 194.

¹³⁸ Lapidus, G. W. (viide 103), lk 21.

¹³⁹ Ibid, lk 23.

Venemaal presidendivalimised, kus Tšetšeenia konflikti lahendamine oli üheks peamiseks teemaks. Väike ja võidukas sõda, mis algselt oleks pidanud valimisedu tagama, oli muutunud veriseks ja võitmatuna näivaks sõjaks, mille jätkamine valijate seas populaarsust hoopis vähendas. 31. augustil kirjutasid Venemaa ja Tšetšeenia esindajad alla Hassavjurti rahulepingule, mis nägi ette vene vägede väljaviimise ning mis kõige tähtsam, Tšetšeenia rahvusvahelise staatuse lahendamise hiljemalt 31. detsembriks 2001. aastaks.¹⁴⁰ 1997. aasta 12. mail Moskvas allkirjastatud rahuleping muutis Tšetšeenia konflikti käsitlemise veelgi keerulisemaks, kuna selle teksti võisid mõlemad osapooled tõlgendada oma poliitilistest ja õiguslikest vaatenurkadest lähtuvalt.¹⁴¹ Rahulepingu preambul räägib sajanditepikkuse tüli lõpetamisest, 1. artikliga kohustuvad lepingupooled loobuma edasisest sõjalise jõuga ähvardamisest või selle kasutamisest ning 2. artikliga kohustuvad lepingupooled edasist suhtlust arendama rahvusvahelise õiguse tavalisid järgides.¹⁴² Tšetšeenia poolt vaadates võib mõlemaid eelnimetatud rahulepinguid koosmõjus käsitledes jõuda järeldusele, et koos sõja lõppemisega tunnistas Venemaa Tšetšeenia *de facto* iseseisvust (vähemalt kuni 2001. aasta lõpuni, mil Tšetšeenia staatuse küsimus pidi lõpliku lahenduse saama). Tšetšeenia jaoks andis rahulepingu käsitus Tšetšeeniast kui Venemaaga võrdväärsest läbirääkimispartnerist kaudselt märku sellest, et Venemaa tunnustas Tšetšeeniat iseseisva riigina.¹⁴³ Venemaa vaatepunktist lähtudes on aga oluline just lepingu tekstis olev viide „rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normidele ja printsiipidele“, millest Venemaa saab välja lugeda õiguse tugineda riigi territoriaalse terviklikkuse printsiibile.¹⁴⁴

2.4. Kokkuvõtte Venemaa tegevusest Esimeses Tšetšeenia sõjas

Kokkuvõttes oli Esimene Tšetšeenia sõda oluline õppetund Venemaale, kes tegi nii sõjale eelnenud kui ka sõja vältel esile kerkinud probleemidest omad järeldused. Esimene, ja võib öelda et isegi olulisim õppetund, mille Venemaa ära õppis, puudutab relvastatud konflikti kvalifitseerimist. Selle õppetunni mõtte võttis juba 1994. aasta detsembris kokku Riigiduumaa saadik Aleksader Nevzorov: „Ma arvan, et oluline on lahti saada terminoloogilistest

¹⁴⁰ Khasavyourt Joint Declaration and Principles for Mutual Relations. Khasavyourt, Dagestan, 31 August 1996.

¹⁴¹ Tishkov, V. Political Anthropology of the Chechen War. Security Dialogue, Vol 28, No. 4, 1997, lk 430.

¹⁴² Peace Treaty and Principles of Interrelation between the Russian Federation and the Chechen Republic Ichkeria. Moscow, 12 May 1997.

¹⁴³ Tishkov, V. (viide 143), lk 431.

¹⁴⁴ Ibid, lk 432.

segadusest. Nüüd on arvatavasti õige aeg kaotada käibelt termin „vene vägede sisenemine Tšetšeeniasse.“ Vene väed ei saa siseneda Venemaa territooriumile.“¹⁴⁵ See, kuidas mingit konflikti rahvusvahelise õiguse kohaselt kvalifitseeritakse või kuidas seda ajakirjanduses käsitletakse, mängib olulist rolli rahvusvahelise tagasiside kujunemisel. Sõja alguses suutis Venemaa veenda rahvusvahelist kogukonda, et Tšetšeenia puhul ei olnud mitte mingil juhul tegemist rahvusvahelise konfliktiga, vaid üksnes Venemaa siseriikliku tüliga. Sõjategevuse eskaleerudes ei saanud olukorda Tšetšeenias enam pelgalt kriisiks nimetada. Venemaal ametlikult kasutatavaks terminiks saigi „konstitutsioonilise korra taastamine“ (*Восстановление конституционного порядка в Чеченской Республике*), samas kui lääne eksperdid ja EL rääkisid „Venemaa sekkumisest Kaukaasias“.¹⁴⁶ Vaatamata sellele nõustusid välisvõimud siiski arusaamaga, et Tšetšeenia kriis lahendamisel tuli austada Venemaa territoriaalset terviklikkust – sellise järelduseni jõudmisel mängis kindlasti olulist rolli nii Venemaa positsioon suurriigina kui ka lääneriikide soovimatus Venemaaga tüli alustada.¹⁴⁷

Kuigi Esimene Tšetšeenia sõda osutus Venemaa jaoks ebaedukaks, oli sellel ka positiivne tagajärg Venemaa edasise tegevuse jaoks. Lääne-Euroopa ja USA soovimatus ja/või suutmatust Tšetšeenia osas kindlat ja konkreetset seisukohta võtta andis Venemaale märku, et tal on ka tulevikus õigus oma territooriumil ja mõjusfääris vajaduse korral sõjaliselt sekkuda. Vene Föderatsioon, kes Külma sõja järgselt oli alustanud kaotajapositsioonilt, sai kinnitust selle kohta, et lääneriigid austasid endiselt mingil määral Venemaa jõupositsiooni ja territoriaalset terviklikkust. Sellegipoolest pidi Venemaa mõistma, et järgmine ebaedukas sõda oleks Venemaa positsioonile hävitavalt mõjunud – igasugune Vene mõjusfääri laiendamine oleks sisuliselt välistatud olukorras, kus Venemaa isegi siseriiklikult ei suuda kontrolli hoida. Tšetšeenia probleemi lahendamiseks oli Venemaa küll aega juurde võitnud, kuid mida kauem lasti tšetšeenidel riiki mängida, seda suuremaks muutuks oht Tšetšeenia lõplikust eraldumisest.

Lõpetuseks on paslik veelkord võrrelda Tšetšeenia olukorda Jugoslaavia lagunemisele järgnenud sündmustega. Horvaatia puhul, kes oli ennast 1991. aastal iseseisvaks kuulutanud, leidis Rahvusvaheline Kriminaaltribunal, et Horvaatia riiklus hakkas deklaratiivsele teooriale tuginedes kehtima just 1991. aasta oktoobris, mitte aga alles 1992. aastal, kui Horvaatia

¹⁴⁵ Стенограмма заседания 13 декабря 1994 г. Государственная дума Российской Федерации.

¹⁴⁶ Tishkov, V. Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data. *Journal of Peace Research*, vol. 36, no. 5, 1999, lk 580.

¹⁴⁷ Grant, T. D. (viide 111), lk 234.

lõpuks rahvusvahelise tunnustuse ja ÜRO liikmelisuse saavutas.¹⁴⁸ Teorias oleks ka Tšetšeenia kasuks saanud hiljem sarnase otsuse langetada, kui Tšetšeenia oleks deklaratiivse teooria alused edukalt ära tõendanud. Erinevus nende kahe riigi vahel tulenebki tõsiasiast, et Horvaatia iseseisvus jäi *de jure* püsima, samas kui Tšetšeenia *de facto* omariiklus ei jäänud kestma ning *de jure* tunnustust ei jõudnudki Tšetšeenia kunagi saavutada. Kuna Tšetšeenia ei saanud kunagi ka ÜRO liikmeks, puudus tal ka võimalus oma õiguste eest ka näiteks Rahvusvahelises Kohtus seista.

¹⁴⁸ Prosecutor v. Milosevic. (viide 102), lg 83, 115.

3. Teine Tšetšeenia sõda (1999-2009)

Vaatamata separatistide võidule ei muutunud olukord Tšetšeenias peale Moskva rahulepingu sõlmimist sugugi paremaks. Tšetšeenia oli endiselt nii poliitiliselt kui ka majanduslikult isoleeritud, mis üksnes süvendas riigis levivaid probleeme. Lisaks kuritegevuse ja bandiitluse kasvule muutus Tšetšeenia soodsaks pinnaseks radikaliseerunud islami levikule. Olukord Tšetšeenias muutus 1999. aasta algul juba nii karmiks, et Tšetšeenia president Aslan Mashadov nõustus riigis šariaadi välja kuulutamise ja eesmärgiga tulla vastu radikaalsetele grupeeringutele, kes süüdistasid teda „moslemipaganluse“ ja „natsionalistliku islami“ levitamises.¹⁴⁹ Tõenäosus, et Tšetšeenia staatuse küsimus veel enne 2001. aasta lõppu rahumeelse ja kõigile osapooltele sobiva lahenduse saaks, vähenes iga järgneva päevaga. Samas ei olnud Vene ühiskond veel eelnevast sõjast täielikult toibunud, mistõttu konflikti taaslustamine sõjalise jõu kasutamise ja ei saanud toimuda enam üksnes Vene võimude tahte tuginedes. Käesolev peatükk otsibki vastuseid küsimustele, kuidas ja miks muutusid Venemaa põhjendused sõjalise jõu kasutamisel, milline oli Venemaa käsitus enesekaitseõiguse teostamisel, mida oli Venemaa eelmisest Tšetšeenia sõjast õppinud ning mis oli Venemaa laiem eesmärk Tšetšeenia konflikti taaslustamisel.

3.1. ÜRO põhikirja sätete kohaldatavus

Kui Esimese Tšetšeenia sõja puhul on alust skeptiliselt suhtuda ÜRO põhikirja artikli 2 lõige 4 kohaldatavusse, siis Teise Tšetšeenia sõja puhul on eelnimetatud normi kohaldatavust toetavaid argumente juba rohkem. Peamine alus artikli 2 lõige 4 kohaldamiseks tulenebki 1997. aasta Moskva rahulepingust. Nagu juba eelnevalt mainitud, tõestab juba sellise rahulepingu sõlmimine, et Venemaa tunnustas vähemalt *de facto* Tšetšeenia iseseisvust, või vähemalt Tšetšeenia võimet enda eest rääkida. Teiseks keelab artikli 2 lõige 4 jõu kasutamise „ka mõnel muul viisil, mis ei ole kooskõlas ÜRO eesmärkidega.“ Moskva rahulepinguga nõustusid nii Itškeeria Tšetšeeni Vabariik kui ka Vene Föderatsioon loobuma sõjalise jõu kasutamisest omavaheliste tülide lahendamisel. Teiseks viitab rahuleping „rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normidele“, milleks ÜRO põhikirja artikkel 2 lõige 4 kui ÜRO üks

¹⁴⁹ Gilligan, E. (viide 105), lk 30.

alustaladest kindlasti on. Kuna ÜRO põhikirja artikli 1 kohaselt on ÜRO eesmärgiks rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamine ning rahu ähvardava ohu vältimiseks ja kõrvaldamiseks ning agressiooniaktide või muude rahu rikkumiste mahasurumiseks tõhusate kollektiivsete meetmete rakendamine, siis on raske väita, et sõjalise jõu kasutamine mõne riigi poolt ei kahjustaks neid eesmärke.¹⁵⁰

Olukorras, kus rahulepingu osapooled on võtnud endale kohustuseks vältida sõjalise jõu edasist kasutamist üksteise vastu ning järgida omavahelises suhtluses rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud norme, mille hulka ÜRO põhikirja artiklid 1 ja 2 kindlasti kuuluvad, tuleb järeldada ÜRO põhikirjas olevate normide kohaldatavust. Moskva rahulepingus sisalduv viide rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud printsiipidele ja normidele oleks ilma igasuguse tähenduseta, kui see ei hõlmaks relvastatud jõu kasutamise keeldu kui ÜRO põhikirja üht alustaladest.¹⁵¹ Küll aga ei tohi siinkohal unustada, et vaatamata lepingupoolte lubadusele sõjalise jõu kasutamisest hoiduda jätab rahulepingu sõnastus pooltele õiguse tugineda mh ka ÜRO põhikirja artiklis 51 sätestatud enesekaitseõigusele.

3.2. Terrorivastane kampaania Tšetšeenias

7. augustil 1999. aastal tungisid Šamil Bassajevi juhitud radikaliseerunud islamimässulised Tšetšeenia naabruses asuvasse Venemaale kuuluvasse Dagestani, eesmärgiga luua seal Kaukaasia Mägilaste Konföderatsioon – tegemist oli sulaselge agressiooniga ning Venemaal oli põhjendatud alus muret tunda.¹⁵² Dagestani ründamise puhul oli tuvastav konkreetne relvastatud jõu kasutamise juhtum, mis annaks Venemaale ÜRO põhikirja artikli 51 alusel õiguse enesekaitse teostamiseks. Konflikti Dagestanis võib käsitleda ka omaette Venemaa siseriikliku konfliktina, kuid reaalsuses tuleb see lugeda kõigest Teise Tšetšeenia sõja algfaasiks. Põhjuseks siinkohal ongi tõsiasi, et konflikt Dagestanis oli kõigest ettekäändeks sõjategevuse laiendamiseks Tšetšeeniasse. Dagestani ründamise ja Tšetšeenia riigi vahel oli otsest seost raske näidata – Dagestani tungisid sisse ikkagi islamimässulised, mitte aga Itskeeria Tšetšeeni Vabariigi valitusväed. Seega kui enesekaitse teostamine Dagestanis oli

¹⁵⁰ Värk, R. (viide 30), lk 493.

¹⁵¹ Tagliavini, H. (viide 101), lk 240.

¹⁵² Gilligan, E. (viide 105), lk 31.

Venemaale igati legitiimne lahendus, siis sõjategevuse laiendamiseks Tšetšeeniasse tuli esmalt modifitseerida enesekaitse teostamise aluseid.

Ajavahemikus 4. kuni 16. september pandi Venemaal, eeskätt Moskvast, toime 4 pommirünnakut, mille sihtmärgiks olid korterelamud ja mille tagajärjel hukkus ligi 300 inimest.¹⁵³ Vene võimud käsitlesid nimetatud pommirünnakuid kui Venemaa vastu suunatud terrorirünnakuid, mille korraldamise taga olid samad jõud, kes augustis Dagestani olid tunginud. Vaatamata tõendite vähesusele ja sellele, et pommirünnakutega seoses ei vahistatud etnilisi tšetšeeni, ning Tšetšeenia president Mashadov ütles nii ennast kui ka Tšetšeeniat lahti igasugusest seosest rünnakute toimepanijatega, oli Venemaal lõpuks olemas alus sõjategevuse algatamiseks.¹⁵⁴ Kui lugeda tõendatuks Tšetšeeniast Dagestani tunginud islamimässuliste seos eelnimetatud pommirünnakutega, siis ei saanud Venemaa enesekaitse teostamine lõppeda mässuliste väljatõrjumisega Dagestanist – oht Venemaa elanikkonna ja territooriumi vastu ei olnud sellega veel neutraliseeritud. Küsimus tekibki sellest, kas enesekaitseõigus üldse eksisteerib riigi vastu, keda süüdistatakse üksnes terroristide varjamises.¹⁵⁵ Arvestada tuleb veel sellega, et 2001. aasta New Yorki terrorirünnakuid ja lääneriikide algatatud terrorismivastast sõda polnud selleks hetkeks veel toimunud, mistõttu sõjalise jõu kasutamine terrorismiga võitlemisel oli senimaani piirdunud konkreetse sihtmärgiga operatsioonidega – sõjalise jõu kasutamine terve riigi ja seda valitseva režiimi kui terrorismile kaasaitava subjekti vastu oli uuenduslik lähenemine. Siit tuleb järeldada, et Venemaa jaoks oli seose näitamine ja tõendamine Tšetšeenia võimude ja terroristide vahel teisejärguline, kuivõrd tõsiasi oli see, et Mashadovi valitsusel puudus efektiivne kontroll oma territooriumi üle, mistõttu erinevad radikaliseerunud rühmitused saidki end Tšetšeenias turvaliselt tunda. *Nicaragua v. United States* kaasuses leidis Rahvusvaheline Kohus, et valitsusväliste grupeeringute tegevuse riigile omistamisel tuleb tõendada, et riik omas efektiivset kontrolli nimetatud grupeeringute üle.¹⁵⁶ Hiljem on Rahvusvaheline Kohus seda põhimõtet kinnitanud ka *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* kaasuses.¹⁵⁷ Vene sõjaväe väitel aga

¹⁵³ Gilligan, E. (viide 105), lk 31.

¹⁵⁴ Menon, R., Fuller, G. E. Russia's Ruinous Chechen War. *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 2, 2000, lk 38; Gilligan, E. (viide 105), lk 31; Pain, E. From the First Chechen War Towards the Second. *Brown Journal of World Affairs*. Vol. 8, Issue 1, 2001, lk 11.

¹⁵⁵ Chinkin, C., Kaldor, M. *International Law and New Wars*. Cambridge: Cambridge University Press. 2017. Lk 161

¹⁵⁶ *Nicaragua v. United States of America*. (viide 47), lg 115.

¹⁵⁷ *Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*. International Court of Justice, Judgement of 26 February 2007, lg 399-407.

olidki konflikti algul sihtmärkideks üksnes islamimässuliste kontrollitud sõjaväelised ja majanduslikud objektid – sõda Tšetšeenia enda vastu justkui ei toimunudki.¹⁵⁸

Venemaa tollane peaminister (12.05.-09.08.1999) Sergei Stepašin tunnistas uue aastatuhande algul, et plaani Tšetšeenias sõjaliselt sekkuda koostati juba [1999. aasta] märtsis ning sõjaline sekkumine oleks toimunud ka ilma Moskvast aset leidnud pommiplahvatusteta.¹⁵⁹ Seega tõusetubki küsimus sellest, kas Venemaal oli Dagestani ründamist ja Moskva terrorirünnakuid vaja oma sõjategevuse õigusliku aluse tõendamiseks, või täitsid eelnimetatud juhtumid mingit muud eesmärki. Peale Esimest Tšetšeenia sõda jõudsid Vene võimud järeldusele, et nende suurimaks valearvestuseks oli olnud kaotus informatsiooniosas – Vene strateegid hakkasid toetama Vene ühiskonna ümbermeelestamise ideed, mille eesmärgiks pidi olema Vene ühiskonnast Tšetšeenia staatust puudutava apaatia väljajuurimine ja radikaalidega võitlemisele laiapõhise toetuse saamine.¹⁶⁰ Vene ühiskonna suhtumist sõjasse Tšetšeenias suudetigi meediakajastuse järsu ümberprogrammeerimisega muuta: kui 1994. aastal suhtus Vene meedia põlgusega juba üksnes fakti, et Vene väed üldse Tšetšeeniasse sisenesid, siis 1999. aastal muutus meediakajastus külmaks ja kalkuleerituks ning tsiviilkaotuste asemel räägiti peamiselt Vene armee edukusest.¹⁶¹ Kui 1995. aastal olid kaks kolmandikku venelastest vastu konflikti sõjalisele lahendamisele, siis nüüd umbes sama suur osa elanikkonnast toetas seda.¹⁶² Oma osa Vene ühiskonna meelsuse muutmisel andis ka NATO tegevus Kosovos – paljud said pealt näha seda, kuidas NATO-l lubati võõrriigis tsiviilsihtmärke ja -elanikke poliitilistel eesmärkidel pommitada, mistõttu muutus silmakirjalikuks ka lääneriikide kriitika Tšetšeenias toimepandavate humanitaarrikkumiste suhtes.¹⁶³ Eeltoodust ei saa küll järeldada, nagu poleks Venemaa tollal üldse hoolinud sellest, kas neil ka õiguslik alus Tšetšeenias ründamiseks olema oli, kuid võib-olla isegi suuremat rolli mängis sõjategevuse põhjendatavus Vene ühiskonnale.

Vladimir Putin, kes tõusis Venemaa peaministriks päevi pärast Dagestani ründamist, andis mõista, et Venemaal ei jäänud midagi muud üle kui Tšetšeenia territooriumi rünnata: „Tänavu oleme me sattunud rahvusvahelise terroristliku agressiooni ohvriks. Kogu maailm saab aru, et terroristid tuleb hävitada juba nende baasides.“¹⁶⁴ Septembris alustas Venemaa Tšetšeenia

¹⁵⁸ Bohlen, C. Yeltsin Foes Urge an End To Campaign In Chechnya. The New York Times, September 29, 1999.

¹⁵⁹ Pravosudov, S. Блока ОВР вообще могло и не быть. Независимая газета, 14 января, 2000.

¹⁶⁰ Pain, E. (viide 157), lk 9.

¹⁶¹ Ibid, lk 8.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid, lk 9.

¹⁶⁴ Bohlen, C., (viide 161).

pommitamisega, millele hiljem järgnes maavägede sisseviimine. Sisuliselt ei soovinud aga Venemaa konflikti Tšetšeenias enam isegi kodusõjaks nimetada, kuivõrd Vene välisminister Igor Ivanovi sõnul oli sõda Tšetšeenias rahvusvahelise terrorismi, mitte aga tšetšeenide endi vastu.¹⁶⁵ Venemaa püüdis seega hoida kõrvale Moskva rahulepingu tingimustest, kuna sõjalise jõu kasutamist rahvusvaheliste terroristide vastu rahuleping otseselt ei keelanud. Venemaale oli oluline näidata, et Tšetšeenia ja tšetšeenide ründamine oli paratamatus, mitte aga nende tegelik eesmärk. Samuti oli Ivanovi jaoks oluline rõhutada, et Euroopa lõunapiiridel vohav terroristlike organisatsioonide võrgustik oli märkimisväärseks ohuks rahule kogu Euroopas ning kõikehõlmavate meetmete rakendamine Kaukaasias oli vajalik regiooni stabiliseerimiseks ja õiguskorra taastamiseks.¹⁶⁶ Lääneriigid, kes veel ise polnud tollal pidanud terrorismiga laiaulatuslikku võitlusesse asuma, rõhusid küll diplomaatiliste lahenduste leidmise vajadusele ja panid pahaks Tšetšeenias aset leidnud humanitaarrikkumisi, kuid tunnistasid sellegipoolest Venemaa õigust enesekaitse teostamiseks ja terrorismiga võitlemiseks.¹⁶⁷ Sarnaselt Esimese Tšetšeenia sõjaga muutus õiguslikult kõige problemaatilisemaks Venemaa sõjategevuse proportsionaalsus – väljahüütud plaan terroristidega võitlemiseks muutus kiiresti täieulatuslikuks sõjaks Tšetšeenia valitsusvägedega, mille kõrval sattus ohvriks ka Tšetšeenia tsiviilelanikkond.

Tõsiasi, et Venemaad ei huvitanud konflikti rahumeelne lahendamine, tõestab ka nende soovimatus diplomaatilisi lahendusi otsida. President Mashadov oli küll valmis kõnelusteks Moskvaga, kuid tema apellatsioon Moskvale ja teistele rahvusvahelistele vahendajatele ei võetud kuulda.¹⁶⁸ Süüdistades Tšetšeeniat terrorismile kaasaaitamises loobus Venemaa aga igasugusest koostöövõimalusest Tšetšeenia võimudega. Siinkohal on paslik sisse tuua võrdlus terrorismivastase sõja algusega Afganistanis, enne mille alustamist USA president George W. Bush esitas Talibani võimudele ultimaatum, nõudes mh ka Osama Bin Ladeni väljaandmist.¹⁶⁹ Venemaa aga pani Tšetšeenia võimud olukorda, kus neil ei jäänudki muud üle kui ühendada oma väed radikaalidega Venemaa kui ühise vaenlase vastu.¹⁷⁰ Tšetšeenide lootus, et partisanisõjaga suudetakse Vene väed järjekordselt välja kurnata, jäi asjatuks. Siinkohal tuleb arvestada ka ajaperioodiga, mil Teine Tšetšeenia sõda aset leidis – 2000. aasta

¹⁶⁵ Conflict in Chechnya and credentials of the delegation of the Russian Federation (resumed debate). Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The Debate of 27 January, 2000.

¹⁶⁶ Address by Mr Igor Ivanov, Minister for Foreign Affairs of the Russian Federation. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The Debate of 27 January, 2000.

¹⁶⁷ (viide 168).

¹⁶⁸ Bohlen, C., (viide 1616)

¹⁶⁹ Transcript of President Bush's address to a joint session of Congress on Thursday night. CNN, September 20, 2001.

¹⁷⁰ Gilligan, E. (viide 105), lk 32.

märtsis pidid toimuma Venemaa presidendivalimised, mille eesmärgiks oli Jeltsinile järeltulija otsimine. Äsja peaministriks tõusnud Putinile, kelle toetusele aitas kaasa tema karm ja jõuline positsioon Tšetšeenias küsimuses, oli võitu Tšetšeenias hädasti vaja. Putini jaoks muutus olukord veelgi kriitilisemaks, kui Jeltsin järsku 1. jaanuaril 2000. a ameti maha pani ja võimu Putinile üle andis. Moskvast spekulatsioonid selle üle, et Jeltsini enneaegse ametistlahkumise ajastamisel oli eesmärgiks lükata Putin riigi etteotsa veel enne, kui olukord Tšetšeenias saaks lõplikult hapuks minna ja Putini toetusreitingud endaga alla tuua.¹⁷¹ Olukorda Tšetšeenias aga hapuks minna ei lastudki – 2000. aasta veebruariks oli Groznõi juba vallutatud ning peale presidendivalimiste võitu kehtestas Putin otsevalimise Tšetšeenia üle. Lääne autorid ja kriitikud, kes 2000ndate algul Venemaa võidukuses kahtlesid või isegi Venemaa kokkukukkumist ennustasid, pidid hiljem siiski sügavalt pettuma.¹⁷² Kuigi võitlus mässulistega jätkus Tšetšeenias 2009. aastani, võis 2000. aastaga suurema sõjategevuse Tšetšeenias lõppenuks lugeda. Putini abiga pandi Tšetšeenias võimule venemeelne Ahmet Kadõrov, kelle poeg Ramzan Kadõrov veel praeguseni Tšetšeeniat juhib.

3.3. Kokkuvõte Venemaa tegevusest Teises Tšetšeenia sõjas

Venemaa jaoks oli võit Tšetšeenias üheks esimeseks oluliseks sammuks Vene mõjusfääri kooshoidmisel. Eesmärgid, mis Jeltsinil 90ndatel Tšetšeeniasse sekkudes täitmata jäid, suutis Putin edukalt täita: tšetšeenide omariikluse mahasurumine, isikliku populaarsuse kasvatamine, Venemaa lõunapiiri kindlustamine Kaukaasias ning Venemaast tugeva välis- ja sisekuvandi loomine. Kuigi võitlust terrorismi ja islamiradikaalidega võib lugeda legitiimseteks kavatsusteks, oli Venemaa peamine eesmärk siiski võimu konsolideerimine Kaukaasias. Venemaa käsitlust terrorismivastasest võitlusest saabki mõista üksnes Moskva kinnisidee kontekstis, milleks oli riikliku kontrolli taastamine Tšetšeenias.¹⁷³ Putini eesmärk Teise Tšetšeenia konflikti klassifitseerimisel terrorismivastaseks operatsiooniks oli USA-lt ja lääneriikidelt poolehoidu või siis vähemalt nõusoleku saamine Venemaa sõjategevuseks Tšetšeenias.¹⁷⁴

¹⁷¹ Bohlen, C. Yeltsin Resigns: The Overview; Yeltsin Resigns, Naming Putin as Acting President To Run in March Election. The New York Times, January 1, 2000.

¹⁷² Menon, R., Fuller, G. E. (viide 157), lk 32; Pain, E. (viide 157), lk 13.

¹⁷³ Allison, R. (viide 81), lk 91.

¹⁷⁴ Lapidus, G. W. Putin's War on Terrorism: Lessons From Chechnya. Post-Soviet Affairs, 18:1, 2002. Lk 42

Mis oleks juhtunud, kui Dagestan oleks langenud? Ülejäänud Venemaa vabariigid oleksid ilmselt jõudnud järeldusele, et Moskva on kas liiga vaene nende premeerimiseks või liiga nõrk nende karistamiseks.¹⁷⁵ Lisaks oleks Dagestani langemine innustust juurde andnud ka teistele Kaukaasia islamistlikele rühmitustele ja liikumistele, kes oleksid kujutanud ohtu nii Venemaale kui ka tema liitlastele Kesk-Aasias. Ka naabruskonnas asuv Tatarstan, kes 1994. aastal targu täieliku iseseisvuse asemel autonoomia kasuks otsustas, ei oleks olnud Dagestani kaotuse järel enam immuunne kasvava islamiseparatismi vastu.¹⁷⁶ Jõuline tegevus Tšetšeenias välistas ka olukorra, kus Moskva oleks pidanud asuma kõnelustesse Groznõi võimudega Tšetšeenia staatuse küsimusele rahumeelse lahenduse otsimiseks. Putin ei tahtnud jätta muljet, nagu oleks tegemist olnud etno-poliitilise konfliktiga, mille tegelikuks eesmärgiks oli saavutada otsustusõigus Tšetšeenia poliitilise staatuse küsimuses.¹⁷⁷ Moskva-meelsete valitsejate võimul hoidmine Tšetšeenias pidi ka tulevikus välistama olukorra, kus tšetšeenid sooviskid Venemaast lahku lüüa. Sama kriitilise tähtsusega oli kontroll Bakuu-Novorossiiski naftajuhtme üle.¹⁷⁸ Alles peale siseriikliku olukorra stabiliseerimist sai Venemaa oma sihid suunata Vene mõjusfääri kontrollimisele väljaspool Venemaa piire.

Lääne topeltstandardid tulevad hästi esile Kosovo ja Tšetšeenia sündmuste võrdluses. Kui Tšetšeenias lubati Venemaal separatistide mahasurumine rohkete tsiviilkaotuste hinnaga, siis Kosovo puhul, kus samuti üritati separatistidega võidelda, karistati Jugoslaaviat sõjalise sekkumisega ja lahkulöönud territooriumi tunnustamisega.¹⁷⁹ Erinevalt Kosovost, kellele ÜRO 1999. aastal oli pühendanud olulise osa oma tähelepanust ja finantsabist, ei saanud Tšetšeenia neist kumbagi.¹⁸⁰ Kosovoga sõdinud Jugoslaaviat (Serbiat ja Montenegrot) eristas Venemaast aga tõsiasi, et Venemaa oli tuumariik, samas kui Jugoslaavial selline võimekus puudus – „Mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale.“¹⁸¹ Kuna aga Venemaa oli oma tegevusest jätnud mulje kui terrorismivastasest võitlusest, siis ei saanud lääneriigid enam kaua jätkata Venemaa kritiseerimisega, kuivõrd juba 2001. aastal olid ka nemad haaratud terrorismivastasesse sõtta.

¹⁷⁵ Menon, R., Fuller, G. E. (viide 157), lk 38.

¹⁷⁶ Ibid, lk 41.

¹⁷⁷ Lapidus, G. W. (viide 177), lk 42.

¹⁷⁸ Menon, R., Fuller, G. E. (viide 157), lk 39.

¹⁷⁹ Mälksoo, L. (viide 4), lk 176.

¹⁸⁰ Gilligan, E. (viide 105). lk 24.

¹⁸¹ Mälksoo, L. (viide 4), lk 176.

4. Vene-Gruusia sõda (2008)

Venemaa sõjategevus Lõuna-Kaukaasias ei lõppenud konfliktidega Tšetšeenias, vaid liikus edasi uuele areenile sadakond kilomeetrit edelasuunas, nimelt siis Gruusiasse. Venemaa ja Gruusia vahelist „väikest sõda“ on nimetatud ka Euroopa esimeseks 21. sajandi sõjaks, mis vaatamata oma väiksele mastaabile oli laiaulatuslike tagajärgedega.¹⁸² Venemaa lähenemine puhkenud konfliktile oli täielikus vastuolus Venemaa seisukohtadega Tšetšeenia sõdadele 90ndatel – kui Tšetšeenia puhul keeldus Venemaa tšetšeenide omariiklust tunnustamast, siis Gruusias puhkenud sõda sai paljuski alguse just Venemaa toetusest separatistlikele *de facto* riikidele Abhaasiale ja Lõuna-Osseetiale ning nende iseseisvuspüüdlustele. Kui Esimese Tšetšeenia sõja puhul luges Venemaa oma sõjalist tegevust konstitutsioonilise korra taastamiseks enda territooriumil, siis seekord süüdistas Venemaa Gruusiat agressioonis Lõuna-Osseetia vastu (kuigi *de jure* kuulub Lõuna-Osseetia endiselt Gruusiale).¹⁸³ Gruusia katset taastada konstitutsiooniline kord Lõuna-Osseetias luges Venemaa kriminaalseks ja küüniliseks käitumiseks, seda eriti veel 2008. aasta suveolümpiamängude avapäeval.¹⁸⁴ Sõjale eelnenud diplomaatiliste suhete jähnemisele ning osapoolte vaheliste pingete eskaleerumisele käesolev peatükk väga palju tähelepanu ei pööra, v.a Venemaa-poolsetele jõuga ähvardamise juhtumitele. Šveitsi diplomaadi Heidi Tagliavini koostatud raport Vene-Gruusia sõja kohta jagab vastutust sõja puhkemise eest kõigile osapooltele, täpsustades, et „kõikide osapoolte vead, valearusaamad ja kasutamata jäetud võimalused kulmineerusid sellega, et oht vägivaldseks purskeks muutus reaalsuseks.“¹⁸⁵

Käesolev peatükk otsib vastuseid küsimustele, kuidas Venemaa põhjendas oma sõjalist sekkumist Gruusia territooriumil, kuidas ja miks olid Venemaa seisukohad kardinaalselt erinevad võrreldes Venemaa varasemate seisukohtadega Tšetšeenia sõdades ning mis olid Venemaa tegelikud motiivid Gruusia vastu jõu kasutamisel. Venemaa *jus ad bellum*'i käsitlused tuleb Vene-Gruusia sõja puhul jagada kolmeks: esmalt Venemaa-poolsed sõjale eelnenud jõu kasutamise ähvardamised, teiseks Venemaa tuginemine klassikalisele ÜRO põhikirjas sisalduvale enesekaitseõigusele oma esmase tegevuse õigustamisel, ning

¹⁸² Emerson, M. Post-Mortem on Europe's First War of the 21st Century. Centre for European Policy Studies. Policy brief, No. 167, 2008, lk 1.

¹⁸³ S/PV.5951, United Nations Security Council meeting, 8 August 2008, lk 2.

¹⁸⁴ Tagliavini, H. Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Volume III. Council of the European Union, 2009, lk 336.

¹⁸⁵ Tagliavini, H. Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Volume I. Council of the European Union, 2009, lk 31.

kolmandaks tavaõigusele ja poliitilistele argumentidele tuginevad põhjendused õigustamaks Venemaa sõjategevuse laienemist Gruusia territooriumile. Kuigi Vene-Gruusia sõda on Vene Föderatsiooni sõdadest kõige sarnasem klassikalisele riikidevahelisele relvakonfliktile, ei puudunud sellest ka mitmed kaasaegsetele segakonfliktidele omased tunnused.

Venemaa ja Gruusia vahelise konflikti algmed pärinevad juba Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud ajast, mil Gruusia esimese taasiseseisvumisaegse presidendi Zviad Gamsahurdia natsionalistlik tegevus võõrutas Gruusia väiksemad territoriaalüksused Abhaasia ja Lõuna-Osseetia riigiülesest iseseisvusprojektist.¹⁸⁶ Kasvavad erimeelsused kulmineerusid 1991.-1992. aastal Lõuna-Osseetias ja 1992.-1994. aastal Abhaasias puhkenud konfliktidega, mille tagajärjel Gruusia kaotas *de facto* kontrolli suure osa nimetatud territooriumite üle.¹⁸⁷ Peale 1992. aastal Sočsis Gruusia ja Venemaa vahel sõlmitud kokkulepet viidi Lõuna-Osseetia aladele rahvusvahelised rahuvalvajakad; Abhaasiasse viidi SRÜ rahuvalvajakad peale 1994. aastal Moskvast sõlmitud vaherahu.¹⁸⁸ Vene rahuvalvajakate kohalolek tulevastes konfliktipiirkondades omandas hiljem erilise tähtsuse nii sõjale eelnenud kui ka sõjategevuse enda ajal.

Enne sõjategevuse puhkemist 2008. aasta suvel olid nii Abhaasia kui ka Lõuna-Osseetia jätkuvalt ilma rahvusvahelise tunnustusega, kuid siiski *de facto* iseseisvad territooriumid. Mõlemad territooriumid tuginesid rahvaste enesemääramisõigusele oma iseseisvuse ja omariikluse õigustamisel.¹⁸⁹ Samuti oli 2008. aasta algul leidnud aset veel üks oluline sündmus, mis Euroopa territoriaalse olukorra pahupidi lõi – 17. veebruaril kuulutas Kosovo end iseseisvaks ning lõi ühepoolset ennast Serbia riigist lahku. Erinevalt teistest sarnastest separatistlikest iseseisvuskatsetustest saatis Kosovot ootamatu edu – kuigi liikmelisus ÜRO-s jäi Kosovol saamata, tunnustasid Kosovot ametlikult riigina suur osa lääneriikidest, sh ka USA. Venemaa president Putin andis juba paar päeva enne iseseisvuse ametlikku väljakuulutamist teada, et Euroopa ja USA lähtuvad Kosovo iseseisvuse toetamisel topeltstandarditest ning Kosovo iseseisvusdeklaratsiooni puhul oleks tegemist ebaseadusliku, läbimõttlemata ja ebamoraalse aktiga.¹⁹⁰ Samuti andis Putin mõista, et kui lääneriigid on valmis tunnustama Kosovo iseseisvust, siis sama loogiga järgi peaks kaaluma ka Abhaasia ja

¹⁸⁶ Tagliavini, H. (viide 188), lk 13.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Agreement on Principles of Settlement of the Georgian-Ossetian Conflict. Sochi, 24 June 1992; Letter Dated 17 May 1994 from the Permanent Representative of Georgia to the United Nations Addressed to the President of the Security Council. United Nations Security Council, S/1994/583.

¹⁸⁹ Tagliavini, H. (viide 188), lk 17.

¹⁹⁰ Transcript of Annual Big Press Conference. The Kremlin, February 14, 2008.

Lõuna-Osseetia õigust *de jure* iseseisvusele.¹⁹¹ Kosovo iseseisvusdeklaratsioonist ei möödunud kaua, kui Moskva juba asus tegema esimesi samme Gruusia poliitiliseks ja militaarseks survestamiseks – tegevuskava, mis kulmineeruski sõja puhkemisega 7. augustil.¹⁹² Ülejäänud maailmale anti Moskvast selgelt mõista, et Venemaa käsitles Kosovo sündmusi pretsedendina, mille loomisele kaasaaitamist lääneriigid veel kahetsema hakkavad.

29. juulil alustasid Lõuna-Osseetia separatistid Gruusia rahuvalvajate ja etniliste grusiinide pommitamist ning nädal hiljem olid Venemaa ja Gruusia juba sõja lävel.¹⁹³ Tshinvali pommitamist Lõuna-Osseetias Gruusia vägede poolt ööl vastu 8. augustit võib lugeda laiaulatusliku sõjalise konflikti algpunktiks, kuid tegemist oli siiski eelnenud pika perioodi ajal kogunenud pingete, provokatsioonide ja intsidentide kulminatsiooniga.¹⁹⁴ Venemaale andis see pommitamine hea ettekäände oma hilisema tegevuse õigustamisel – nimelt Vene võimude väitel hukkus Tshinvali pommitamise tagajärjel üle kümne Vene rahuvalvaja.¹⁹⁵ USA eksdiplomaat Ronald Asmuse väitel langes Gruusia Venemaa poolt seatud lõksu – separatistide pommitamisele jõuga vastamisega andis Gruusia märku oma soovist võidelda, mis eelduslikult sai lõppeda üksnes sõjalise lüüasaamisega.¹⁹⁶ Samuti oli see märk sellest, et aeg diplomaatiliste lahenduste leidmiseks oli otsa saanud.

4.1. Venemaa-poolne jõuga ähvardamine

Enne kui saab asuda reaalse jõu kasutamise analüüsi juurde, tuleb esmalt siiski käsitleda ka jõuga ähvardamist. Nagu varem mainitud, keelab ÜRO põhikirja artikli 2 lõige 4 lisaks jõu kasutamisele ka jõuga ähvardamise. Olukordades, kus ähvardustele järgnes ka reaalne sõjalise jõu kasutamine, ei pöörata eelnenud ähvardusele enam aga suuremat tähelepanu.

Kui lähtuda jõuga ähvardamise laiendavast tõlgendusest, kus igasugune psühholoogilist hirmu tekitav akt tuleb lugeda ähvarduseks, siis võiks sisuliselt kogu konflikteelse suhtluse Venemaa ja Gruusia vahel lugeda üheks suureks ähvarduste jadaks. Esiteks hoiatas Venemaa 2008. aasta aprillis Tshibilisist, et Gruusia liikmelisus NATO-s tooks talle kaasa lõpliku

¹⁹¹ Transcript of Annual Big Press Conference. (viide 193).

¹⁹² Asmus, R. D. A Little War that Shook the World. Georgia, Russia, and the Future of the West. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. Lk 146

¹⁹³ Ibid, lk 165.

¹⁹⁴ Tagliavini, H. (viide 188), lk 11.

¹⁹⁵ Womack, H., jt. Russian troops and tanks pour into South Ossetia. The Guardian, 2008.

¹⁹⁶ Asmus, R. D. (viide 195), lk 169.

ilmajäämise separatistlikest Abhaasia ja Lõuna-Osseetia vabariikidest.¹⁹⁷ Nimetatud avaldust ei saa üksikuna võttes lugeda piisavalt konkreetset formuleeritud ähvarduseks, kuna seal puudub viide sõjalise jõu kasutamisele Gruusia vastu. Juba enne sõja puhkemist olid nimetatud territooriumid *de facto* iseseisvad (st *de facto* oli Gruusia neist juba ammu ilma jäänud) ning seega nende lõplik eraldumine Gruusiast saaks toimuda üksnes rahvusvahelise *de jure* tunnustuse saavutamisega – tagajärg, mis Venemaa sõjalise sissetungi korral kindlasti saabumata jääks. Venemaa on NATO laienemisele olnud vastu juba 1990ndate lõpust saadik ning mida lähemale NATO Venemaa piiridele on laienenud, seda sõjakamad on olnud Venemaa-poolsed „hoiatused“. Arvestades Venemaa diplomaatilise suhtlemise üldist stiili tuleks eelnimetatud hoiatuse ÜRO põhikirja artikli 2 lõike 4 mõistes ähvarduseks kvalifitseerimisel teha samamoodi ka sadade samasuguste väljaütlemistega. Kuna varasemalt pole Venemaa sellistele „hoiatustele“ järgnenud mitte kohtulik karistus, vaid hoopis poliitilised ja strateegilised vastumanöövrid, siis puudub ka käesoleva juhtumi puhul vajadus pikemalt käsitleda Venemaa käitumise potentsiaalset õigusvastasust.

Järgmisena hoiatas Venemaa 2008. aasta aprillis Gruusiat sõjalise vastulöögi eest juhul, kui Gruusia peaks kasutama jõudu Abhaasia ja Lõuna-Osseetia vastu.¹⁹⁸ Nimetatud hoiatus on oma olemuselt juba palju konkreetsem – selles sisaldub nii otsene vihje jõu kasutamisele kui ka konkreetne tingimus, mille saabumisel peaks ähvardus täituma. Siinkohal tekib küsimus, kas sellise ähvarduse puhul saaks tuvastada enesekaitse eesmärgi? Venemaa hoiatas Gruusiat sõjalise jõu kasutamise eest Gruusiale *de jure* kuuluvate territooriumite vastu, mitte aga otseselt Venemaa enda vastu. Ühelt poolt vaadates saaks Venemaa sellist tegevust õigustatuks lugeda, kuivõrd olukorras, kus sellised ähvardused oleksid ära hoidnud konflikti puhkemise, oleks ähvardus täitnud oma õiglase eesmärgi ehk siis sõja puhkemise vältimise. Jõuga ähvardamine saab olla efektiivseks mehhanismiks heidutamaks riike sõjalise jõu kasutamisest.¹⁹⁹ Tagliavini raportis jõuti aga seisukohale, et kõik osapooled olid kaotanud sõjalise jõuga ähvardamise õiguse, kuna konflikti pikaajalise iseloomu tõttu olid kõik ähvardused pigem provotseeriva kui enesekaitse eesmärgiga.²⁰⁰ Kokkuvõttes leiti Tagliavini raportis, et kõik konflikti osapooled olid süüdi konflikti puhkemisele eelnenud jõuga ähvardamise aktsioonides ning et nii Gruusia kui ka Venemaa poolsed ähvarduse

¹⁹⁷ Tagliavini, H. (viide 101), lk 234.

¹⁹⁸ Georgia-Russia tensions ramped up. BBC News, 30 April 2008.

¹⁹⁹ Sadurska, R. (viide 69), lk 247.

²⁰⁰ Tagliavini, H. (viide 101), lk 238.

rikkusid ÜRO põhikirja artikli 2 lõikes 4 sätestatud jõuga ähvardamise keeldu.²⁰¹ Venemaa poolt tehtud ähvardused olid suunatud otseselt Gruusia poliitilise sõltumatuse ja territoriaalse terviklikkuse vastu – president Saakašvilile anti mõista, et tal oleks targem loobuda oma soovist taastada Gruusia *de facto* kontroll Abhaasia ja Lõuna-Osseetia üle.

4.2. Venemaa õigus piiratud enesekaitsele

8. augustil teatas Venemaa president Dmitri Medvedev, et Venemaa kasutas oma ÜRO põhikirja artiklist 51 tulenevat õigust enesekaitsele, vastates Gruusia rünnakutele Vene rahuvalvajate vastu, kelle kohalolek Lõuna-Osseetias tulenes 1992. aastal Sotšis sõlmitud vaherahulepingust.²⁰² Gruusia ei hakanud Vene rahuvalvajate hukkamist eitama, vaid väitis hoopis seda, et mitmed nii Vene rahuvalvajad kui ka muud kõrgel ametipositsioonil olevad Vene sõjaväe- ja julgeolekuametnikud teenisid Tshinvali võimude ridades.²⁰³ Gruusia väitel seisid nad vastamisi Venemaa poolt algatatud ja läbikalkuleeritud provokatsiooniga, mille eesmärgiks oli pingeid Lõuna-Osseetias eskaleerida, õigustamaks Venemaa-poolset ettekavatsetud sõjalist sekkumist.²⁰⁴ Järgmiseks tulebki analüüsida, kas Vene rahuvalvajate ründamisega andis Gruusia Venemaale õigustuse sõjalise enesekaitse teostamiseks ÜRO põhikirja artikli 51 alusel.

Riikide praktikas käsitletakse rahuvalvajaid tsiviilelanikena (kuigi enamasti on tegemist elukutseliste sõjaväelastega), kuna nad ei ole relvakonflikti osapoolte kontrolli all, ning seega kehtib neile samasugune kaitse nagu tsiviilelanikele seniks, kuni nad ise relvakonfliktist otseselt osa ei võta.²⁰⁵ Selline käsitlus tähendab seda, et rahuvalvajatele rakendub küll tsiviilelanikele ulatuv kaitse, kuid sisuliselt on tegemist ikkagi eristaatusega sõjaväelastega. Kuna ÜRO Agressiooni definitsiooni artikkel 3 loeb „relvastatud rünnakuks“ mh ka rünnakud riigi maavägede vastu, siis tuleb Gruusia rünnakut Vene rahuvalvajate vastu lugeda relvastatud rünnakuks Venemaa vastu, mis võimaldaks Venemaal enesekaitseõigusele tugineda. Tagliavini raport tunnistas küll sellise käsitluse teoreetilist võimalikkust, kuid siiski

²⁰¹ Tagliavini, H. (viide 101), lk 238.

²⁰² Hammarberg, T. Human Rights in Areas Affected by the South Ossetia Conflict. Special Mission to Georgia and Russian Federation. Council of Europe Commissioner for Human Rights. 2008, lg 13.

²⁰³ S/PV.5951, United Nations Security Council meeting, 8 August 2008, lk 4.

²⁰⁴ S/PV.5952, United Nations Security Council meeting, 8 August 2008, lk 2.

²⁰⁵ Henckaerts, J.-M., Doswald-Beck, L. (viide 25), lk 112.

vältis konkreetse vastuse andmist küsimusele, kummal osapooltest oli tegelikult õigus enesekaitsele.²⁰⁶

Omaette küsimus seisneb selles, kas ja millisel määral olid Vene väed Lõuna-Osseetias juba enne 8. augustit. Kui Gruusia väitel algas Vene vägede kogunemine Lõuna-Osseetias juba 2008. aasta juuli alguses, siis Vene võimude poolt Tagliavini missioonile antud informatsiooni kohaselt sisenesid esimesed Vene väed Lõuna-Osseetiasse alles 8. augustil.²⁰⁷ Tagliavini raporti kohaselt ei saa tõendatuks lugeda Gruusia väidet Vene vägede suuremahulisest sisenemisest Lõuna-Osseetiasse enne 8. augustit.²⁰⁸ Tagliavini raportitest võib jääda mulje, et missioon soovis sellest teemast pigem kiiresti üle minna, tahtmata kokku puutuda küsimusega, missugused oleksid olnud tagajärjed õigusliku argumentatsiooni koha pealt, kui lugeda tõendatuks Vene vägede viibimine Lõuna-Osseetias enne 8. augustit.²⁰⁹ *Jus ad bellum*'i seisukohast lähtudes oleks vastus eeltoodud küsimusele aga määrava tähtsusega, kuna see aitaks kindlaks teha seda, kumba poolt tuleks lugeda konflikti algatajaks ning kummal poolel oli õiguslik alus enesekaitse teostamiseks.

Eeltoodud probleemidest ja lahtiseks jäänud küsimustest võib järeldada, et Vene rahuvalvajate rünnaku alla sattumine oli Venemaa jaoks kas õnnelik juhus või siis pikaajalise strateegilise plaani tulemus. Asjaolu, et Gruusia Lõuna-Osseetia separatistide rünnakutele ja pommitamistele lõpuks sõjaliselt vastas, oli 2008. aasta suvel vaid aja küsimus. Järgmiseks on paslik küsida, kas Gruusia oleks üldse saanud vältida Vene rahuvalvajate hukkmist Tshinvalis. Gruusia väitel ei võetud Vene rahuvalvajaid eraldi sihtmärgiks ning rahuvalvajate hukkmisega lõppenud tulevahetuste algatajateks olidki Vene rahuvalvajad ise.²¹⁰ Venemaa seisukoht oli Gruusia väidete täpne vastand: Gruusia armee tulejõud oli suunatud otseselt just Vene rahuvalvajate vastu, mille tulemusena oli 8. augustiks juba rohkem kui kümme neist hukkunud.²¹¹ Kuivõrd mõlemad osapooled süüdistasid üksteist esimesena tule avamises ning ka Tagliavini raport ei suutnud tulevahetuse algatajat välja selgitada, ei saa ka käesolevas töös nimetatud küsimusele korrektset ja lõpliku vastust anda. Seetõttu tuleb nõustuda Asmuse järeldusega, et Tshinvalisse sisenemisega sattus Gruusia Venemaa poolt seatud lõksu – Vene rahuvalvajate hukkmise sõjalise operatsiooni tulemusena oli peaaegu et garanteeritud. Venemaale pidi teada olema ka see, et Gruusia ei saanud enesekaitset alustada üksnes

²⁰⁶ Tagliavini, H. (viide 101), lk 265.

²⁰⁷ Tagliavini, H. (viide 188), lk 20.

²⁰⁸ Ibid, lk 20.

²⁰⁹ Mälksoo, L. Vene-Gruusia sõda 2008. aastal ja rahvusvaheline õigus. *Juridica IV*, 2010, lk 279.

²¹⁰ Tagliavini, H. (viide 101), lk 252.

²¹¹ S/PV.5952, (viide 207), lk 4.

Venemaa-poolsetele sõjalistele ettevalmistustele tuginedes, kuna ÜRO artikkel 51 ei luba enesekaitset teostada enne rünnaku toimumist tajutavate ohtude vastu.²¹² Pealegi tegelesid kõik osapooled enne konflikti puhkemist sõjaliste ettevalmistustega ning seega poleks raske ennetavat enesekaitset hiljem hoopis agressioonina käsitleda. Enesekaitse teostamiseks oli kõigile osapooltele vajalik reaalse tulevahetuse puhkemine.

Isegi kui lugeda tõendatuks, et Gruusia ründas esimesena Vene rahuvalvajaid ilma õiguseta enesekaitsele (Tagliavini raport seda seisukohta võtta ei soovi)²¹³, siis tuleb ikkagi Venemaa-poolset enesekaitse teostamise õiguslikkust analüüsida ka ülejäänud *jus ad bellum*'i printsiipide alusel. Probleem ei seisne Venemaa jõu kasutamise hädavajalikkuses, kuna Venemaa asus enesekaitset teostama koheselt peale väidetavat Gruusia-poolset rünnakut Vene rahuvalvajate vastu. Kuigi rahumeelseks alternatiiviks oleks olnud rahuvalvajate kohene väljatoomine konfliktipiirkonnast, oli Venemaa seisukohast mõisteta sekkuda sõjaliselt rohkemate kaotuste ärahoidmiseks ja rahuvalvajate ohutu eemaldumise tagamiseks. Pigem on küsitavad Venemaa jõu kasutamise proportsionaalsus ja Venemaa tegelikud eesmärgid. Välisminister Lavrovi sõnul oli Venemaa tegevus täielikult proportsionaalne Vene rahuvalvajate ja kodanike kaitseks.²¹⁴ Sõjategevuse proportsionaalsuse tuvastamiseks peavad kasutatavad vahendid ja eesmärgid kaaluma üles sõjategevuse tagajärjel tekitatava kahju. Venemaa väitel oli nende tegutsemine küll ennetava iseloomuga, kuid siiski vastavuses Gruusia rünnakuga.²¹⁵ Kuna Venemaa enesekaitse õiguslikuks aluseks oli Vene rahuvalvajate ründamine, siis oleks kasutatava sõjalise jõu proportsionaalsuse tagamiseks pidanud kasutatava jõu suurus olema vastavuses rahuvalvajate päästmiseks vajamineva jõuga. Tagliavini raporti kohaselt puudusid tõendid selle kohta, et enne konflikti puhkemist oleks Lõuna-Osseetias olnud rohkem Vene rahuvalvajaid kui lubatud, st mitte rohkem kui 300 rahuvalvajat.²¹⁶ Nende vähem kui 300 rahuvalvaja päästmiseks tõi Venemaa Lõuna-Osseetiasse oma 58. armee üksused, erinevatel andmetel 12 000 kuni 20 000 sõdurit (kokku olevat 58. armees ligi 70 000 sõdurit).²¹⁷ Rahvusvahelise õiguse eksperdid on ühel nõul selles, et enesekaitset ei tohi olla ei kättemaksu ega karistamise eesmärke, kuid see ei tähenda siiski seda, et enesekaitset teostav osapool tohiks kasutada üksnes samaväärseid relvi ja sama palju

²¹² Case Concerning Armed Activities on the Territory of Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). International Court of Justice, judgement of 19 December 2005, lg 148.

²¹³ Tagliavini, H. (viide 101), lk 265.

²¹⁴ Lavrov, S. Why Russia's response to Georgia was right. Financial Times, August 12, 2008.

²¹⁵ Tagliavini, H. (viide 187), lk 336.

²¹⁶ Tagliavini, H. (viide 101), lk 257.

²¹⁷ Tagliavini, H. (viide 101), lk 309; Asmus, R. (viide 195), lk 165; Война в Южной Осетии: вооруженные силы конфликтующих сторон. РБК, 9 августа 2008.

sõdureid kui rünnaku alustaja.²¹⁸ Siiski on ilmne, et nii suure hulga sõdurite Lõuna-Osseetiasse viimine ei oleks olnud proportsionaalne üksnes paarisaja rahuvalvaja kaitseks. Seetõttu tulebki käsitleda ka järgmist Venemaa argumenti ehk siis Lõuna-Osseetias viibivate Vene kodanike kaitsmist.

4.3. Lõuna-Osseetias viibivate Vene kodanike kaitse

Venemaa seisukohast muutub suuremahuline sõjaline sekkumine Lõuna-Osseetias palju proportsionaalsemaks, kui lisaks rahuvalvajate kaitsmisele oli eesmärgiks ka Lõuna-Osseetias elavate Vene kodanike kaitse. Nagu juba varem mainitud, on välismaal viibivate kodanike kaitseks sõjalise jõu kasutamine rahvusvahelises õiguses väga vastuoluline teema, kuid tavaõiguslikult siiski piiratud ulatuses lubatud. Vene konstitutsiooni artikli 61 lõike 2 kohaselt tagab Venemaa oma kodanikele kaitse ja eestkoste ka välismaal viibides.²¹⁹ Ajalooliselt on kodanike kaitsmist kasutatud toetava argumendina klassikaliste põhjenduste kõrval just olukordades, kus sõjalise sekkumise tegelikuks eesmärgiks oli olemasoleva valitsuse kukutamine.²²⁰ Ka Venemaa põhjendustest võib järeldada, et algseks ja kõige õiguskindlamaks argumendiks oli ikkagi rahuvalvajate kaitse kui enesekaitse teostamise alus, mille kõrval pidi kodanike kaitsmise argument õigustama sõjalise sekkumise proportsionaalsust.

Lõuna-Osseetias viibivate Vene kodanike kaitsmine on siiski erandjuhtumiks rahvusvahelises sõjaõiguses, kuna kaitstavate kodanike õiguslik staatus oli tekkinud üsnagi eriskummalisel moel. Tagliavini raporti kohaselt tuleb eristada isikuid, kellel on juba pika aega on olnud Vene kodakondsus, ning nn uusvenelasi, kes omandasid Vene kodakondsuse Venemaa uue lihtsustatud kodakondsuspoliitika tulemusel.²²¹ Vene passide jagamine Lõuna-Osseetia elanikele algas massiviisiliselt 2002. aastal, mille tulemusena ligi 50 000 Lõuna-Osseetia elanikku (80% kohalikust elanikkonnast) kasutas ära võimalust saada endale Vene pass ja kodakondsus.²²² Gruusia väitel tegeles Venemaa passide jagamisel Lõuna-Osseetia ja

²¹⁸ Gray, C. (viide 24), lk 150.

²¹⁹ The Constitution of the Russian Federation.

²²⁰ Gray, C. (viide 24), lk 88.

²²¹ Tagliavini, H. (viide 101), lk 288.

²²² Ghebali, V.-Y. The OSCE Mission to Georgia (1992-2004): The Failing Art of Half-Hearted Measures. Helsinki Monitor, 15, 2004, lk 285; Zevelev, I. Russia's Policy Toward Compatriots in the Former Soviet Union. Russia in Global Affairs, No. 1, 2008.

Abhaasia hiiliva annekteerimisega, samas kui Venemaa enda seisukoha järgi polnud passide jagamises midagi ebaseaduslikku, kuivõrd kogu protsess toimus Vene seadusandluse kohaselt.²²³ Peatumata pikemalt Venemaa passipoliitika õiguspärasusel, tuleb siinkohal jõuda tõdemuseni, et Lõuna-Osseetias elavate Vene passidega isikute puhul polnud tegemist Vene kodanikega rahvusvahelise õiguse klassikalise definitsiooni kohaselt, kuna neil puudus loomulike side (*genuine link*) riigiga, kelle passi nad omasid. Juba 1955. aastal leidis Rahvusvaheline Kohus, et riikidel puudub õigus nõuda, et teised riigid tunnustaksid nende poolt loodud kodakondsusreegleid, kui kodakondsuse andmisel puudub eesmärk luua loomulik side indiviidi ja riigi vahel.²²⁴ Samas otsuses täpsustas kohus, et topeltkodakondsuse olukorras tuleneb õigus riigipoolsele kaitsele sellest riigist, kellega kodanikul on faktiline ja isiklik side.²²⁵

Lõuna-Osseetia elanike puhul kerkib esile küsimus, kas tegemist oli juba Gruusia kodakondsusega isikutega või said sealsed elanikud oma ainukese rahvusvaheliselt tunnustatud kodakondsuse just Venemaalt. Tagliavini raportis jõuti järeldusele, et kuigi Lõuna-Osseetia ja Abhaasia kodanikele oli raskendatud Gruusia kodakondsusest loobumine, muutusid siiski kõik nimetatud territooriumite elanikud, kes ei olnud 24. detsembriks 1993. aastaks Gruusia kodakondsusest keeldunud, rahvusvahelise õiguse kohaselt Gruusia kodanikeks.²²⁶ Seega isegi juhul, kui Lõuna-Osseetia elanikel oli Vene-Gruusia topeltkodakondsus, oli neil loomulik faktiline side ikkagi Gruusiaga, kelle *de jure* territooriumil nad igapäevaselt elasid. Sellisel juhul ei saa õigustatuks lugeda Venemaa tegutsemist oma Lõuna-Osseetias viibivate „kodanike“ kaitseks ning seeläbi muutub ka ebaproportsionaalseks rahuvalvajate kaitseks kasutatud sõjaline jõud. Venemaa sõjaline tegevus ei olnud suunatud mitte üksnes olukorra stabiliseerimisele Lõuna-Osseetias, vaid peale Gruusia vägede taandumist Tshinvalist liikus Vene sõjamasin edasi Gruusia *de facto* aladele.

²²³ Tagliavini, H. (viide 101), lk 148.

²²⁴ Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala). Second Phase. International Court of Justice, judgement of 6 April 1955, lk 23.

²²⁵ Ibid, lk 22.

²²⁶ Tagliavini, H. (viide 101), lk 154.

4.4. Täiendavad Venemaa-poolsed põhjendused sõjalise sekkumise õigustamiseks ning sõjategevuse laiendamiseks Gruusia aladele

Isegi kui leida, et rahuvalvajate kaitseks ei viidud sisse liigselt vägesid (enesekaitse teostajal on suurem valikuvõimalus enesekaitsevahendi valiku osas), siis tuleb Venemaa sõjaline sekkumine kokkuvõttes ikkagi ebaproportsionaalseks lugeda, kuna sõjategevus kaotas üsna koheselt oma päästeoperatsiooni eesmärgi. Kuna sõjategevus oli selleks hetkeks juba alanud, tuleb Venemaa edasise käitumise õigustatust analüüsida proportsionaalsuse printsiibi alusel. Lisaks enesekaitse argumendile tugines Venemaa osaliselt ka Lõuna-Osseetia valitsuse kutsele, milles paluti Venemaalt abi Gruusia vägede tagasilöömiseks.²²⁷ Probleem seisneb selles, et sellise kutse puhul oli tegemist *de jure* võimudega opositsioonis oleva inimgrupi poolt esitatud abipalvega. Juba *Nicaragua v. United States* kaasuses märkis Rahvusvaheline Kohus, et mitte-sekkumise printsiip on rahvusvahelise tavaõiguse osaks ning see kaotaks igasuguse tähenduse, kui igal opositsioonigrupil oleks õigus paluda välist sõjalist sekkumist enda eesmärkide saavutamiseks.²²⁸ Kodusõdadesse sekkumine ja ühe või teise poole toetamine on riikide praktikas siiski korduvalt toetust leidnud, mis omakorda raskendab üheselt mõistetava käitumisreeglitiku kujunemist. Ka Tagliavini raportis jõuti järeldusele, et isegi kui tunnistada akadeemilist arvamust, mille kohaselt printsiibis oli Lõuna-Osseetial õigus välisele sõjalisele abile, siis oleks Venemaa-poolne abi pidanud jääma üksnes Lõuna-Osseetia piiridesse.²²⁹ Tegemist on üsna ohtliku *jus ad bellum*'i konstruktsiooni tunnustamisega, kuna Venemaale antakse justkui märku, et nendepoolne eksimus seisnes sekkumise proportsionaalsuses, mitte aga sekkumise õiguslikus aluses.

Viimase õigusliku argumendina tuleks käsitleda humanitaarset interventsiooni kui Venemaa sekkumise alust. Oma 8. augusti kõnes viitas president Medvedev sellele, et Gruusia tegevuse tagajärjel surevad igapäevaselt Lõuna-Osseetias tsiviilisikud, naised, lapsed ja vanurid, kellest enamus on Vene kodanikud.²³⁰ Sellest saab välja lugeda, et sõjaline sekkumine ei olnud Venemaa arust õigustatud mitte üksnes Venemaa enda kodanike, vaid kogu Lõuna-Osseetia elanikkonna kaitseks. Humanitaarne interventsioon on jällegi rahvusvahelises õiguses palju vaidlusi tekitav teema, mille suurimaks oponendiks oligi varasemalt just Venemaa. Kõige

²²⁷ Tagliavini, H. (viide 187), lk 371.

²²⁸ *Nicaragua v. United States of America*. (viide 47), lg 246.

²²⁹ Tagliavini, H. (viide 101), lk 279.

²³⁰ Dmitry Medvedev made a statement on the situation in South Ossetia. The Kremlin, August 8, 2008.

teravamalt väljendus Venemaa negatiivne hoiak humanitaarsesse intervensiooni Kosovo konfliktis – NATO peamine põhjendus Kosovos sekkumiseks oli seal elavate albaanlaste kaitse – mille puhul Moskva lükkas tagasi nimetatud õigustuse kui kattevarju illegaalse ja agressiivse sõja pidamiseks.²³¹ Kõige vastumeelsem oligi Venemaale NATO tegevus uute printsiipide ja reeglite loomisel, mille abil saaks põhjendada sõjalist sekkumist nii Euroopas kui ka mujal.²³² Venemaa jaoks kujutas Kosovo endast ohtlikku pretsedenti, kuivõrd sellega tekkis oht väliseks sekkumiseks Venemaa enda vastu, kui Moskva otsustaks kasutada sõjalist jõudu Venemaal tegutsevate separatistlike liikumiste vastu nagu ta seda juba varasemalt Tšetšeenias oli teinud.²³³

ÜRO Peaassamblee võttis küll 2005. aastal vastu humanitaarset interventsiooni toetava resolutsiooni, kuid seda siiski väga oluliste piirangutega – sekkumine genotsiidi, sõjakuritegude või muude humanitaarrikkumiste ärahoidmiseks on õigustatud, kui selleks on ÜRO Julgeolekunõukogu luba.²³⁴ Tagliavini raportis avaldatud seisukoha järgi ei saa Venemaa üldse Kosovo näitele *estoppel*'i põhimõtte kohaselt tugineda.²³⁵ Vastuolude tuvastamine Venemaa seisukohtades erinevate konfliktide puhul pole just keeruline, kuid *estoppel*'i põhimõttele tuginev Vene argumentide mahakandmine ei paista Venemaad sugugi mitte heidutavat – alati on Venemaal võimalik väita, et esiteks pole olukorrad võrreldavad või teiseks on lääneriigid ise samamoodi käitunud.

Vaatamata sellele, kas humanitaarse interventsiooni lubatavust aktsepteeritakse või mitte, tuleb esmalt siiski tuvastada ja ära näidata humanitaarse katastroofi olemasolu, mida sõjalise sekkumisega soovitakse ära hoida. Sõja puhkemisest alates levitasid Venemaa võimud väga tõsiseid süüdistusi Gruusia aadressil – Gruusia agressioon Tshinvalis ühendati genotsiidisüüdistustega.²³⁶ Välisminister Lavrovi sõnul jõudsid temani teated Lõuna-Osseetia külades toimepandavast etnilisest puhastusest.²³⁷ Tegemist oli väga tõsiste süüdistustega, mille tõendatuse korral oleks Venemaa sõjaline sekkumine kindlasti muutunud lääneriikide jaoks legitiimsemaks ja vastuvõetavamaks. Rahvusvaheline Kriminaaltribunal on genotsiidi nimetanud kõige rängemaks kuriteoks üldse (*the crime of crimes*), mille puhul tuleb tuvastada

²³¹ Allison, R. (viide 81), lk 44.

²³² Ibid.

²³³ Mälksoo, L. (viide 4), lk 174.

²³⁴ 2005 World Summit Outcome. A/RES/60/1, 2005.

²³⁵ Tagliavini, H. (viide 101), lk 284.

²³⁶ Allison, R. (viide 81), lk 156.

²³⁷ Russian forces battle Georginas. BBC, 8 August 2008.

konkreetne tahtlus ühe inimrühma täielikuks või osaliseks hävitamiseks.²³⁸ Tagliavini missiooni poolt läbiviidud juurdlus jõudis aga järeldusele, et Venemaa esitatud süüdistustel puudub faktiline ja õiguslik alus.²³⁹ Venemaale ei tulnud selline järeldus üllatusena, kuivõrd juba Tagliavini missioonile antud vastustes märkis Venemaa, et „genotsiidisüüdistusi tuleb vaadata esialgse informatsiooni kontekstis, mis oli Venemaale kättesaadav sõja esimestel tundidel.“²⁴⁰ Sellisest vastusest tulenevalt on ilmselge, et genotsiidisüüdistuste puhul oli tegemist järjekordse toetava argumendiga, mille esitamisel oli lihtsam põhjendada Venemaa sõjategevuse proportsionaalsust – genotsiidi kui rängima olemasoleva kuriteo ärahoidmiseks oleks lubatav ka Gruusia enda territooriumil asuvate kõrge väärtusega sihtmärkide vastu suunatud rünnakud, kuivõrd Gruusia võimekus genotsiidi toime panna tuleks sellises olukorras hävitada.

Eeltoodu põhjal tuleb jõuda järeldusele, et ainuke aktsepteeritav õiguslik alus Venemaa sõjaliseks sekkumiseks oli Lõuna-Osseetias viibivate Vene rahuvalvajate päästmine. Kõik ülejäänud argumendid nagu Vene kodanike kaitsmine, Lõuna-Osseetia ja Abhaasia abistamine ja kaitsmine ning humanitaarne interventsioon genotsiidi ärahoidmiseks tuleb lugeda toetavateks argumentideks Venemaa sõjategevuse proportsionaalsuse põhjendamiseks. Kuna aga eelnimetatud argumendid ei ole õiguslikult vettpidavad, ei saagi lugeda proportsionaalseks Venemaa sõjategevuse laienemist Gruusia aladele, sh Gori ja selle ümbruskaudse piirkonna ründamist ja okupeerimist, Kodori oru vallutamist Abhaasia vägede toel ning muud sõjategevust Gruusia territooriumil, sest nimetatud sõjalised operatsioonid ei olnud mõistlikult vajalikud ega proportsionaalsed Vene rahuvalvajate päästmiseks. Sõjategevuse kohta Abhaasias tunnistas president Medvedev 31. augustil antud intervjuus, et seal tegutsetigi ennetavalt, hoidmaks ära genotsiidi ja abhaaslaste väljaajamist oma kodudest.²⁴¹ Nimetatud väide on aga üsna absurdne, kuna Abhaasia rindel alustasid sõjategevusega just Abhaasia ja Venemaa väed, mitte aga Gruusia.²⁴²

Küll aga võib Venemaa tegevuse proportsionaalsuse toetamiseks ära märkida tõsiasi, et kogu sõjategevus lõppes ametlikult juba 12. augustil ehk siis sõda kestis kokku vaid 6 päeva. Tegemist on ajaloo ühe lühima sõjaga, mis omakorda annab märku sellest, et sõja üldine

²³⁸ Prosecutor v. Kambanda. Judgement and Sentence. International Criminal Tribunal for Rwanda. Decision of 4 September 1998, lg 16.

²³⁹ Tagliavini, H. (viide 101), lk 429.

²⁴⁰ Tagliavini, H. (viide 187), lk 475.

²⁴¹ Interview given by Dmitry Medvedev to Television Channels Channel One, Rossia, NTV. The Kremlin, August 31, 2008.

²⁴² Asmus, R. D. (viide 195), lk 180.

strateegiline käik ning taktikalised sihtmärgid pidid Venemaa jaoks juba ammu olema valmis planeeritud. Erinevalt Tšetšeenia sõdade massilistest sõjaväelistest ja tsiviilkaotustest oli Vene-Gruusia sõjas hukkunute arv suhteliselt tagasihoidlik – osapoolte esitatud andmete kohaselt jäi sõjas hukkunute koguarv alla tuhande inimese.²⁴³

4.5. Kokkuvõtte Venemaa eesmärkidest ja *jus ad bellum*'i käsitlest Vene-Gruusia sõjas

Millised olid siis lõppkokkuvõttes Venemaa sõjalised eesmärgid Gruusias? USA eksdiplomaat Ronald Asmus arvas oma 2010. aasta raamatus, et minimaalselt oli Venemaa eesmärgiks Abhaasia ja Lõuna-Osseetia iseseisvuse konsolideerimine, mis olevat sissejuhatuseks nende hilisemale annekteerimisele.²⁴⁴ Kardetud annekteerimist ei ole siiani toimunud, küll aga tunnustas Venemaa president Dmitri Medvedev ametlikult nii Abhaasia kui ka Lõuna-Osseetia iseseisvust.²⁴⁵ Kas sõja tagajärjel jäi Gruusia Abhaasiast ja Lõuna-Osseetiast lõplikult ilma? Vastus sellele küsimusele sõltub jällegi lähenemispunkti – faktiliselt on Gruusia võimalused oma võimu taastamiseks nimetatud territooriumite üle kindlasti raskendatud (või isegi olematud), *de jure* pole aga Abhaasia ja Lõuna-Osseetia staatus oluliselt muutunud (kuigi Medvedevi arvates piisab juba üksnes ühe riigi poolsest tunnustusest, et rahvusvahelise õiguse kohaselt uus riik tekiks).²⁴⁶ Seetõttu ongi olulisem vaadata Vene-Gruusia sõja strateegilisi ja poliitilisi tagajärgseid.

Venemaa välisministri Sergei Lavrovi sõnul polnud 2008. aasta augustisõjas võitjaid ning Venemaa ainukeseks eesmärgiks oli oma kodanike kaitse ning Gruusia vägede väljatõrjumine konfliktipiirkonnast (st Abhaasiast ja Lõuna-Osseetiast).²⁴⁷ Samasugusele naiivsele järeldusele jõuti ka Tagliavini raportis.²⁴⁸ Reaalsuses tuleb Venemaa siiski lugeda Vene-Gruusia sõja ülekaalukaks võitjaks. Peale sõja lõppemist formuleeris president Medvedev Venemaa välispoliitilise doktriini, mille neljanda punkti kohaselt on Venemaa vaieldamatuks prioriteediks oma välisriikides viibivate kodanike kaitse ning Venemaa välispoliitilised

²⁴³ Laaneots, A. Vene-Gruusia 2008. aasta sõda – põhjused ja tagajärjed. ENDC Occasional Papers, 1, 2014, Lk 73-75.

²⁴⁴ Asmus, R. D. (viide 195), lk 169.

²⁴⁵ Statement by President of Russia Dmitry Medvedev. The Kremlin, August 26, 2008.

²⁴⁶ Interview given by Dmitry Medvedev to Television Channels Channel One, Rossia, NTV, 2008.

²⁴⁷ Lavrov, S. (viide 217).

²⁴⁸ Tagliavini, H. (viide 188), lk 32.

otsused saavad põhinema sellel printsiibil, doktriini viienda punkti kohaselt on aga Venemaal privileeeritud huvid teatud piirkondades, millega Venemaal on olnud ajaloolised erisuhted.²⁴⁹ Esiteks nähtub Medvedev doktriinist, et välismaal elavate või viibivate Vene kodanike kaitse muutus Venemaa *jus ad bellum*'i doktriini ametlikuks osaks, millele ka tulevaste konfliktide puhul lubatakse tugineda. Teiseks kinnitab doktriini viies punkt jätkuvalt seda, et Venemaa näeb endal õigust otsustada ka ülejäänud Nõukogude Liidust lahkunud riikide ja rahvaste poliitilise saatuse üle.

Kui Tšetšeenia puhul ei teinud Venemaa juttugi rahvaste enesemääramisõigusest ning nimetas ühepoolset lahkulöömist Venemaast lubamatuks, siis Gruusia kohta märkis Lavrov, et „eraldumisel Nõukogude Liidust takistas Gruusia Abhaasia ja Lõuna-Osseetia elanikel enda staatuse määramist“, ning „tulenevalt 1970. aasta ÜRO sõbralike suhete deklaratsioonist peavad kõik riigid hoiduma jõu kasutamisest rahvaste enesemääramisõiguse teostamise takistamiseks.“²⁵⁰ Sisuliselt andis ta mõista, et Venemaal ollakse valmis toetama separatistlike liikumisi ja rahvaste enesemääramisõigust ning vajadusel võib Venemaa sõjaliselt sekkuda selliste protsesside edukuse tagamiseks. Eeskätt oli see hoiatuseks teistele SRÜ liikmetele ning ülejäänutele Venemaaga piirnevatele riikidele. Medvedevi poolt loodud doktriin läks aga vastuollu Venemaa enda varasema tegevusega Tšetšeenias ja teistes Põhja-Kaukaasia autonoomsetes vabariikides.²⁵¹ Kosovo sündmuste vaateprismast lähtudes polnud Venemaa tegevuse vastuolulisusel aga enam tähtsust, kuivõrd Venemaa eesmärgiks oligi kättemaks lääneriikide poolt loodud vastuolulise pretsedendi eest. Kui lääneriikidele oli lubatud rahvusvahelise õiguse varasema praktikaga vastuolus olev tegevus, siis võis ka Moskva loobuda illusioonist, nagu huvitaks neid õiguslik järjepidevus Venemaa varasemate seisukohtadega. Kokkuvõttes olid Medvedevi ja Lavrovi väljaütlemised julgustuseks ka teistes Venemaa mõjusfääris asuvates riikides elavatele Vene kodanikele – Venemaa andis mõista, et kui separatistlikud ja Venemaaga uuesti liituda soovivad inimgrupid oma kaardid õigesti välja mängivad, on ka neil loota Venemaa-poolset sõjalist toetust.

Teine oluline võit, mille Venemaa sõjaga saavutas, oli Gruusia eemalhoidmine NATO-st. Asmuse väitel oligi Vene-Gruusia sõja põhjuseks Gruusia soov siduda enda lääneriikide ja NATO-ga ning Venemaa soov seda iga hinna eest takistada.²⁵² Sellega täitis Venemaa oma

²⁴⁹ Friedman, G. The Medvedev Doctrine and American Strategy. Stratfor Worldview, September 2, 2008.

²⁵⁰ Transcript of Remarks and Response to Media Questions by Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov, Sochi, August 26, 2008.

²⁵¹ Allison, R. (viide 81), lk 161.

²⁵² Asmus, R. (viide 195), lk 216.

sõjategevuse karistusliku ja kasvatusliku eesmärgi – sündmused Gruusias pidid olema hoiatuseks kõigile teistele Vene mõjusfääri kuuluvatele riikidele ja andma neile mõista, et liikumist NATO suunas ei jäta Venemaa enam karistamata. Kuigi NATO hoiab Gruusiat endiselt potentsiaalsete liikmekandidaatide nimekirjas, pole Gruusia liikmelisus arvatavasti veel niipea tegelikkuseks saamas.²⁵³ Lisaks Gruusia eemalhoidmisele NATO-st kindlustas Venemaa sõjajärgselt oma positsiooni Lõuna-Osseetias ja Abhaasias – lisaks rahuvalvajatele viis Venemaa nimetatud piirkondadesse sisse oma baasid ja sõdurid.²⁵⁴ Tulevastes konfliktiolukordades ei peaks Venemaa enam tuginema üksnes rahuvalvajate kaitsele, kuna rünnak Vene sõjaväelaste ja baaside vastu oleks Venemaale palju kindlam ja konkreetsem alus enesekaitse teostamiseks. Seetõttu on sisuliselt välistatud võimalus, et Gruusia uuesti Abhaasia ja Lõuna-Osseetia vastu jõudu kasutaks.

Oma 27. septembril 2008. aastal ÜRO Peaassamblees peetud kõne võttis välisminister Lavrov kokku järgnevalt: „Kaukaasia kriisi ilmselge globaalne mõju on välja toonud tõsiasja, et maailm on meie kõigi jaoks muutunud. Alles on jäänud vähem illusioone ja ettekäändeid, mille taha saaks peituda, takistamaks vastuste otsimist kaasaegse aja kõige tungivamatele küsimustele.“²⁵⁵ Illusioon, et Venemaa välispoliitika oleks ajaga muutunud läänelikumaks ja rahumeelsemaks, sai Vene-Gruusia sõjaga lõplikult otsa. Sündmused 2008. aasta suvel andsid ülejäänud Nõukogude Liidust vabanenud riikidele märku, et Venemaast lähtuv oht oli ja on endiselt reaalne ning sõjategevuse puhkemist algatada võivaid situatsioone ei maksa tähelepanuta jätta. Kuigi Venemaa sõjategevus Gruusias oli suuresti ebaproportsionaalne ja ilma õigusliku aluseta, ei järgnenud Moskvale lääneriikide sanktsioone. Venemaa oli kokkuvõttes Gruusia edukalt lõksu mänginud ning osa süüst ja vastustusest Gruusia kaela ajanud, mistõttu ei jää üle muud kui Venemaa võitu tunnistada. Vene-Gruusia sõja analüüsi lõpetuseks on sobilik järjekordselt viidata Tagliavini raportile, mis hüüdis välja ka järgneva prohvetlikuks osutuva tõdemuse: „Jõuga ähvardamine ja selle kasutamine on naasnud Euroopa poliitikasse.“²⁵⁶

²⁵³ Enlargement. North Atlantic Treaty Organization, 2018.

²⁵⁴ Harding, L., Percival, J. Russian troops to stay in Abkhazia and South Ossetia. The Guardian, 9 September 2008.

²⁵⁵ Lavrov, S. Address by Foreign Minister of The Russian Federation at the 63rd Session of the UN General Assembly. 27 September 2008.

²⁵⁶ Tagliavini, H. (viide 188), lk 32.

5. Krimmi annekteerimine (2014)

Ukraina presidendi Viktor Janukovõtši otsus 2013. aasta novembris mitte alla kirjutada assotsiatsioonileppele Euroopa Liiduga ja sellele järgnenud kokkupõrked valitsusvägede ja Euromaidani meelevaldajate vahel panid aluse ühele suurimaile poliitilisele kriisile Ukraina ajaloos.²⁵⁷ Tekkinud kriisiolukorda ei jätnud ära kasutamata ka Venemaa, kes nägi võimalusi sekkumiseks nii Krimmi poolsaarel kui ka Ida-Ukrainas. Peale sündmusi Kaukaasias olid Venemaa eesmärgid ja tegevusplaanid selged ja silmnähtavad – takistada ja/või raskendada Ukrainal sidemete loomist Euroopa Liidu ja NATO-ga, suurendada ning õhutada lahkkelisid ja viha Ukraina ühiskonnas ning luua soodne pinnas sõjategevuse alustamiseks.

Ukraina ja Krimmi sündmuste kajastamisel ja analüüsimisel tuleb esmalt ära märkida, et nimetatud lähiajaloolistest ja sügavaid vaidlusi tekitavatest sündmustest ei ole siiani täielikult adekvaatset ja enamvähem erapooletut ülevaadet – nii lääneriigid kui ka Venemaa süüdistavad vastaspoolt rahvusvahelise õiguse rängas rikkumises ja asjassepuutuvate faktide eiramises. Erinevalt Gruusia sündmustest ei järgnenud Krimmi annekteerimisele ühtegi rahvusvahelist missiooni, mis oleks kõigi osapoolte nõusolekul selgitanud välja konflikti hindamiseks vajalikud asjaolud.

Krimmi annekteerimise üks arhitektidest, Venemaa Konstitutsioonikohtu president Valeri Zorkin, on Lääne ja Venemaa vahel puhkenud infosõja kohta öelnud järgmiselt: „Meie riik on sattunud järjekordse läänest pärinevate „tsiviliseeritud barbarite“ rünnaku alla, mis oma mõõtmetelt ja eesmärkidelt on võrreldav Teutooni rüütlite ja Napoleoni armeede barbaarsete invasioonidega.“²⁵⁸ Zorkin võttis oma seisukoha Ukraina sündmustest 2014. aastal kokku järgnevalt: 1) Euromaidani tagajärjel toimus Ukrainas ebakonstitutsiooniline riigipööre; 2) Ukraina võimud ei kasutanud ära oma konstitutsioonilist õigust ja võimalusi riigipöörde mahasurumiseks; 3) Lääneriigid asusid avalikult ja otseselt toetama Ukrainas toimuvat ebakonstitutsioonilist võimuvahetust; 4) Ukraina uued võimud asusid koheselt natsionalistlikule ja Vene-vastasele positsioonile, mis tekitas hirmu ja vaenu Krimmi poolsaare elanikkonnas.²⁵⁹ Krimmi Venemaaga liitumise õiguspärasust hindas ka Zorkini juhitud Venemaa Konstitutsioonikohus, kes oma 19. märtsi 2014. aasta otsusega leidis, et

²⁵⁷ Grzebyk, P. Classification of The Conflict between Ukraine and Russia in International Law (Ius ad Bellum and Ius in Bello). Polish Yearbook of International Law, XXXIV, 2014, lk 39.

²⁵⁸ Zorkin, V. (viide 7), lk 406.

²⁵⁹ Ibid, lk 287.

Krimmi sooviavaldus Venemaaga liitumiseks on kooskõlas Vene konstitutsiooniga. Sisuliselt võib nimetatud otsust, mis langetati vaid päev peale Krimmi referendumi, lugeda pelgaks formaalsuseks – Krimmi annekteerimisprotsess ei oleks ju lõppenud kohtu eitava vastusega. Viimasel ajal ongi kohtusüsteemi autoriteeti Venemaal kasutatud täitevvõimu otsuste toetamiseks, mitte aga nende vaidlustamiseks.²⁶⁰

Krimmi sündmuste kajastamisel ei keskendu käesolev töö pikemalt Krimmi referendumi õiguspärasusele ja seda toetavatele argumentidele, vaid üksnes Venemaa otsusele kasutada sõjalist jõudu Krimmi referendumi eduka läbiviimise tagamiseks. Käesolev peatükk otsib vastuseid küsimustele, kas ja kuidas oli Venemaa sõjaline tegevus Krimmis õiguslikult põhjendatav, kas Venemaa suhtumine rahvaste enesemääramisõigusesse olid oluliselt muutunud võrreldes Vene-Gruusia sõjaga ning kas Venemaa tegevust ja eesmärke Krimmis saab seostada Venemaa varasema sõjategevusega endise Nõukogude Liidu territooriumil.

5.1. Krimmi annekteerimine kui rahvusvaheline relvakonflikt

Rahvusvaheline Kriminaalkohus leidis oma 2016. aasta esialgse asjaolude läbivaatuse tulemusena, et Krimmi territooriumil oli puhkenud rahvusvaheline relvakonflikt Venemaa ja Ukraina vahel peale seda, kui Venemaa otsustas kasutada oma relvajõudusid Ukrainale kuuluva territooriumi okupeerimiseks ilma Ukraina valitsuse loata.²⁶¹ Venemaa vastas sellele arvamusele neile iseloomuliku käiguga – Putini otsusega loobus Venemaa Rooma statuudiga loodud Rahvusvahelise Kriminaalkohtu liikmelisusest.²⁶² Järgnevalt tulebki analüüsida, kas Venemaa ja Ukraina vahelist konflikti saab lugeda riikidevaheliseks sõjaks ning mis alustel Venemaa Krimmis sõjalist jõudu kasutas.

1. märtsil 2014. sai Putin Vene Föderatsiooninõukogult loa sõjalise jõu kasutamiseks Ukrainas.²⁶³ Sisuliselt ja faktiliselt oli Venemaa sellega Ukrainale sõja kuulutanud, kuigi ametlikult keelduti konflikti sõjana käsitlemisest (isegi Ukraina ei julgenud neile omapoolse deklaratsiooni või siis jõu kasutamise lubadusega vastata). Kas sellega oli Venemaa täitnud avaliku kuulutamise printsiibi poolt ettenähtud sõja alustamise nõuded? Sellele küsimusele

²⁶⁰ Mälksoo, L. (viide 14), lk 347.

²⁶¹ Report on Preliminary Examination Activities. International Criminal Court, 14 November 2016, lg 158.

²⁶² Russia to Withdraw From the International Criminal Court. The Moscow Times, November 16, 2016.

²⁶³ Lally, K., jt. Russian parliament approves use of troops in Ukraine. The Washington Post, March 1, 2014.

tuleb vastata eitavalt järgneval kahel põhjusel. Esiteks ei alanud Venemaa sõjategevus Krimmis 1. märtsil, vaid juba päevi varem, kui „rohelist mehikeseid“ – kelle kuuluvust Vene relvajõududesse Putin hiljem 2015. aastal tunnistas – Simferopolis Krimmi Ülemnõukogu hoone ja muud strateegilise tähtsusega positsioonid hõivasid.²⁶⁴ Kuna avaliku kuulutamise printsiibi eesmärgiks on justnimelt vältida salajast sõjapidamist, siis oli Venemaa tegevus selle põhimõttega täielikus vastuolus. Avaliku sõjapidamise kriitik ütles siinkohal, et kui Venemaa oleks oma kavatsusest roheliste mehikeste toel Krimmi strateegilised punktid hõivata avalikult teada andnud, oleks ta ignoreerinud oma kohustust avalikkuse ees tagada Krimmis viibivate elanike ja sõdurite kaitse.²⁶⁵ Venemaa jaoks olekski avalik tegutsemine Krimmi annekteerimise algfaasis olnud ebamõistlik, kuivõrd vähemalt konflikti algfaasis oli Venemaale kasulik oma osalust eitada.

Agressiivseks invasiooniks liigitub ÜRO Agressiooni definitsiooni kohaselt igasugune sõjaväeline sissetung võõrriiki, kusjuures tingimata ei ole agressiooni puhul vajalik tuvastada relvastatud rünnak võõrriigi relvajõudude vastu – agressiooni saab toime panna ka ühtegi kuuli tulistamata ja verd valamata.²⁶⁶ Isegi kui rohelist mehikeseid ei kuulunud ametlikult Vene relvajõudude üksustesse, tuleb ÜRO Agressiooni definitsiooni artikli 3 kohaselt lugeda agressiooniks mh ka „riigi nimel teise riigi territooriumile relvastatud grupeeringute, irregulaarvägede või palgasõdurite saatmist, eesmärgiga panna toime relvastatud rünnakuid teise riigi vastu.“ Putin tunnistas hiljem, et Vene sõjaväelastele, kes Krimmi omakaitseüksuseid toetasid, ei saa pahaks panna nende otsustavat ja märkimisväärset panust aitamaks Krimmi elanikel oma tahet väljendada.²⁶⁷ Sellist hiilivat annekteerimistegevust, isegi kui see toimub „kodanike kaitsmise“ või „humanitaarse interventsiooni“ kattevarju all, ei saa *jus ad bellum*'i doktriini kohaselt lubatuks pidada. Seega Venemaa agressiooni alguseks tuleb lugeda roheliste mehikeste poolt sõjategevuse alustamist juba enne 1. märtsi, mitte aga momenti, kus Venemaa lõpuks ka avalikult oma sõjalisest sekkumisest teada andis, ning puhkenud konflikt klassifitseerida riikidevahelise relvakonfliktina.

Sõja avalik kuulutamine või sõjategevuse üldisem avalikkus ja läbipaistvus võivad realistidele ja strateegidele tunduda kui sõjapidamise üsna tühised protseduurireed. Zorkini arvates

²⁶⁴ Khomami, N. Vladimir Putin press conference: 'Russian military personnel were in Ukraine' - as it happened. The Guardian, 17 December 2015; Ukraine crisis: Timeline. BBC News, 13 November 2014.

²⁶⁵ Grynawski, E. The bloodstained spear: public reason and declarations of war. *International Theory*, 5:2, 2013, lk 262.

²⁶⁶ Grzebyk, P. (viide 261), lk 43.

²⁶⁷ Bílková, V. The Use of Force by the Russian Federation in Crimea. Symposium: "The Incorporation of Crimea by the Russian Federation in the Light of International Law". Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, September 2-3, 2014, lk 34-35.

keskenduvad ka Vene ühiskonna enda pseudoliberaalsed grupeeringud üksnes Venemaa-poolsetele protseduurilistele vigadele, samas kui oma südamelähedaste eeskujude (sh „tubli konstitutsioonijurist“ härra Obama) karjuvalt silmatorkavatest rikkumistest ollakse valmis mööda vaatama.²⁶⁸ Seetõttu tulebki Venemaa käsitlustest arusaamiseks keskenduda eeskätt Venemaa sõjategevust õigustavatele alustele. Venemaa argumentatsiooni põhiliin ei tuginegi mitte niivõrd iga õigusprintsipi või -normi täpsele järgimisele, vaid suurematele ajaloolis-poliitilistele põhjendustele ja õigustustele. Erinevalt Vene-Gruusia sõjast ei olnud Venemaal ette näidata oma Krimmis asuvate sõdurite ja baaside vastu toimepandud relvastatud rünnakuid ning seega langes klassikaline ÜRO põhikirja artiklist 51 tulenev enesekaitseõigus mängust välja. Venemaa pidi seetõttu tuginema tavaõiguslikele ja palju vaidlusi tekitavatele alustele nagu välisriigis viibivate kodanike kaitse ja kutsel sekkumine.

5.1.1. Vene kodanike kaitse Krimmis

Vene kodanike kaitsmisele tuginevast argumentatsioonist arusaamiseks tuleb esmalt mõista Venemaa käsitlust Ukraina sündmustest enne 2014. aasta märtsi. Nagu Zorkini ülaltoodud kirjeldustest nähtub, luges Venemaa Ukrainas toimunud võimuvahetust ebaseaduslikuks riigipöördeks, mille tagajärjel tekkis oht Vene kodanikele. Janukovõtši ametist tagandamisega seoses toob Zorkin välja 12 protseduurilist eksimust, mille vastu Ukraina parlament eksis.²⁶⁹ Tõsi on see, et Janukovõtši ametist eemaldamiseks vajaminevat $\frac{3}{4}$ parlamendi poolhäältest ehk 338 häält parlamendis kokku ei saadud, kuid oma otsuse põhjendamiseks viitas Ukraina parlament Janukovõtši enda varasemale tegevusele ja eelneva nädala kaootilistele sündmustele.²⁷⁰ Kuigi Euroopa võimud tunnistasid võimuvahetuse legitiimsust, on õige ka Zorkini argumentatsioon, mille kohaselt oli Ukrainas toimunud konstitutsioonivastane võimuvahetus. Kuigi sarnaselt Lõuna-Osseetia juhtumiga on Venemaad süüdistatud ka Krimmi elanikele passide jagamises, ei ole keegi siiski täielikult vastu vaielnud tõsiasi, et enamuse Krimmi elanikkonnast moodustasid Vene päritolu inimesed (ligi 60%), kellest paljudel oli endiselt ka Venemaa kodakondsus.²⁷¹ Võimuvahetus iseenesest, olgu see siis

²⁶⁸ Zorkin, V. (viide 7), lk 387.

²⁶⁹ Ibid, lk 398-399.

²⁷⁰ Was Yanukovich's Ouster Constitutional? Radio Free Europe, Radio Liberty. February 23, 2014.

²⁷¹ Tsukanova, A. Cheney urges divided Ukraine to unite against Russia 'threat'. The Sydney Morning Herald, 6 September 2008; Grant, T. D. Annexation of Crimea. American Journal of International Law, Volume 109, Issue 1, 2015, lk 73.

legitiimne või revolutsiooniline, ei ole piisav õigustamiseks sõjalist sekkumist kodanike kaitseks – ära tuli näidata reaalne oht Vene kodanikele.

Esiteks tuleb ära märkida, et Venemaa tegevus ei tuginenud mingitele konkreetsetele vägivallajuhtumitele või rünnakutele Krimmis viibivate Vene kodanike vastu – isegi Zorkin julgeb tunnista, et Venemaa tegutsemine põhines „Krimmi elanike hirmul ja Ukrainas levival Vene-vastasel vihal,“ mistõttu „Venemaa ei saanud unustada oma kohustust kaitsta, olukorras kus [Ukraina] rikkus oma kohustust Vene kodanike vastu suunatud ohtudele lõpp teha.“²⁷² Relvastatud rünnaku puudumisel ei saa klassikalisest enesekaitsele tuginevast kodanike kaitsmisest siinkohal rääkida. Ka Putin kirjutas oma palves Vene Föderatsiooninõukogule, et sõjalise jõu kasutamine Ukrainas oli vajalik seoses Ukrainas viibivatele Vene Föderatsiooni kodanikele ja sõjaväelastele tulenevast ohust.²⁷³ Kuid Krimmis ja Ukrainas elavate venelaste puhul ei eksisteerinud väidetav oht mitte üksnes nende elule ja tervisele – mitmed Vene autorid ja esindajad on viidanud ka vene keele vastu suunatud rünnakule, st seaduseelnõule, mille eesmärgiks oli kaotada vene keele kui regionaalse riigikeele positsioon Ukraina territoriaalüksustes.²⁷⁴ Vene keele õiguspositsiooni kaotamist, venelaste vastaseid kõnesid ja avaldusi ning isegi Lenini monumentide kõrvaldamist on Vene autorid kvalifitseerinud lausa Vene kultuuri vastu suunatud genotsiidiks (lähtudes genotsiidi mõiste laiaast tõlgendusest).²⁷⁵ Välisriigis viibivate kodanike kaitsmine saab siiski tugineda üksnes kodanike elule ja tervisele tekkinud ohule. Seega taandub sõjalise sekkumise õigustatuse puhul küsimus sellele, kas rahvusvahelises õiguses on lubatud ennetav sekkumine kodanike kaitseks, viidates üksnes kodanike vastu suunatud rünnakute ohule.

Ka preventiivse enesekaitse (*anticipatory self-defence*) teooria lähtub eeldusest, et rünnak riigi vastu on koheselt juhtumas. Selline õiguslik konstruktsioon oleks teoreetiliselt võimalik ka välismaal viibivate kodanike kaitse puhul – sellisel juhul peab olema tuvastav koheselt toimuv rünnak riigi kodanike vastu. Selliseid tõendeid Venemaal jällegi ette näidata ei ole.²⁷⁶ Riigid tuginevadki preventiivsele enesekaitsele üksnes olukorras, kui neil ei ole kuidagi võimalik ära tõendada või põhjendada, et rünnak nende vastu on tõesti toimunud.²⁷⁷ Seega jääbki veel üle

²⁷² Zorkin, V. (viide 7), lk 400-401.

²⁷³ Putin's letter on use of Russian army in Ukraine goes to upper house. TASS, Russian New Agency. March 1, 2014.

²⁷⁴ S/PV.7125. United Nations Security Council meeting, 3 March 2014, lk 3; Zorkin, V. (viide 7), lk 400.

²⁷⁵ Tolstykh, V. Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective. Chinese Journal of International Law, Volume 13, Issue 4, 2014, lk 884.

²⁷⁶ Grant, T. D. Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law. New York: Palgrave Macmillan, 2015, lk 48.

²⁷⁷ Gray, C. (viide24), lk 161.

üksnes ennetava iseloomuga (*pre-emptive*) kodanike kaitsmise argument. Siinkohal on paslik tuua sisse Venemaa tegevuse võrdlus Bushi doktriiniga. Bushi doktriini kohaselt ei pea riigid kannatama ära nende vastu suunatud rünnakut, enne kui nad saavad seaduslikult asuda end kaitsma jõudude eest, mis endast möödapääsmatut ohtu kujutavad.²⁷⁸ Bushi doktriinile Venemaa Krimmi puhul tugineda ei saa, kuna Bushi doktriini eesmärgiks on ennetava enesekaitse teostamine riigi pihta suunatud rünnakute vastu. Kas oleks siinkohal äkki õige rääkida Putini doktriinist? Oma sisult oleks Putini doktriin sarnane Bushi omaga, ainult ühe olulise erinevusega – Putini doktriini kohaselt oleks lubatud ennetav sõjalise jõu kasutamine ka välisriikides viibivate (Vene) kodanike kaitseks. Kui juba Bushi doktriini puhul, mis on klassikalise artikkel 51 enesekaitseõiguse edasiarendus, puudub konsensus riikide ja rahvusvahelise õiguse autorite seas, siis nn Putini doktriinile rahvusvahelise toetuse saamine oleks veel kordades raskem. Samuti kuna 2003. aastal leidis Venemaa tõsikindlalt, et sekkumine Iraagis oli ebaseaduslik, siis Iraagi sõjale kui positiivsele pretsedendile viitamine Ukrainas sekkumise õigustamiseks oleks õigusliku argumendina loogiline üksnes juhul, kui Iraagi sõda oleks muutnud kehtivat ÜRO põhikirjaga sätestatud korda.²⁷⁹ Sellist tagajärge Iraagi sõda aga kaasa ei toonud. Thomas Granti sõnul ei tohiks Venemaa sellisel juhul aga õigusliku korda rikkunud juhtumit üldse pretsedendina käsitleda.²⁸⁰

Sisuliselt ainuke võimalus tagamaks, et mingil territooriumil enam kunagi seal viibivate riigi kodanike vastu rünnakuid ei toimuks, on nimetatud territooriumi sõjaline okupeerimine. Sarnaselt Gruusia sündmustega puudus Venemaa tegevusel Krimmis päästeoperatsiooni eesmärk – piirkonna okupeerimine „turvalisuse tagamiseks“ ületab kindlasti kaitsetegevuse proportsionaalsuse piiri, kuna sellisel juhul on sõjaline kohalolek suunatud rohkem juba võõrriigi territoriaalse terviklikkuse vastu. Venemaa tegevusest ei nähtu kordagi, et nende plaan oleks sisaldanud kõigi Vene kodanike Krimmist väljatoomist. Venemaa tegevuse hädavajalikkuse ja proportsionaalsuse kahjuks räägib ka tõsiasi, et juba Krimmi sündmuste algfaasis kaotas Ukraina kontrolli nimetatud piirkonna üle, peale mida haarasid poolsaarel võimu venemeelsed omakaitseüksused.²⁸¹ Sellisel juhul on väga raske põhjendada Venemaa sõjalise sekkumise hädavajalikkust – Ukraina võimekus teostada relvastatud rünnakuid Krimmis elavate venelaste vastu oli juba niigi oluliselt raskendatud. Kuigi Venemaal oleks teoreetiliselt olnud võimalik sõjaliselt sekkuda ka ilma Krimmi hilisema annekteerimiseta, oli

²⁷⁸ May, L. (viide 31), lk 84.

²⁷⁹ Grant, T. D. (viide 280), lk 187.

²⁸⁰ Ibid, lk 188.

²⁸¹ Bílková, V. (viide 271), lk 47.

Venemaa sõjategevuse tagajärjeks siiski Krimmi liitmine Venemaaga ning seetõttu ei saa annekteerimist kui eesmärki eemaldada sõjategevuse üldise õiguspärasuse võrrandist.²⁸² Kuivõrd Venemaa tegelikuks eesmärgiks oli Krimmi staatuse referendumi läbiviimise tagamine (mille tulemuseks pidi olema Krimmi elanike tahteavaldus Venemaaga liitumiseks), siis ei saa Venemaa eesmärke lugeda proportsionaalseks kodanike kaitsmise argumendile tuginedes. Venemaa saaks väita, et kõige kindlam ja püsivam lahendus oma kodanike kaitsmiseks olekski territooriumi, kus nimetatud kodanikud elavad, liitmine emamaaga – argument, mida kasutas näiteks Natsi-Saksamaa oma tegevuse õigustamisel enne Teist maailmasõda.²⁸³ Sellist argumenti ei saa tänapäeval kindlasti enam õiguspäraseks pidada.

Paralleelselt kodanike kaitsmise argumendiga tuleks käsitleda ka Musta mere laevastiku kokkulepetest tulenevat õigustust. Zorkini väitel tulenes nimetatud kokkulepetest Vene sõduritele õigus lahkuda neile ettenähtud positsioonidelt Vene baasides, kui sellise tegevuse eesmärgiks oli sõdurite pereliikmete kaitsmine.²⁸⁴ 1997. aastal sõlmitud Musta mere laevastiku jaotuslepingu artikli 6 kohaselt peavad baasidesse paigutatud sõdurid järgima oma käitumisel Vene Föderatsiooni seadusandlust, austama Ukraina suveräänsust ning hoiduma Ukraina siseasjadesse sekkumast.²⁸⁵ Isegi kui leida, et Vene sõduritel oleks olnud piiratud õigus enesekaitse teostamise käigus väljuda Vene baasidest eesmärgiga kaitsta oma perekondasid, siis ületas nende tegevus enesekaitse piiri ning seega oli sõdurite baasidest väljumine vastuolus Musta mere laevastiku kokkulepetega. Juba ÜRO agressiooni definitsiooni artiklist 3 saab välja lugeda, et agressiooniks loetakse mh ka „teise riigi territooriumil paiknevate vägede, kes viibivad kõnealusel territooriumil riikidevahelise kokkuleppe alusel, kasutamine vastuolus riikidevahelise kokkuleppe tingimustega.“ Kuna Ukraina ja Venemaa vahel sõlmitud lepingutest oli selgelt väljaloetav, et Venemaa pidi hoiduma sõdurite kasutamist Ukraina suveräänsuse vastaselt, siis ei saa Venemaa ka kuidagi väita, et kogu Krimmi poolsaare sõjalisel okupeerimisel puudus Ukraina suveräänsust ja territoriaalset terviklikkust riivav element.

Paralleelselt kodanike kaitse argumendiga kasutasid Vene võimud ka humanitaarse interventsiooni argumenti – Venemaa sekkumise eesmärgiks oli kaitsta kõiki Ida-Ukraina ja

²⁸² Grant, T. D. (viide 280), lk 43.

²⁸³ Bílková, V. (viide 271), lk 47.

²⁸⁴ Zorkin, V. (viide 7), lk 402.

²⁸⁵ Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. 28 травня 1997.

Krimmi elanikke.²⁸⁶ Humanitaarsest interventsioonist kui õiguslikust alusest pole Krimmi puhul alust rääkida. Isegi Zorkini arvates ei tohi humanitaarset interventsiooni mitte mingil juhul lubada, ilma et sellele oleks eelnenud ÜRO sanktsioon rikkumise toimepannud riigi suhtes.²⁸⁷ Nagu juba Gruusia puhul sai mainitud, oleks Venemaa poolt humanitaarsele interventsioonile tuginemine esiteks vastuolus nende enda varasemate seisukohtadega, ning teiseks kukkus nende viimane genotsiidi ja humanitaarrikkumiste süüdistus Gruusia vastu faktiliste ja õiguslike argumentide puudumise tõttu haledalt läbi. Kolmandaks puudusid Venemaal jällegi tõendid, et mingeid inimsusevastaseid kuritegusid oleks Ukrainas massilises ulatuses toime pandud. Pealegi ei leia Zorkin nõukogudejärgsel ajal ühtegi juhtumit, kus humanitaarne interventsioon oleks kaasa toonud positiivseid poliitilisi, sotsiaalseid või majanduslikke muudatusi riigile, kelle kasuks interventsioon korraldati.²⁸⁸

5.1.2. Kutsel sekkumine

Lisaks kodanike kaitsmise argumendile tugines Venemaa oma sõjalise sekkumise õigustamisel ka Ukraina ametist kukutatud presidendi Viktor Janukovõtši kutsele, mida Vene esindaja ÜRO Julgeolekunõukogus tutvustas.²⁸⁹ Siinkohal tekib küsimus sellest, kas ilma reaalse võimuta riigijuhil, kes küll ebakonstitutsiooniliselt ametist kõrvaldati, on õigus oma riigi nimel selliseid avaldusi ja palveid esitada. Klassikalise arusaama järgi saavad selliseid kutseid esitada üksnes ametlikud valitsused, mitte aga näiteks opositsioonigrupid.²⁹⁰ Riigi nõusolek sõjaliseks sekkumiseks muudab olematuks sekkumise õigusvastasuse, kui selline nõusolek on kehtiv rahvusvahelise õiguse kohaselt, realselt olemas ja selgelt väljendatud, riigile omistatav ning antud enne õigusvastase akti toimepanemist.²⁹¹ *Somalia v. Woodhouse Drake & Carey* kaasuses leidis Ühendkuningriigi Ülemkohus, et riigis ei saa korraga olla kaks valitsust ning kontrolli kaotamine riigi üle ei jäta konstitutsioonilist valitsust automaatselt ilma tema õiguslikust staatusest, samas kui ülestõusnute valitsus peab tõestama oma efektiivset kontrolli riigi üle, enne kui teda saab ametlikuks valitsuseks pidada.²⁹² Kui

²⁸⁶ S/.PV.7125. (viide 278), lk 4.

²⁸⁷ Zorkin, V. (viide 7), lk 286.

²⁸⁸ Ibid, lk 286.

²⁸⁹ S/.PV.7125 (viide 278), lk 4-5.

²⁹⁰ Marxen, C. (viide 92), lk 375.

²⁹¹ International Law Commission. Yearbook, Volume II, Part Two, 1979. New York: United Nations, 1980, lk 112.

²⁹² *Somalia v. Woodhouse Drake Drake & Carey (Suisse) SA. Queen's Bench Division (England)*. 1993, lk 67.

Somaalia puhul leidis kohtunik Hobhouse, et tulenevalt Somaalia riigi kokkukukkumisest ja puhkenud kodusõjast puudus riigis igasugune keskvoim, siis Ukraina puhul täielikust võimuvaakumist rääkida ei saa.²⁹³

Janukovõtši puhul oli peale tema võimult tagandamist raske rääkida tema võimekusest endiselt Ukraina valitsust esindada. Tõsiasi, et Janukovõtšil igasugune võim puudus, tunnistas ka Putin.²⁹⁴ Nagu juba varem mainitud, tunnistasid enamuse lääneriikidest Ukrainas toimunud võimuvahetuse legitiimsust ning alustasid suhtlust Ukraina uue valitsusega. Samuti tuleb kahtlusi tekitavaks lugeda situatsioon, milles Janukovõtš oma nõusoleku avaldas – peale olukorra eskaleerumist Kiievis toimetati Janukovõtš venelaste abiga Venemaale Putini kaitse alla. Sellises olukorras on raske hinnata, kas ja milliste olude sunnil ning missuguse tagamõttega Janukovõtš üldse abipalve esitas. Ka Haiti juhtumi puhul, kus demokraatlikult valitud president peale riigipööret võimult kukutati, peale mida ta ÜRO-lt sõjalist sekkumist palus, otsustas ÜRO Julgeolekunõukogu 1994. aastal sõjalise sekkumise kasuks siiski ÜRO põhikirja 7. peatükile tuginedes.²⁹⁵ Juba sellest võib järeldada, et Julgeolekunõukogu jaoks ei olnud sekkumise õigustamiseks piisav ilma efektiivse võimuta valitsuse poolt esitatud kutse.²⁹⁶ Kokkuvõttes tulebki eitada Janukovõtši õigust ja võimet Ukraina nimel sõjalist sekkumist paluda.

5.1.3. Sõjalise jõu kasutamine Krimmi elanike enesemääramisõiguse teostamise abistamiseks

ÜRO Peaassamblee sõbralike suhete deklaratsioon keelab riikidel jõu kasutamist enesemääramist teostada soovivate rahvaste vastu, samas kui ühestki deklaratsiooni paragrahvist ei tohi välja lugeda õigust kolmandatel riikidel jõu kasutamiseks riikide territoriaalse terviklikkuse ja suveräänsuse vastu. Eelnimetatud deklaratsioon täpsustab veel niipalju, et rahvastel, kes võitlevad nende enesemääramisõigust takistava riigi vastu, on õigus saada välisabi ÜRO põhikirja printsiipide kohaselt. See kaitsemehhanism on alati põhjustanud vaidlusi, kuid kindlasti ei anna see säte välisriikidele õigust sekkuda oma äranägemisel

²⁹³ Grant, T. D. (viide 280), lk 51-52.

²⁹⁴ Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine. The Kremlin, March 4, 2014.

²⁹⁵ S/RES/940, 1994.

²⁹⁶ Marxen, C. (viide 92), lk 378.

separatistlike liikumiste või faktiliselt lahku löönud piirkondade toetuseks.²⁹⁷ Seega isegi kui Krimmi elanikel oleks olnud teoreetiline õigus enesemääramisõiguse teostamiseks, puudus Venemaal siiski õigus sõjalise sekkumise teel sellele protsessile kaasa aidata.

Isegi Vene autorid, kelle järgi ei olnud Venemaa sõjalise kohalviibimise eesmärgiks Krimmi elanike otsustusprotsessis sekkumine, tunnistavad siiski, et Venemaa kohalolek takistas Kiievi võimudel oma jurisdiktsiooni kehtestamist.²⁹⁸ Zorkini väitel olid Krimmi referendum tulemused juba ette teada – mitmed erapooletud rahvusvahelised eksperdid tunnistasid samuti, et ka ilma Venemaa kohalolekuta ja koos Ukraina valitsuse järelevalvega ei oleks referendum andnud teistsugust tulemust.²⁹⁹ Siit tõusetub kohe aga küsimus, et kui Venemaa oli Krimmi referendum tulemustes juba niivõrd kindel, siis miks neil üldse oli vaja oma sõjalise sekkumisega referendum korraldamise tingimuste legitiimsus kahtluse alla seada. Kui Ukraina võimud oleksid peale referendum korraldamist asunud Krimmi elanike iseseisvust jõuga maha suruma, oleks Venemaa sekkumine sellisel juhul juba natuke rohkem põhjendatud. Ukraina-poolset sekkumist ega takistamist ei saanudki toimuda, kuivõrd Ukraina võimude kontroll Krimmi üle oli kadunud juba ammu enne referendum korraldamist.

5.2. Kokku võtte Venemaa eesmärkidest ja sõjategevuse õigustatusest Krimmi annekteerimisel

Venemaa käitumine Ukrainas lähtus suuresti samadest eesmärkidest nagu need olid olnud Vene-Gruusia sõjas. Olukorra eskaleerimine Krimmis oli karistuseks Ukraina uutele võimudele, kes soovisid tugevmaid suhteid Euroopaga – sisuliselt sooviti lahkuda Vene mõjusfäärist. Ukraina suveräänsust Krimmi üle oli Venemaa nõus tunnistama üksnes seni, kuni Moskva suutis kontrolli all hoida tervet Ukrainat – nõukogudejärgsel perioodil pidi Ukraina riigina jääma Vene mõjusfääri.³⁰⁰ Mis veelgi hullem, Ukraina sündmuste tagajärjeks oleks võinud olla NATO järjekordne laienemine otse Venemaa külje alla. Zorkini väitel kartis Venemaa nii Krimmis elava venekeelse kogukonna kui ka oma Musta mere laevastiku

²⁹⁷ Värk, R. (viide 118), lk 562.

²⁹⁸ Tolstykh, V. Three Ideas of Self-Determination in International Law and the Reunification of Crimea with Russia. Symposium: "The Incorporation of Crimea by the Russian Federation in the Light of International Law". Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, September 2-3, 2014, lk 137-138.

²⁹⁹ Zorkin, V. (viide 7), lk 404-405.

³⁰⁰ Mälksoo, L. (viide 4), lk 179.

turvalisuse pärast – uus valitsus oli lubanud laevastiku Sevastopoli välja ajada ja seal asuva mereväebaasi uute NATO partnerite kasutusse anda.³⁰¹ Venemaa vastumeelsus nii Gruusia kui Ukraina liitumisele NATO-ga ei olnud mitte üksnes geopoliitiline, vaid ka „tsivilisatsiooniline“.³⁰² Krimmi sattumine lääneriikide mõjusfääri ja NATO vägede toomine ajaloolistesse Vene mereväebaasidesse oleks olnud sügavaks ja valusaks hoobiks Vene identiteedi pihta – Krimm ja Sevastopol, mis on Venemaa Musta mere laevastiku sünnikohaks, sümboliseerivad Venemaa sõjaväe silmapaistvat hiilgust ja vaprust.³⁰³

Kõige olulisema erinevusena võibki ära märkida, et erinevalt Gruusia sündmustest ei puhkenud Ukraina ja Krimmi kriisid eeskätt mitte Venemaa-poolse õhutustegevuse tulemusel, vaid ikkagi siseriiklike sündmuste tagajärjel. Ukraina rahva ette pandud valik – kas liikuda suurema koostöö suunas Euroopa Liiduga või tugevdada sidemeid Venemaa (ja tema mõjusfääriga) – oli piisavalt keeruline, et Ukraina ühiskond kaosesse paisata. Erinevalt Gruusias toimunud oli aga just riigi demokraatlikult valitud president selleks isikuks, kes otsuse Venemaa kasuks soovis langetada. Sarnaselt sündmustega Gruusias 2008. aasta suvel oli Venemaa kiiresti valmis ära kasutama tekkinud olukorda omakasupüüdlikel eesmärkidel.

Lisaks eelnevates punktides nimetatud õigustustele on Venemaa esitanud veel ühe täiendava argumendi – peale Külma sõja lõppemist lääneriikide poolt kordasaadetud (väidetavad) rahvusvahelise õiguse rikkumised kas siis õigustavad Venemaa enda rikkumisi või siis on rahvusvahelises õiguses nende tagajärjel toimunud Venemaa seisukohtasid toetav revisjon.³⁰⁴ Zorkin ütles Venemaa käitumise kohta Krimmis järgnevalt: „Ei ole võimalik nõuda, et Venemaa mängiks oma geopoliitilist malemängu reegleid järgides närukaelte vastu, kes ei pea paljaks ka mängulaualt nuppude varastamist. Eriti veel olukorras, kus mängus on kaalul Venemaa omariiklus.“³⁰⁵ Siinkohal võib näiteks tuua Venemaa arusaama rahvaste enesemääramisõiguse teostamisest Krimmi sündmuste kontekstis – tegelikult olid need hoopis lääneriigid, kes Ukraina rahva üldise tahte kujunemisprotsessi sekkusid, asudes toetama Ukraina opositsioonipoliitikuid, mis omakorda Ukraina kriisi süvenemisele kaasa aitas.³⁰⁶ Venemaa ei olnud senini andestanud lääneriikidele Kosovo pretsedendi loomist – kui Kosovo elanikel oli lubatud teostada nende enesemääramisõigust, siis pidi seda ju lubama ka Krimmi

³⁰¹ Zorkin, V. (viide 7), lk 401.

³⁰² Mälksoo, L. (viide 4), lk 178.

³⁰³ Address by President of the Russian Federation. The Kremlin, March 18, 2014.

³⁰⁴ Grant, T. D. (viide 280), lk 171.

³⁰⁵ Zorkin, V. (viide 7), lk 402.

³⁰⁶ Tolstykh, V. (viide 302), lk 136-137.

elanikele.³⁰⁷ Siinkohal ei ole Venemaad veennud ka lääneriikide ja -autorite väited, et Kosovo kujutas endast erandjuhtumit ja et Kosovo ja Krimmi sündmused pole võrreldavad. Krimmi sündmuste algusest peale pani Venemaa rõhku just Rahvusvahelise Kohtu nõuandvale arvamusele Kosovo iseseisvumise kohta, mitte aga Venemaa enda väidetele ja positsioonile Kosovo küsimuses.³⁰⁸ Kokkuvõttes ei suuda ei Vene võimud ega autorid näha Venemaa tegevuses viga – Vene sõjaväelaste kohalolek Krimmis ei olevat kuidagi suunatud Krimmi elanikkonna tahte suunamisele või kujundamisele ning seetõttu ei saa Venemaa tegevust vägivaldseks lugeda.³⁰⁹

Erinevalt Vene-Gruusia sõjast polnudki Venemaa jaoks tegelikult olulised erinevad *jus ad bellum*'ist tulenevad õigustused Krimmi poolsaarel sõjalise jõu kasutamiseks – lääneriikide vastumeelsus oli neile juba ette teada, mistõttu puuduski vajadus õiguslikule argumentatsioonile suurt rõhku panna. Jõu kasutamise õigusvastasusest pidid Vene võimud ju ka ise arusaama, kuivõrd suure osa tööst lasid nad ära teha nn „rohelistel mehikestel“, kelle seost Vene sõjaväega olid nad valmis tunnistama alles hulk aega peale Krimmi annekteerimist. Tegelikult otsustaski Venemaa algul üldse eitada, et Ukraina vastu sõjalist jõudu kasutati. Välisminister Lavrovi sõnul on lääneriikide poolt kasutatav annekteerimise termin esiteks Krimmi sündmuste puhul kohaldamatu ning teiseks on see ka solvav Krimmi poolsaare elanikele.³¹⁰

Siinkohal võiks küsida, et äkki Venemaa mängis oma kaardid üle? Erinevalt varasematest Venemaa sõdadest endise Nõukogude Liidu territooriumil sattus Venemaa järsku karmi rahvusvahelise kriitika alla ning lääneriikide poolt kehtestatud sanktsioonid võivad pikemas perspektiiviks osutuda hoopis suuremaks kaotuseks kui Venemaa territooriumi suurendamine Krimmi arvelt seda väärt on. Venemaa majanduslik nõrgenemine ja suurenev poliitiline isoleeritus ei saa Vene mõjusfääri tugevdamise seisukohast lähtudes positiivne tagajärg olla. Kuigi lääneriigid pole teinud ühtegi otsustavat sammu, mis aitaks kaasa Ukraina kontrolli taastamisele Krimmis, ei saa Venemaad Krimmi sündmuste valguses siiski väga suureks võitjaks lugeda. Venemaa oli küll korda saatnud esimese eduka vallutussõja Euroopa territooriumil peale Teist maailmasõda, kuid lääneriikide sanktsioonid võtsid sihikule

³⁰⁷ Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine. The Kremlin, March 4, 2014.

³⁰⁸ Grant, T. D. (viide 280), lk 172.

³⁰⁹ Tolstykh, V. (viide 279); lk 882.

³¹⁰ Лавров назвал оскорбительными заявления Западу об аннексии Крыма. Взгляд, Деловая газета. 21 марта 2014.

Venemaa pikaajalise majanduskasvu.³¹¹ Pealegi muutus Vene mõjusfäär Krimmis sündmuste tõttu tegelikult hoopis väiksemaks, kuna ilma jäädi igasugustest positiivsetest suhetest ülejäänud Ukrainaga (v.a separatistlike vabariikidega Donbassis, kes siiani veel üksnes Venemaa armust eksisteerivad).

Krimmi sündmused annavad justkui märku tõsiasjast, nagu oleks sõja üldine keelustamine osutunud läbikukkunuks – Venemaal õnnestus üksnes mõningate valede ja õiguslikke väljamõeldistega vallutada suur territoorium otse Euroopa südames.³¹² Ülim iroonia seisnebki selles, et just Krimmi poolsaarel leppisid Teise maailmasõja lõpus liitlased lõplikult kokku uue maailmakorralduse alusdokumendis ehk ÜRO põhikirjas.³¹³ Jalta ja Potsdami konverentsidega loodud maailmakorralduse ja rahvusvahelise õiguse raamistiku nõrgestamine tekitab muret ka Zorkinis, kuid selle kõrval ei tohi tema sõnul ignoreerida tõsiasja, et samaväärset ohtu ülemaailmsele turvalisusele põhjustab ka tõsiasi, et Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud riigipiiride tõmbamisel toimus märgatav ja rutakas ümberkujundamine.³¹⁴ Krimmi annekteerimisega on Venemaa oma kaardid avanud – edaspidi ollakse valmis riigipiiride ümberkujundamiseks mitte üksnes külmunud konfliktipiirkondades, vaid ka teiste suveräänsete riikide *de facto* territooriumil. Kui Abhaasiale ja Lõuna-Osseetiale jagas Venemaa veel üksnes rahvusvahelist tunnustust, siis Krimmi puhul muutus rahvaste enesemääramisõiguse doktriin Venemaale vahendiks oma territooriumi suurendamisel. Seega valikus, kus Venemaal oli valida Jalta-Potsdami maailmakorralduse säilitamise ja uute territoriaalsete ümberkorralduste vahel, langes Venemaa valik viimase kasuks. See, kas Venemaa enda eesmärkidest lähtuvalt õige otsuse tegi, selgub aga alles hulga aja pärast.

³¹¹ Hathaway, O. A., Shapiro, S. J. *The Internationalists. How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World.* New York: Simon & Schuster. 2017, lk 311.

³¹² Ibid.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Zorkin, V. (viide 7), lk 288.

Kokkuvõtte Venemaa sõjalisest doktriinist endise Nõukogude Liidu territooriumil

Käesoleva magistritöö üheks eesmärgiks oli näidata, et Venemaa sõjategevus on alates 1991. aastast lähtunud ühest konkreetsest imperiaalsest printsiibist, millest lähtumist on võimalik tuvastada kõigi nelja konflikti puhul, mida magistritöös vaadeldi. Seega tulebki kokkuvõtet alustada selle ühisosa äranäitamisega. Peale Nõukogude Liidu lagunemist oli Venemaa järsku kaotund oma positsiooni bipolaarses maailmakorralduses. 1990ndate algul ei olnud Venemaa esmaseks probleemiks siiski mitte rahvusvahelise mõjuvõimu vähenemine, kuivõrd esmalt oli vaja olukord stabiliseerida vastloodud föderatsiooni enda piires. Esimese väljakutse Venemaa võimupositsioonile esitaski separatistlik Tšetšeenia, kes nägi Nõukogude Liidu lagunemises võimalust Venemaast lõplikult lahku lüüa. Nii Esimene kui ka Teine Tšetšeenia sõda, mis 90ndatel puhkesid, aitavad mõista Venemaa sõjalise doktriini esimest alustala, milleks on Vene mõjusfääri kooshoidmine. Kuigi eelnimetatud sõdu alustati erinevate ettekäänetega, oli nende eesmärk sama – Tšetšeenia omariikluse mahasurumine ja keskvõimu kontrolli taastamine. Lisaks sellele oli Moskval vaja näidata kõigile teistele rahvusrühmadele, kes föderatsiooni piires iseseisvusest unistasid, et Venemaa ei peatu mitte millegi ees, kui eesmärgiks on riigi territoriaalne kooshoidmine.

Peale keskvõimu kontrolli taastamist Tšetšeenias sai Venemaa oma tähelepanu pöörata föderatsiooni piiridest väljapoole. Oht riigi kokkuvarisemisest oli 21. sajandi alguseks küll kadunud, kuid Venemaa eesmärgiks ei olnudki kunagi kõigest *de facto* kontrolli taastamine enda riigi piires. Vladimir Putin, kes 2000. aastal võimule tuli, seisis vastamisi maailmakorraldusega, kus USA ja NATO mõjuvõimule ei paistnud vastaseid leiduvat. Lääneriikide sõjategevused Kosovos ja Iraagis andsid Venemaale vihjamisi märku sellest, et Teise maailmasõja järgne maailmakorraldus oli otsa lõppemas – ÜRO põhikirjaga sätestatud sõjalise jõu kasutamise keelust kõrvale hiilimiseks leiti üha uusi argumente ja põhjendusi. Olukorras, kus lääneriigid olid ÜRO Julgeolekunõukogult nõusoleku saamise muutnud teisejärguliseks formaalsuseks, otsustasid Moskva võimud asuda kujundama Venemaale iseloomulikku nägemust rahvusvahelisest õigusest – Venemaa ei saanud lasta end piirata iganenud reeglitega, kui lääneriigid samaaegselt neile sobiva rahvusvahelise õiguse loomisega tegelesid. Kuna Venemaa laiemaks eesmärgiks oli Vene mõjusfääri laiendamine, pidi

Venemaa esmalt olema võimeline näitama, et ta omab endiselt privilegeritud positsiooni rahvusvahelisel areenil.

Erinevalt lääneriikidest ei kavatsenud Venemaa ennast siduda konfliktidesse kusagil maailma teises otsas, kui sobivamad sihtmärgid asusid otse Vene piiri kõrval endise Nõukogude Liidu territooriumil. Konflikt Gruusias, mis 2008. aasta suvel puhkes, oli teenäitajaks Venemaa sõjalise doktriini edasises arengus. Kui Tšetšeeniat karistati sõjalise sekkumisega selle eest, et Tšetšeenia Venemaast eralduda soovis, siis Gruusia puhul oli selleks karistamisväärseks teoks Gruusia sooviavaldus NATO-ga liitumiseks. Venemaa sõjategevuse eesmärkideks muutusid Gruusia eemalhoidmine NATO-st, Abhaasia ja Lõuna-Osseetia *de facto* iseseisvuse konsolideerimine ning Gruusia karistamine läänesuunal liikumise eest. Suhteliselt sarnased olid Venemaa eesmärgid 2014. aastal Ukrainas: Kiievi uute võimude karistamine nende soovi eest Euroopa Liiduga rohkem koostööd teha ning Krimmi *de facto* lahutamine ülejäänud Ukraina territooriumist. Sõda Gruusias ja Krimmi annekteerimine annavad märku sellest, et Venemaa eelistab tugevat *de facto* kontrolli diplomaatilistele suhetele – mõlema konflikti tagajärjel suurenes Venemaa kontroll konkreetsetes territoriaalüksustes, mille kõrval laiem diplomaatiline suhtlus nende territooriumite *de jure* omanikega aga kannatas. Vastuseks Machiavelli küsimusele, „kas parem on olla armastatud või kardetud,“ peab Venemaa valima teise vastusevariandi – Vene mõjusfääri kooshoidmine põhinebki rohkem sõjalisel hirmuvalitsusel kui headel suhetel.

Kuidas siis täpsemalt on Venemaa *jus ad bellum*'i ja rahvusvahelise õiguse käsitlused 90ndate algusest saati muutunud? Esimese ja Teise Tšetšeenia sõja puhul eitas Venemaa tšetšeenide õigust rahvusliku enesemääramisõiguse teostamiseks ning selle õiguse praktiseerimise takistamiseks oli Venemaa valmis karmiks sõjaliseks sekkumisega. Erinevused Venemaa sõjategevuses kahe Tšetšeenia sõja puhul ei olnud tingitud mitte vajadusest oma tegevust rahvusvahelisele kogukonnale põhjendada, vaid hoopis soovist saavutada Venemaa elanikkonna toetus. Mõlema Tšetšeenia sõja puhul täheldas Moskva, et lääneriigid austavad endiselt Venemaa territoriaalset terviklikust ning tuumasõja hirmust ei olda valmis Venemaaga suuremat tüli norima. Esimene Tšetšeenia sõda ongi erandiks võrreldes kolme järgneva konfliktiga, kuna Esimese Tšetšeenia sõja puhul ei osanud Venemaa näha vajadust õiguslike fiktsioonide loomise järele. Tegemist oli klassikalise kodusõjaga, kus keskvoimu tahtel üritati maha suruda ühe vähemusrahvuse iseseisvuspüüdlused. Moskva õppis üsna kiiresti, et Venemaa elanikkond ei ole valmis toetama pikka, verist ja läbiplaneerimata sõjategevust, mille tarvilikkust pole rahvale piisavalt põhjendada suudetud. Jeltsini loodetud

väike ja võidukas sõda osutus reaalsuses piinlikuks lüüasaamiseks, millele Jeltsin oma karjääri huvides oli sunnitud lõpu tegema. Seetõttu kui 1999. aastal Tšetšeenias teistkordselt sõjategevusega alustati, olid Moskval olemas juba paremad argumendid. Kuigi eesmärk tšetšeenide omariiklusele lõpp teha oli jäänud samaks, toimus sõjategevus seekord hoopis terrorismivastase kampaania nime all. Venemaal oli võimalik kogeda, kuidas tuumajõu eristaatus teda privileeeris – erinevalt Kosovost, kus NATO väed asusid toetama valitsusvägedega võitlevaid albaanlasi, ei sekkunud keegi Venemaa tegevusse Tšetšeenias. Venemaa avastas, et enesekaitse rahvusvahelise terrorismi vastu on võimas argument, mille taha peitudes on võimalik oma tegelikke eesmärke saavutada. Kuna ka lääneriigid alustasid 21. sajandi algul omapoolse terrorismivastase sõjaga, leidis Venemaa lõpuks mingisuguse ühisosa lääneliku käsitlusega rahvusvahelisest õigusest. Võitlus terrorismiga ei olnud aga selleks Venemaale (ja Vene õiguskäsitlusele) iseloomulikuks argumendiks, mida Moskvas otsiti.

Vene-Gruusia sõjas esitatud Venemaa-poolsed väited ja põhjendused andsid juba selgelt mõista, et tegelikult ei huvitanud Moskvat õiguslik järjepidevus oma varasemate seisukohtadega. Kõikide argumentide kasutamist, mida Venemaa ise Tšetšeenia puhul oli teinud, heideti seekord Gruusia võimudele ette – lubamatuks loeti Gruusia tegevus konstitutsioonilise korra taastamisel ning Abhaasia ja Lõuna-Osseetia elanikel nähti õigust enesemääramisõigusele, mille kõrval Gruusia territoriaalne terviklikkus teisejärguliseks loeti. Kosovo iseseisvumise järgselt sai Venemaa aru, et rahvaste enesemääramisõiguses ei pea nägema üksnes ohtu Venemaa territoriaalsele terviklikkusele, vaid tegelikult saab nimetatud õigust kasutada ka Vene mõjusfääri laiendamiseks. Venemaa suhted NATO-ga liituda sooviva Gruusiaga olid juba niivõrd jahenenud, et Moskval puudus võimekus Gruusiat diplomaatilisi vahendeid kasutades mõistlikult ümber veenda. Tekkinud olukorras ei jäänudki Moskval muud üle kui sõjalist jõudu kasutades Gruusiat karistada. Venemaa tegi oma panuse separatistlikele Abhaasia ja Lõuna-Osseetia vabariikidele, kelle iseseisvuse toetamiseks Kosovo pretsedent Moskvale innustust andis.

Sõda Gruusiaga andis Venemaale võimaluse katsetada kõikvõimalike õiguslike argumentidega, millega oma sõjategevust õigustada saaks – ÜRO põhikirja artiklil 51 tuginev enesekaitse, välisriigis viibivate kodanike kaitse, kutsel sekkumine, toetus enesemääramisõiguse teostamiseks ning isegi humanitaarne interventsioon. Vaatamata sellele, et enesekaitsetegevus, mille teostamiseks Venemaal õigust nähti, oli suuresti ebaproportsionaalne ning ilma reaalse enesekaitse eesmärgita, ei järgnenud Venemaa

sõjategevusele otsest rahvusvahelist kriitikat. Venemaa oli õppinud oma sõjategevust proportsionaalsemalt planeerima – kõik vajalikud eesmärgid Gruusias suudeti saavutada kõigest 6 päevaga. Moskva võimud pidid siiski järelutama, et edu Gruusias oli tingitud suuresti Tbilisi võimude lõksu mängimisest, mille nimel oldi eeltööd tehtud juba sisuliselt 90ndate algusest saadik. Õiguslik alus, mida Gruusia sõjast otsiti ja mida ka kodupublikule oli lihtne presenteerida, oligi tegelikult hoopis Vene kodanike kaitsmine. Isegi asjaolu, et Tagliavini missioon nimetatud argumendi sisutühjaks luges, ei mõjutanud Moskva võimude meelsust – välisriigis viibivate Vene kodanike kaitsmine pidi saama Venemaa sõjalise doktriini üheks alustalaks.

Krimmi sündmuste puhul otsustaski Venemaa täielikult loobuda klassikalisest lähenemisest *jus ad bellum*'ile. Esmalt proovisid Vene võimud üldse eitada sõjalist sekkumist Krimmis – kogu tegevus aeti nn „roheliste mehikeste“ kaela, kes omaalgatuslikult Krimmi poolsaare olevat otsustanud okupeerida. Ajaks, kui Putin ametlikult sõjalise jõu kasutamisest teada andis, oli olukord Krimmis juba Moskva võimude kasuks pööratud. Sõjategevuse õigustamiseks kasutati jällegi kodanike kaitsmise argumenti, kuid erinevalt sündmustest Lõuna-Osseetias polnud Krimmis elavad venelased veel relvastatud rünnaku ohvriks üldse langenudki. Nagu juba varasemalt mainitud, võib õigust piiratud relvastatud jõu kasutamiseks välismaal viibivate kodanike kaitseks lugeda rahvusvahelise tavaõiguse osaks. Venemaa tegevus oma välisriigis viibivate kodanike kaitsmiseks Gruusias, ja eriti veel Krimmis, ei lähtu aga eelnimetatud printsiibi ideaalmudelist. Siinkohal on oluline märkida, et Venemaa puhul tuleb Vene kodanike kaitsmise argumendi juures arvestata ühe olulise lisateguriga, milleks on Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud territoriaalne ümberkorraldus. Põhjus, miks kodanike kaitsmine Venemaale niivõrd mugavaks argumendiks on, tuleneb tõsiasiast, et Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud ümberkorralduste tagajärjel jäi Venemaaga piirnevatesse riikidesse elama väga palju Vene päritolu inimesi. Lisaks sellele on Moskva tegelenud nii Vene passide jagamisega naaberriikides kui ka Venemaa kodakondsuspoliitika lihtsustamisega. Välisriigis viibivate kodanike kaitsmise doktriin, mille üksikasjad siiani vaidlusi põhjustavad, ei ole siiski loodud Venemaa iseärasusi silmas pidades. Kõige paremini ilmestabki Venemaa arusaama nimetatud doktriinist nende käitumine Krimmis – hüpoteetilisele ohule viidates oli Venemaa valmis sõjaliselt okupeerima teisele suveräänsele riigile kuuluva suure territoriaalüksuse. Vene kodanike hulk Krimmis pidi põhjendama Venemaa sekkumise proportsionaalsust, kuna kõigi Krimmis elavate venelaste kaitsmiseks läheb vaja oluliselt rohkem relvajõudusid kui klassikaline päästeoperatsioon seda võimaldaks.

Asjaolu, et Venemaa tegevusele järgnesid lääneriikide sanktsioonid ja karm kriitika, võib küll heidutada Venemaad samadel alustel uueks sõjaliseks sekkumiseks, kuid kindel selles olla ei maksa.

Võrreldes Venemaa käitumist rahvusvahelise õiguse *jus ad bellum*'i ideaalmudeliga saab teha järgnevad järeldused. Esiteks ilmestavad kõik töös käsitletud neli konflikti seda, et Venemaa jaoks on sõda täiesti aktsepteeritav vahend poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. ÜRO põhikirja artikli 2 lõikega 4 sätestatud üldine jõu kasutamise keeld ei ole Venemaa käitumist suuresti heidutanud – võimalused ja olukorrad, kus sõjalise jõu kasutamist saaks kuidagigi ära põhjendada, on Venemaa edukalt ära kasutanud. Ideaalmudelis on sõjalise jõu kasutamine keelatud iga riigi territoriaalse puutumatus ja poliitilise sõltumatuse vastu. Kui jätta välja Esimene Tšetšeenia sõda kui erand (kuivõrd 1994. aastal ei laienenud Tšetšeeniale veel artikli 2 lõike 4 kaitse), siis saab kõigi ülejäänud kolme konflikti puhul tuvastada Venemaa käitumises otsene tegutsemine kas mingi riigi territoriaalse puutumatus või poliitilise sõltumatuse vastu. Ideaalmudelis peaks sõjalise jõu kasutamine olema reserveeritud erandjuhtudeks, mis printsiibis lähtuvad kõik mingist hädavajalikust või altruistlikust eesmärgist. Venemaa on küll võimeline looma õiguslikke fiktsioone, mis justkui nimetatud eesmärkidest lähtumist tõendaksid, kuid tegelikult saab iga jõu kasutamise juhtumi puhul ikkagi ära näidata Venemaa lähtumise omakasupüüdlikest eesmärkidest.

Isegi olukordades, kus Venemaa sõjategevust on võimalik *jus ad bellum*'i abil õigustada, on Venemaa tegutsemine ikkagi otseses vastuolus ÜRO põhikirja suurema mõttega – Venemaa sõjategevus ei lähtu reaalsuses enesekaitsest eesmärgist, vaid alati on Venemaa sõdade puhul võimalik tuvastada laiem imperiaalsest doktriinist lähtuv tagamõte. Venemaale ei ole tegelikult oluline, kas tavaõigus või ÜRO põhikirja artikkel 51 õigustab Venemaa sõjategevust või mitte – rahvusvahelisest õigusest leitav õigustus on Venemaa jaoks boonuseks, mitte aga hädavajalikuks tingimuseks, ilma milleta peaks sõjategevusest loobuma. Oluline erinevus lääneriikidega seisnebki tõsiasjas, et Venemaa jääb oma rahvusvahelise õiguse tõlgendustega üha rohkem üksi. Riigi jaoks, kes taotleb (juht)positsiooni multipolaarses maailmakorralduses, on tegemist staatusega kaasneva paratamatusega, kuna ühe korraliku suurriigi käsitus rahvusvahelisest õigusest ei saa ega tohigi olla piiratud rivaalide poolt ettekirjutatuga. Seetõttu võibki teise olulise järeldusena nentida tõsiasja, et Nõukogude Liidu lagunemisest möödunud rohkema kui 25 aastaga on Venemaa järjekordselt tõusmas privilegeeritud positsioonile, kus rahvusvaheline õigus talle enam reaalseks takistuseks ei ole.

Russia's Wars on Territory of the former Soviet Union and International Law

Abstract

The fall of the Soviet Union and the collapse of the multipolar world order were events that had a deep impact on international relations and the distribution of power on the world stage. After the fall of the Soviet Union and with the chaos that followed in the 90's, Russia found itself to be in a precarious position, having lost its former position as a global superpower. Since the restoration of the former union would have been a near impossible task, Russia was forced to find other ways to protect and expand its sphere of influence. One of the ways that Russia could strengthen its hold on neighbouring countries was through the use of force. The expansion of NATO and increasing authority of the United States on the world stage forced Russia to consolidate power on the territory of the Former Soviet Union.

The aim of this thesis is to give an overview of the wars that Russia has waged on the territory of the former Soviet Union, the arguments and explanations that Russia has used to justify the use of force and how Russia's actions relate to the *jus ad bellum* doctrine of international law. The hypothesis put forth in this thesis is that all of Russia's wars originate from a single imperial principle, despite the differences in Russia's approaches to international law in the light of these different conflicts. The basis for this imperial principle is made up of following goals: the restoration and expansion of Russia's sphere of influence, doling out punishments to countries and peoples wishing to leave Russia's sphere of influence and the securing of Russia's strategic and military interests. Russia's quest for dominance in what Russia considers to be its sphere of influence has led to the creation of an approach to international law and *jus ad bellum* that is quite unique to Russia.

The thesis begins with an overview of the regulation of *jus ad bellum* in international law, after which the following chapters each focus on a single conflict that Russia has fought on the territory of the former Soviet Union. The wars in question are the First and Second Chechen Wars, the Russo-Georgian War and the Annexation of Crimea by the Russian Federation. In addition to case by case analysis of Russia's wars the thesis also utilises the methods of comparative international law. The benchmark for comparison in this case is the international *jus ad bellum* regulation itself.

The Charter of the United Nations that was adopted in 1945 remains the cornerstone of the modern *jus ad bellum* regulation. Article 2 (4) of the Charter states that UN members must refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations. The general prohibition of the use of force in international relations established by article 2 (4) means that all direct and indirect uses of armed force are prohibited, including armed attacks and incursions by regular armed forces against the territory of another state, the bombardment of the territory of another state, attacks against the armed forces of another state, the use of irregulars and mercenaries against another state etc. The protection granted by article 2 (4) also expands to *de facto* independent countries, regardless of their membership in the UN, if they can establish an effective control over the territory that they occupy.

Chapter VII of the UN Charter establishes exceptions to the aforementioned rule. Article 42 of the Charter establishes the authorizing power of the UN Security Council – if the Security Council has determined the existence of a threat to peace or an act of aggression, it may authorize the use of force required to end that threat or aggression. For Russia, who holds a permanent seat in the Security Council, this was the rule that was supposed to guarantee Russia's position in the multi-polar world order. The veto power of a permanent Security Council member was meant to ensure that all uses of force in international relations would also require the endorsement of the Russian government (except in cases of self-defence). Thus when NATO forces intervened in Kosovo in 1999 without the authorization of the Security Council, Russia suddenly realized that the old world order established by the Yalta-Potsdam conferences of 1945 was suddenly coming to an end.

The other exception to the use of force is indeed self-defence. Article 51 states that nothing in the Charter shall impair the inherent right of individual or collective self-defence if an armed attack occurs against a Member of the United Nations. The principles of necessity and proportionality serve as limitations to the right of self-defence, meaning that the force used in self-defence must be both necessary for defending the state and proportionate to the goals of self-defence. In conclusion articles 2 (4), 42 and 51 of the UN Charter establish the ideal model for *jus ad bellum* – the use of force is generally prohibited, except in cases of self-defence or with the explicit authorization of the Security Council. In addition to the UN Charter, one can also find justifications for the use of force from customary international law – justifications such as the protection of nationals abroad, humanitarian intervention and

intervention upon invitation. The thesis aims to analyse how Russia has used those different justifications and how Russia's interpretations compare to the generally accepted versions and limitations of those grounds for the use of force.

The first major war that the newly formed Russian Federation started was the First Chechen War that was fought from 1994 to 1996. After the fall of the Soviet Union the Chechens living in Caucasus region of Russia thought that they too could establish a sovereign nation of their own. For Russia this proved to be the first major challenge to the superiority of Moscow's control over the territory of the federation. While Chechnya declared its independence in the autumn of 1991, it was still a *de jure* part of the Russian Federation. In order to ascertain if the Chechen Republic of Ichkeria was protected against the use of force under the regulation of the UN Charter, one can try to apply the qualifications of statehood established in the Montevideo Convention of 1933. While the Chechen Republic of Ichkeria complied with at least two of these conditions (permanent population and defined territory), the remaining two conditions (effective government and capacity to enter in to relations with other states) proved to be a hindrance in establishing Chechnya as *de facto* state with effective control over its territory. Unlike Estonia for example, Chechnya also couldn't rely on the doctrine of state continuity as it would have been difficult to prove that the new Chechen government had continuity with the any of the previous indigenous governments of Chechnya. It then must be concluded that at the start of the war in 1994 Chechnya wasn't protected with article 2 (4) of the UN Charter and thus Russia's actions in Chechnya weren't technically inconsistent with the rules of international law.

Russia's goals in Chechnya were quite clear and apparent: to re-establish control over the territory of Chechnya and to put an end to the ambition for independence of the Chechen people. The 90's were a difficult time for Russia and the fear that the independence of Chechnya would spark rebellions in other parts of the federation was quite potent. President Yeltsin had hoped for a "small but victorious war", but the reality of the situation in Chechnya proved to be quite different – Russia had suddenly found itself engaged in a long and bloody conflict, where a positive outcome was nowhere to be found. Russia learned from first-hand experience that a free and independent media wouldn't and couldn't portray the fighting in Chechnya in positive light for Moscow. In order to save face ahead of the presidential elections, Yeltsin was forced to put an end to the fighting by the end of 1996. The peace treaties of Khasavyurt and Moscow were signed in order to put an end to all further violence between the parties and to determine the political status of Chechnya via peaceful negotiations

by 31 December 2001. Russia, who had started from a losing position after the fall of the Soviet Union, discovered that the West was still willing to respect the territorial integrity of Russia. The positions of the Western governments made it clear to Russia that they were willing to accept Russia's right to use of force within its sphere of influence. The powers in Moscow also learned that in order to fully sell their actions to the Russian populace, they first had to take control of the Russian media.

The situation in Chechnya did not improve after 1996 – on the contrary, Chechnya had become a hotbed for criminal activity and a safe haven for Islamic radicals. Russia had not forgotten its goal of subduing the Chechen independence movement and thus Moscow was waiting for a time to strike. The main difference between the First and the Second Chechen War comes from the fact that Russia and Chechnya had signed a treaty that compelled them to refrain from using force against each other and to develop their relations according to the generally recognized principles and norms of international law. As article 2 (4) of the UN Charter is one of the cornerstones of international law, it is impossible to deny its applicability to the Russo-Chechen relations of that time. Still it must not be forgotten that Russia could still justify the use of force against Chechnya if for example there was a need for self-defence.

In 1999, a group of Islamic radicals invaded the Russian republic of Dagestan. Soon after a series of apartment bombings took place in Russia. In order to justify the need to use force against Chechnya, Russia had to tie the radicals and the bombings with the central government of Grozny. Under the guise of a counter-terrorism operation, Russia was able to move its troops back to Chechnya, where a brutal confrontation took place. Although Russia had no concrete proof that the government of Chechnya was behind the attacks on Dagestan and the bombings in Moscow, it proved not to matter – the Russian media, now under the direct control of Kremlin, was able to persuade the Russian people that the fighting in Chechnya was necessary to ensure the security of Russia. After Russian forces captured and managed to hold on to Grozny in early 2000, newly elected President Vladimir Putin was able to establish direct rule over Chechnya. Thus Russia had completed the first task in the grand scheme of restoring and expanding Russian influence by eradicating the separatist Chechen government. Russia was now free to set its sights on other countries neighbouring the federation. The Western reactions to the war in Chechnya helped to expose their double-standards regarding Russia – unlike in Kosovo, where NATO joined forces with the Albanians fighting against the central government, the war in Chechnya did not elicit a strong

criticism of Russia's actions and human rights violations. Russia's nuclear strength had yet again helped to keep the Western countries from meddling in Russia's affairs.

Russia's wars in the Caucasus continued with the Russo-Georgian war that took place in the summer of 2008. The relationships between Georgia and the separatist Abkhazia and South Ossetia Republics were deteriorating rapidly and the outbreak of a violent conflict was likely to become a reality. After the unilateral declaration of independence of Kosovo in the spring of 2008 and the Western support that followed it, Russia found itself wanting revenge for what Moscow counted as the creation of a dangerous precedent for redistributing territories in Europe and elsewhere. Russia was also angry that Georgia had decided to look for a closer relationship with the west, possibly even a membership in NATO. When South Ossetian separatists began shelling the territory of Georgia in the end of July, Georgia decided that the only way forward was to fight back. By bombing the town of Tshkinvali, Georgia had suddenly stepped into a Russian laid trap – the bombing resulted in the deaths of Russian peacekeepers stationed in South Ossetia, which in turn gave Russia an excuse to strike back.

Even if Russia's actions were partly justified under article 51 of the UN Charter, it must still be concluded that most of Russia's operations in Georgia did not in fact serve the purpose of a rescue operation that they had the right to conduct. Russia tried to justify the proportionality of its intervention by claiming that Russia's actions were necessary to protect Russian citizens living in South Ossetia and Abkhazia. In addition to that, Russia also made arguments for intervention upon invitation and humanitarian intervention as grounds for the use of force against Georgia. The Tagliavini Mission, which was founded after the war to conduct an independent fact-finding operation, concluded that all of the justifications put forth by Russia, except the right for limited self-defence for the protection of Russian peacekeepers, were mostly without merit. The Mission still found blame on both sides – an outcome that was perfect for Russia. With a victory in the Russo-Georgian War, Moscow was able to consolidate the *de facto* independence of both Abkhazia and South Ossetia and to keep Georgia from becoming a member of NATO. Russia had thus effectively punished Georgia for trying to leave Russia's sphere of influence and sent a message to others who had similar ideas. The official recognition that was given to Abkhazia and South Ossetia was meant as an encouragement to others who wished for closer relations with Moscow. The protection of nationals abroad became an official part of Russia's military doctrine – Russia had finally found an argument that could be used to justify the use of force in most neighbouring countries.

In 2014 a revolution broke out in Ukraine that saw the overthrowing of Ukraine's president Viktor Yanukovich and the installation of a new pro-west government. For Russia this presented another opportunity to further the goals established in Russia's military doctrine. Russia was understandably angry that the new government of Ukraine had decided to look for a closer relationship with the European Union (and possibly NATO), which again meant that another country was trying to leave Russia's sphere of influence. Russia's plan was to escalate the situation in the Crimean peninsula – an historic Russian territory, that was left under the control of Ukraine after the fall of the Soviet Union. By claiming that the chaos in Kiev and the inability of the new government to ensure order in Ukraine posed a threat to Russians living in Crimea, Russia decided to use force to protect its citizens from any possible harm. Unlike in South Ossetia, this time Russia was not able to prove any evidence of a clear and present danger that would justify the use of force for the protection of national abroad. Russia had thus intervened pre-emptively – a course of action that's still under heavy debate in international law.

In addition to those of regular forces, Russia also relied on the actions of the so called “little green men” who had occupied most of Crimea even before Putin officially announced that he was given authorization to use force in Crimea. Russia's actions in Crimea were again partly influenced by the Kosovo precedent of 2008 – by allowing the people of Kosovo to exercise their right of self-determination, the Western powers would again expose themselves as hypocrites if they would decide not to allow that same course of action for the people of Crimea. The principle of the self-determination of peoples was suddenly a tool to be used against the sovereignty of Ukraine. Russian presence in Crimea helped to make sure that the government of Crimea was able to hold a referendum on the status of Crimea – the outcome to which was meant to be self-evident to most international observers. After the results of the referendum gave a clear indication that the people of Crimea wished to re-join Russia, the Constitutional Court of Russia found that such a course of action would in fact be completely constitutional. Thus Russia had suddenly managed to conquer a large portion of a sovereign country in the middle of Europe, using only a few lies and legal fictions.

In conclusion it can be said that in all the wars examined in this thesis, Russia has clearly followed a distinct imperial principle that emphasizes the restoration and expansion of Russia's sphere of influence, the punishing of countries and peoples trying to leave said sphere of influence, and the securing of Russia's strategic interests. On the other hand Russia's approaches to international law have changed significantly. In the 90's Russia was

mainly concerned with its territorial integrity and thus Russia's official position was that the Chechen people did not pose a right for self-determination. After the Kosovo independence precedent Russia suddenly decided to reverse its former position – now the people of Abkhazia and South-Ossetia also deserved a chance to exercise their right of self-determination, while the actions of Georgia were deemed to be aggressive and cynical. Russia continued with its stance on self-determination as it was preparing to use force in Crimea. What's more, this time Russia decided to blame the Western powers for supporting the unconstitutional overthrowing of government in Ukraine – it was in fact the Western powers who wanted to infringe upon the right of self-determination of the people of Crimea. In order to reclaim its position in the multipolar world order, Russia knew what had to be done – the same as the United States and its allies, Russia too had to let go of the notion the old world order of 1945 was still in effect. Whether or not Russia's actions can be justified under the rules of international law, Russia is nonetheless willing to use force again and again to further its imperial dreams. If the ideal model of *jus ad bellum* stipulates that the use of force should be reserved for only exceptional cases, then Russia's actions on the territory of the former Soviet Union prove that Russia has explicitly used force against the territorial integrity and political independence of its rivals. All of this goes to show that Russia still possesses a privileged position on the world stage, which means that for Russia compliance with international law is a bonus and not a necessity.

Kasutatud materjalid

Kasutatud kirjandus ja teadusartiklid

1. Allison, R. *Russia, the West & Military Intervention*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
2. Aloyo, E. *Just War Theory and the Last of Last Resort*. *Ethics & International Affairs*, Volume 29, Issue 2, 2015.
3. Asmus, R. D. *A Little War that Shook the World. Georgia, Russia, and the Future of the West*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
4. Bílková, V. *The Use of Force by the Russian Federation in Crimea*. Symposium: “The Incorporation of Crimea by the Russian Federation in the Light of International Law”. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, September 2-3, 2014. – http://www.zaoerv.de/75_2015/vol75.cfm (21.03.2018)
5. Bowett, D. W. *Self-Defence in International Law*. New York: Praeger Inc. Publishers, 1958.
6. Brownlie, I. *International Law and the Use of Force by States*. Oxford: Oxford University Press, 1963.
7. Chazournes, L. B. d., Sands, P. (koost). *International Law, the International Court of Justice and Nuclear Weapons*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
8. Chinkin, C., Kaldor, M. *International Law and New Wars*. Cambridge: Cambridge University Press. 2017.
9. Clausewitz, C. v. *On War*. Edited and translated by M. Howard and P. Paret. New Jersey: Princeton University Press, 1989.
10. Corten, O. *The Law Against War. The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2012.
11. Dinstein, Y. *War, Aggression and Self-Defence*. Fourth Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
12. Emerson, M. *Post-Mortem on Europe’s First War of the 21st Century*. Centre for European Policy Studies. Policy brief, No. 167, 2008. – <https://www.ceps.eu/publications/post-mortem-europes-first-war-21st-century> (05.03.2018)
13. Ghebali, V.-Y. *The OSCE Mission to Georgia (1992-2004): The Failing Art of Half-Hearted Measures*. Helsinki Monitor, 15, 2004.

14. Gilligan, E. *Terror in Chechnya. Russia and the Tragedy of Civilians in War*. New Jersey: Princeton University Press, 2010.
15. Grant, T. D. Annexation of Crimea. *American Journal of International Law*, Volume 109, Issue 1, 2015.
16. Grant, T. D. *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
17. Gray, C. *International Law and The Use of Force*. Third Edition. New York: Oxford University Press, 2008.
18. Grotius, H. *On the Law of War and Peace*. Student Edition. Edited and annotated by Neff, S. C. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
19. Grynaviski, E. The bloodstained spear: public reason and declarations of war. *International Theory*, 5:2, 2013.
20. Grzebyk, P. Classification of The Conflict between Ukraine and Russia in International Law (Ius ad Bellum and Ius in Bello). *Polish Yearbook of International Law*, XXXIV, 2014. – <http://www.pl.ism.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2013/02/57.-grzebyk-classification-of-.....pdf> (21.03.2018)
21. Hammarberg, T. Human Rights in Areas Affected by the South Ossetia Conflict. Special Mission to Georgia and Russian Federation. Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2008. – <http://www.refworld.org/pdfid/48ce610b2.pdf> (06.03.2018)
22. Hathaway, O. A., Shapiro, S. J. *The Internationalists. How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World*. New York: Simon & Schuster, 2017.
23. Henckaerts, J.-M., Doswald-Beck, L. *Customary International Law. Volume I: Rules*. International Committee of the Red Cross. New York: Cambridge University Press, 2005.
24. International Law Commission. *Yearbook, Volume II, Part Two, 1979*. New York: United Nations, 1980.
25. Kennedy, D. The Disciplines of International Law and Policy. *Leiden Journal of International Law*, Volume 12, Issue 1, 1999.
26. Laaneots, A. Vene-Gruusia 2008. aasta sõda – põhjused ja tagajärjed. *ENDC Occasional Papers*, 1, 2014. – <http://www.ksk.edu.ee/teadus-ja-arendustegevus/publikatsioonid/endc-occasional-papers/endc-occasional-papers-1/> (17.03.2018)
27. Lapidus, G. W. Contested Sovereignty: The Tragedy of Chechnya. *International Security*, Vol. 23, No. 1, 1998.
28. Lapidus, G. W. Putin's War on Terrorism: Lessons From Chechnya. *Post-Soviet Affairs*, 18:1, 2002.

29. Machiavelli, N. *The Prince*. 1515. Translated by W. K. Marriot. The University of Adelaide, 2014. – <https://ebooks.adelaide.edu.au/m/machiavelli/niccolo/m149p/index.html> (21.04.2018)
30. Marxen, C. *The Crimea Crisis. An International Law Perspective*. Symposium: “The Incorporation of Crimea by the Russian Federation in the Light of International Law”. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, September 2-3, 2014. – http://www.zaoerv.de/75_2015/vol75.cfm (07.03.2018)
31. May, L. *Aggression and Crimes Against Peace*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
32. Menon, R., Fuller, G. E. *Russia’s Ruinous Chechen War*. *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 2, 2000.
33. Morrisette, J. J. *Rationality and risk-taking in Russia’s first Chechen War: toward a theory of cognitive realism*. *European Political Science Review*, 2:2, 2010.
34. Mälksoo, L. *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. A Study of the Tension between Normativity and Power in International Law*. Leiden; Boston: Brill, 2003.
35. Mälksoo, L. *Russian Approaches to International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
36. Mälksoo, L. *Vasallriigid*. *Diplomaatia*, nr 46, juuni 2007. – <https://www.diplomaatia.ee/artikkel/vasallriigid/> (18.04.2018)
37. Mälksoo, L. *Vene-Gruusia sõda 2008. aastal ja rahvusvaheline õigus*. *Juridica IV*, 2010.
38. Olikier, O. *Russia's Chechen Wars 1994-2000: Lessons from Urban Combat*. RAND Corporation, 2001.
39. Pain, E. *From the First Chechen War Towards the Second*. *Brown Journal of World Affairs*. Vol. 8, Issue 1, 2001.
40. Peksen, D. *Better or Worse? The Effect of Economic Sanctions on Human Rights*. *Journal of Peace Research*, Vol. 46, no. 1, 2009.
41. Roberts, A., jt (koost). *Comparative International Law*. New York: Oxford University Press, 2018.
42. Roberts, A., jt. *Comparative International Law: Framing the Field*. *American Journal of International Law*, Volume 109, Issue 3, 2015.
43. Roscini, M. *Threats of Armed Force and Contemporary International Law*. *Netherlands International Law Review*, LIV, 2007.

44. Sadurska, R. Threats of Force. *The American Journal of International Law*. Vol. 82, No. 2, 1988.
45. Simma, B., jt (koost). *The Charter of the United Nations. A Commentary. Third Edition, Volume I and II*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
46. Simmons, M. K. *Unrepresented Nations and Peoples Organization. Yearbook 1995*. The Hague: Kluwer Law International, 1996.
47. Shaw, M. N. *International Law. Fifth Edition*. Cambridge, University Press, 2003.
48. Tagliavini, H. *Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Volume I-III*. Council of the European Union, 2009. – http://www.mpil.de/en/pub/publications/archive/independent_international_fact.cfm (06.03.2018)
49. Tishkov, V. Political Anthropology of the Chechen War. *Security Dialogue*, Vol 28, No. 4, 1997
50. Tishkov, V. Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data. *Journal of Peace Research*, vol. 36, no. 5, 1999.
51. Tolstykh, V. Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective. *Chinese Journal of International Law*, Volume 13, Issue 4, 2014.
52. Tolstykh, V. Three Ideas of Self-Determination in International Law and the Reunification of Crimea with Russia. Symposium: “The Incorporation of Crimea by the Russian Federation in the Light of International Law”. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, September 2-3, 2014. – http://www.zaoerv.de/75_2015/vol75.cfm (07.03.2018)
53. Preston, S. W. *The Department of Defense Law of War Manual*. Washington: General Counsel of the Department of Defence, 2015.
54. Valk, K. Konfliktid Afganistanis, Iraagis ja Liibanonis – kas tagasi õiglase sõja doktriini juurde? *Juridica VIII*, 2006.
55. Värk, R. Enesemääramine, lahkulöömine ja Rahvusvahelise Kohtu nõuandev arvamused Kosovo küsimuses. *Juridica VII*, 2014.
56. Värk, R. Sõjalise jõu kasutamine: rahvusvaheline õigus ja praktika. *Juridica VII*, 2002
57. Wright, Q. Changes in the Conception of War. *The American Journal of International Law*, Vol. 18, No. 4, 1924.
58. Zevelev, I. Russia’s Policy Toward Compatriots in the Former Soviet Union. *Russia in Global Affairs*, No. 1, 2008. – http://eng.globalaffairs.ru/number/n_10351 (14.03.2018)

59. Zorkin, V. Civilization of Law and Development of Russia. 2nd edition. St. Petersburg: International Legal Forum, 2016.

Kasutatud normatiivaktid ja rahvusvahelised lepingud

60. 2005 World Summit Outcome. A/RES/60/1, 2005 – http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf (15.03.2018)
61. Agreement on Principles of Settlement of the Georgian-Ossetian Conflict. Sochi, 24 June 1992 – <https://peacemaker.un.org/georgia-sochi-agreement92#> (05.03.2018)
62. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. A/RES/2625 (XXV), 1970. – <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> (22.04.2018)
63. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. GA RES 1514 (XV) of 14 December 1960.
64. Definition of Aggression. A/RES/29/3314 (XXIX), 1974. – <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm> (22.04.2018)
65. Khasavyourt Joint Declaration and Principles for Mutual Relations. Khasavyourt, Dagestan, 31 August 1996. – https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/RU_960831_Khasavyourt%20Joint%20Declaration%20and%20Principles%20for%20Mutual%20Relations.pdf (28.02.2018)
66. Letter Dated 17 May 1994 from the Permanent Representative of Georgia to the United Nations Addressed to the President of the Security Council. United Nations Security Council, S/1994/583. – http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/1994/583 (06.03.2018)
67. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. 1933. – <https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf> (11.02.2018)
68. Peace Treaty and Principles of Interrelation between the Russian Federation and the Chechen Republic Ichkeria. Moscow, 12 May 1997. – https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/RU_970512_PeaceTreatyRussiaChechenIchkeria.pdf (28.02.2018)
69. S/RES/940, 1994. – <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%20940.pdf> (26.03.2018)

70. S/PV.5951, United Nations Security Council meeting, 8 August 2008. –
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.5951 (06.03.2018)
71. S/PV.5952, United Nations Security Council meeting, 8 August 2008. –
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.5952 (09.03.2018)
72. S/PV.7125. United Nations Security Council meeting, 3 March 2014. –
http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_pv_7125.pdf (21.03.2018)
73. The Constitution of the Russian Federation. – <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm> (12.03.2018)
74. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. 28 травня 1997. –
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (24.03.2018)
75. Указ Президента Российской Федерации от 09.12.1994 г. № 2166 –
<http://www.kremlin.ru/acts/bank/7312> (28.02.2018)
76. Ühinenud Rahvaste Organisatsioonid põhikirid ning Rahvusvahelise Kohtu statuut. – RT II 1996, 24, 95

Kasutatud kohtupraktika

77. Case Concerning Armed Activities on the Territory of Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). International Court of Justice, judgement of 19 December 2005. –
<http://www.icj-cij.org/en/case/116> (22.04.2018)
78. Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). International Court of Justice, Judgement of 26 February 2007. – <http://www.icj-cij.org/en/case/118> (22.04.2018)
79. Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). International Court of Justice, Judgement of 27 June 1986. – <http://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (22.04.2018)
80. Judgement of the Constitutional Court of The Russian Federation of 31 July 1995, on the constitutionality of the Presidential Decrees and the Resolutions of the Federal Government concerning the situation in Chechnya. –

[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(1996\)001-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(1996)001-e) (26.02.2018)

81. Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala). Second Phase. International Court of Justice, judgement of 6 April 1955. – <http://www.icj-cij.org/en/case/18/judgments> (22.04.2018)
82. Prosecutor v. Kambanda. Judgement and Sentence. International Criminal Tribunal for Rwanda. Decision of 4 September 1998. – <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/KAMBANDA%20-%20JUDGEMENT%20AND%20SENTENCE.pdf> (22.04.2018)
83. Prosecutor v. Milosevic. Decision on Motion for Judgement of Acquittal. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Trial Chamber Decision on 16 June 2004. – http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/tdec/en/040616.htm Report on Preliminary Examination Activities. International Criminal Court, 14 November 2016. – https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf
84. Somalia v. Woodhouse Drake Drake & Carey (Suisse) SA. Queen’s Bench Division (England). 1993. – <http://www.uniset.ca/other/cs3/1993QB54.html> (26.03.2018)

Kasutatud ajakirjanduslikud allikad

85. Bohlen, C. Yeltsin Resigns: The Overview; Yeltsin Resigns, Naming Putin as Acting President To Run in March Election. The New York Times, January 1, 2000. – <https://www.nytimes.com/2000/01/01/world/yeltsin-resigns-overview-yeltsin-resigns-naming-putin-acting-president-run-march.html> (03.04.2018)
86. Bohlen, C. Yeltsin Foes Urge an End To Campaign In Chechnya. The New York Times, September 29, 1999. – <https://www.nytimes.com/1999/09/29/world/yeltsin-foes-urge-an-end-to-campaign-in-chechnya.html> (05.04.2018)
87. Defiance of the wolf baying at Yeltsin's door. The Guardian, 8 September 1994. – <https://www.theguardian.com/world/1994/sep/08/chechnya> (14.02.2018)
88. Dobbs, M. Ethnic strife splintering core of Russian Republic. The Washington Post, October 29, 1991. – https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/10/29/ethnic-strife-splintering-core-of-russian-republic/6928cbef-a2b4-400c-b71b-6db380988f14/?utm_term=.a4823b2ce584 (13.02.2018)

89. Friedman, G. The Medvedev Doctrine and American Strategy. Stratfor Worldview, September 2, 2008. – <https://worldview.stratfor.com/article/medvedev-doctrine-and-american-strategy> (14.03.2018)
90. Georgia-Russia tensions ramped up. BBC News, 30 April 2008. – <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7374546.stm> (08.03.2018)
91. Harding, L., Percival, J. Russian troops to stay in Abkhazia and South Ossetia. The Guardian, 9 September 2008. – <https://www.theguardian.com/world/2008/sep/09/georgia.russia> (18.03.2018)
92. Hiatt, F. Moscow Warns West On Criticism over Chechnya. Washington Post, January 13, 1995. – https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/01/13/moscow-warns-west-on-criticism-over-chechnya/bf794830-2339-4549-adb1-096d05c8f093/?utm_term=.3dc0f1fae954 (22.02.2018)
93. Interview given by Dmitry Medvedev to Television Channels Channel One, Russia, NTV. The Kremlin, August 31, 2008. – <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/48301> (09.03.2018)
94. Khomami, N. Vladimir Putin press conference: 'Russian military personnel were in Ukraine' - as it happened. The Guardian, 17 December 2015. – <https://www.theguardian.com/world/live/2015/dec/17/vladimir-putins-annual-press-conference-live> (20.03.2018)
95. Lally, K., jt. Russian parliament approves use of troops in Ukraine. The Washington Post, March 1, 2014. – https://www.washingtonpost.com/world/europe/russian-parliament-approves-use-of-troops-in-crimea/2014/03/01/d1775f70-a151-11e3-a050-dc3322a94fa7_story.html?utm_term=.e1fb45a8ddfe (20.03.2018)
96. Lavrov, S. Why Russia's response to Georgia was right. Financial Times, August 12, 2008. – <https://www.ft.com/content/7863e71a-689e-11dd-a4e5-0000779fd18c> (08.03.2018)
97. Лавров назвал оскорбительными заявления Западу об аннексии Крыма. Взгляд, Деловая газета. 21 марта 2014. – <https://vz.ru/news/2014/3/21/678310.html> (11.04.2018)
98. Mikhail Gorbachev: A new Union is possible. TASS, Russian News Agency, December 13, 2016. – <http://tass.com/politics/918866> (28.03.2018)
99. Pravosudov, S. Блока ОВР вообще могло и не быть. Независимая газета, 14 января 2000. – http://www.ng.ru/politics/2000-01-14/1_ovr.html (04.04.2018)
100. Press briefing with the Russian Defence Minister Sergei Ivanov, 9 October 2003. <https://www.nato.int/docu/speech/2003/s031009c.htm> (13.02.2018)

101. Putin's letter on use of Russian army in Ukraine goes to upper house. TASS, Russian New Agency. March 1, 2014. – <http://tass.com/russia/721586> (21.03.2018)
102. Russian forces battle Georginas. BBC, 8 August 2008. – <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7550354.stm> (16.03.2018)
103. Russia to Withdraw From the International Criminal Court. The Moscow Times, November 16, 2016. – <https://themoscowtimes.com/news/putin-issues-decree-to-withdraw-from-the-international-criminal-court-56170> (20.03.2018)
104. Specter, M. For Russia's Troops, Humbling Days. The New York Times, January 8, 1995. – <http://www.nytimes.com/1995/01/08/world/for-russia-s-troops-humbling-days.html?pagewanted=all> (22.02.2018)
105. Taylor, A. Putin says he wishes the Soviet Union had not collapsed. Many Russians agree. The Washington Post, March 3, 2018. – https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/03/03/putin-says-he-wishes-he-could-change-the-collapse-of-the-soviet-union-many-russians-agree/?utm_term=.ce07f33c6668 (28.03.2018)
106. Transcript of President Bush's address to a joint session of Congress on Thursday night. CNN, September 20, 2001. – <http://edition.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript/> (05.04.2018)
107. Tsukanova, A. Cheney urges divided Ukraine to unite against Russia 'threat'. The Sydney Morning Herald, 6 September 2008. – <https://www.smh.com.au/world/cheney-urges-divided-ukraine-to-unite-against-russia-threat-20080906-4auh.html> (21.03.2018)
108. Ukraine crisis: Timeline. BBC News, 13 November 2014. – <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26248275> (20.03.2018)
109. Война в Южной Осетии: вооруженные силы конфликтующих сторон. РБК, 9 августа 2008. – <https://www.rbc.ru/society/09/08/2008/5703ce2c9a79473dc8148227> (08.03.2018)
110. Was Yanukovich's Ouster Constitutional? Radio Free Europe, Radio Liberty. February 23, 2014. – <https://www.rferl.org/a/was-yanukovichs-ouster-constitutional/25274346.html> (21.03.2018)
111. Womack, H., jt. Russian troops and tanks pour into South Ossetia. The Guardian, 2008. – <https://www.theguardian.com/world/2008/aug/09/russia.georgia> (05.03.2018)

Muud allikad:

112. Address by Mr Igor Ivanov, Minister for Foreign Affairs of the Russian Federation. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The Debate of 27 January, 2000. – <http://assembly.coe.int/Documents/Records/2000/e/0001271000e.htm#3.%20Address%20by%20Mr%20Igor%20Ivanov,%20Minister%20for%20Foreign%20Affairs%20of%20the%20Russian%20Federation> (05.04.2018)
113. Address by President of the Russian Federation. The Kremlin, March 18, 2014. – <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603> (11.04.2018)
114. Bush, G. W. Graduation Speech at West Point, 2002 – <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/print/20020601-3.html> (19.03.2018) Conflict in Chechnya and credentials of the delegation of the Russian Federation (resumed debate). Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The Debate of 27 January, 2000. – [http://assembly.coe.int/Documents/Records/2000/e/0001271000e.htm#4.%20Conflict%20in%20Chechnya%20and%20credentials%20of%20the%20delegation%20of%20the%20Russian%20Federation%20\(resumed%20dated\)](http://assembly.coe.int/Documents/Records/2000/e/0001271000e.htm#4.%20Conflict%20in%20Chechnya%20and%20credentials%20of%20the%20delegation%20of%20the%20Russian%20Federation%20(resumed%20dated))
115. Dmitry Medvedev made a statement on the situation in South Ossetia. The Kremlin, August 8, 2008. – <http://en.kremlin.ru/events/president/news/1043> (15.03.2016)
116. Enlargement. North Atlantic Treaty Organization. 2018 – https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm (18.03.2018)
117. Lavrov, S. Address by Foreign Minister of The Russian Federation at the 63rd Session of the UN General Assembly. 27 September 2008. – <http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/russia.shtml> (15.03.2018) Statement by President of Russia Dmitry Medvedev. The Kremlin, August 26, 2008. – <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/1222> (09.03.2016)
118. Стенограмма заседания 13 декабря 1994 г. Государственная дума Российской Федерации – <http://transcript.duma.gov.ru/node/3123/> (27.02.2018)
119. Transcript of Annual Big Press Conference. The Kremlin, February 14, 2008. – <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24835>
120. Transcript of Remarks and Response to Media Questions by Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov, Sochi, August 26, 2008. –

http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/327118 (16.03.2018)

121. Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine. The Kremlin, March 4, 2014. – <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20366> (26.03.2018)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eliel Trummal,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Venemaa sõjad endise Nõukogude Liidu territooriumil ja rahvusvaheline õigus“, mille juhendaja on prof, dr. iur. Lauri Mälksoo,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **23.04.2018**